

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'DE ÖZEL BİR ALAN OLARAK AŞK
AHLAKI

HAZIRLAYAN
Betül Karakuyu
1930228013

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Nurten Kiriş Yılmaz

Isparta, 2024

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Hilmi Ziya Ülken’de Özel Bir Alan Olarak Aşk Ahlakı” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Betül KARAKUYU

07.02.2024

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	BETÜL KARAKUYU
Öğrenci Numarası	1930228013
Enstitü Ana Bilim Dalı	FELSEFE
Programı	FELSEFE
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	DOÇ. DR. NURTEN KİRİŞ YILMAZ
Tez Başlığı	HİLMİ ZİYA ÜLKEN'DE ÖZEL BİR ALAN OLARAK AŞK AHLAKI
Turnitin Ödev Numarası	2248635830

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 97 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 06/02/2024 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;
% 18'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

- (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.
- () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

07/02/2024
Doç. Dr. Nurtan KİRİŞ YILMAZ

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, sistematik bir bütün içerisinde Hilmi Ziya Ülken’in felsefesini ve ahlak anlayışı olan, Aşk Ahlakı’nın unsurlarını, kavramlarını ve ahlak anlayışını detaylı bir biçimde ele almaktır. Ahlak, her milletin, her devirde, hemen hemen her düşünürün ilgilendiği bir felsefi problem olmuştur. Türk Düşünce Tarihinin önemli filozoflarından biri olan Hilmi Ziya Ülken de ahlak ile ilgilenmiş, kendisinden önceki dönemlerde kabul gören bazı ahlak anlayışlarını eleştirmiş ve yalnızca eleştirmekle de kalmayıp kendi ahlak anlayışı önerisini sunmuştur. Ülken’e göre, içten gelen bir duyguyla isteyen her insan mertebelerden geçerek Aşk Ahlakına ulaşabilecektir. İnsan ilk olarak Halk mertebesindedir ve bu durumda eylemlerinde korkudan temellenen zorunlu bir ahlaklılık hâkimdir. İkinci mertebede insan Vatandaş mertebesindedir, burada daha yaşanabilir bir ideal için Ümit Ahlakıyla hareket edecektir. Üçüncü mertebede insan Vatansever mertebesindedir. Bu mertebede yaşamış olduğu toplum tarafından yüceltilmek ve bununla gurur duymak amacıyla ahlaki eylemleri temelini gururdan almaktadır. Son ve en önemli mertebe ise İnsani Vatansever mertebesidir. Bu mertebede insan eylemlerini içten gelen bir duygu olan aşk ile gerçekleştirmektedir ve İnsani Vatanseverin ahlakı Aşk Ahlakıdır. Aşk Ahlakı ile insan eylemlerini herhangi bir amaçtan bağımsız şekilde, yalnızca içten gelen doğal bir duygu ile gerçekleştirmiş olacaktır. Bu da insanın, ahlaki eylemlerinde sürekliliği sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hilmi Ziya Ülken, Ahlak, Aşk Ahlakı, Mertebeler, İnsani Vatansever, Türk Düşüncesi

ABSTRACT

The purpose of this study is to comprehensively examine Hilmi Ziya Ülken's philosophy and moral understanding with a systematic framework, focusing on the elements, concepts, and moral perspective of "Love Ethics". Ethics has been a philosophical problem that has been interested in by every nation and nearly every thinker. Hilmi Ziya Ülken, one of the important philosophers in the history of Turkish thought, has also been interested in ethics, has criticized some of the ethical concepts accepted in previous periods and not only criticized but also proposed his own ethical understanding. According to Ülken, anyone who desires, driven by an inner emotion, can reach Love Ethics by passing through various stages. A person is initially at the stage of Community, and at this stage, actions are driven by a compulsory morality rooted in fear. At the second stage, a person is at the stage of Citizen where they will act with Hope Ethics for a more livable ideal. At the third stage, a person is at the stage of Patriot. At this stage, moral actions are based on pride, aiming to be elevated by the society they live in and be proud of it. The final and most important stage is the stage of Humanitarian Patriot. At this stage, a person performs actions with the emotion of love, which is an innate emotion, and the morality of Humanitarian Patriot is Love Ethics. With Love Ethics, a person will conduct their actions based solely on an innate emotion, independently of any purpose. And this will ensure the continuity of ethical actions for individuals.

Key Words: Hilmi Ziya Ülken, Ethics, Love Ethics, Stages, Humanitarian Patriot, Turkish Thought.

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti, tarihi mücadelelerle dolu bir ülkedir. Aynı mücadele Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki düşün alanında da kendini göstermiştir. Türk Düşünce Tarihi'ne önemli eserler bırakarak ülkesini fikrîsel anlamda da geliştirmesi gerekliliğinin farkında olan Hilmi Ziya Ülken(1901-1974), birçok farklı alanda çalışmalar ortaya koyan önemli bir filozoftur. Ülken, özellikle Ahlak Felsefesi alanında okumaları ve yaptığı çalışmalar neticesinde özgün bir ahlak anlayışı ortaya çıkarmıştır. Bu ahlak anlayışına göre, gerekli özen gösterildiğinde uygulaması diğer ahlaki kurallara göre daha kolaydır ve en önemli gerekliliği içten gelen bir duygu olan istek ve ihtirastır. Bu ahlak anlayışında, insan duyguları ve tutkuları olan bir varlık olduğundan onun bu tutku ve duygularının bastırılması yerine, eğitimle şekillendirerek geliştirilmesi gerekmektedir. Böylece insan ahlaklı olabilecek ve bunu sürekli olarak isteyecek duruma gelecektir. Herhangi bir din veya kökene bağlı bir anlayış olmadığından da evrensel anlamda kabul edilebilmesi kolay olacaktır. Dolayısıyla insanın ahlaklı bir varlık olma serüveninde geçeceği mertebeler ve göstereceği çaba felsefî anlamda oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda ele alındığında, bu çalışmada Hilmi Ziya Ülken'in özgün ahlak anlayışı olan "Aşk Ahlakı" incelenmiştir.

Öncelikle tarihi, mücadelelerle dolu olan bu güzel ülkede yaşayan bir kadın olarak; bu çalışmayı ortaya çıkarırken, bir öğretmen sıfatıyla her sınıfa girdiğimde, öğrencilerime ders anlatırken, kız öğrencilerimin sorularına verdiği cevaplarla ve her an hissettiğim özgürlük duygusunu bana hediye eden başta Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal ATATÜRK'e ve onunla bu uğurda mücadele eden kahramanlara sonsuz saygılarımı ve şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmanın konusunu belirlerken, çalışmaya başladığım ilk andan itibaren sabırla desteklerini sunan değerli danışman hocam Doç. Dr. Nurten KİRİŞ YILMAZ'a, akademik anlamda gelişmem için üzerimde büyük emekleri olan değerli hocam Prof. Dr. Mevlüt ALBAYRAK'a, hem lisans hem de lisansüstü eğitim sürecimde kendi sınırlarımı zorlamam adına yol gösteren, ne zaman motivasyonumu kaybetsem bana ilham veren kıymetli hocam Prof. Dr. Kevser ÇELİK'e ve değerli katkı ve destekleri için Dr. Öğrt. Üyesi S. Ertan TAĞMAN'a şükranlarımı sunarım.

Lisansüstü eğitimime başladığım andan itibaren en zorlu süreçlerim de dahil olmak üzere her an desteklerini hissettiğim arkadaşlarım Alianıl KARADAN ve Asım

ÇALIŞKAN'a teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, her ne koşulda olursa olsun hayatım boyunca beni destekleyen canım aileme ve özellikle tez yazım sürecinde karşılaştığım tüm sorunlarımda kendi sorunları gibi elinden gelen desteği bir an bile esirgemeyen kıymetli yol arkadaşım Ozan Aslan DOĞAN'a sonsuz sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Betül KARAKUYU

07.02.2024

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ FİLOZOFU HİLMİ ZİYA ÜLKEN, FELSEFESİ VE AHLAK

1.1. Hilmi Ziya Ülken'in Yaşamı ve Eserleri.....	4
1.2. Hilmi Ziya Ülken'in Felsefesi	7
1.3. Hilmi Ziya Ülken'in Felsefesinde Ahlak.....	12
1.3.1. Ahlakın Temeli ve Amacı.....	16
1.3.2. Ahlakın Kaynağı.....	26
1.3.3. Ahlaki Fail	27
1.3.4. Ahlaki Fiil.....	28
1.3.5. Ahlaki Özgürlük	29
1.3.6. Ahlaki Değer.....	31
1.3.7. Ahlaki Tatmin.....	33
1.3.8. İnsanın İnsanlığa Doğru Geçirdiği Ahlaki Mertebeler	34
1.3.8.1. Korku Ahlakı.....	37
1.3.8.2. Ümit Ahlakı.....	39
1.3.8.3. Gurur Ahlakı	40
1.3.8.4. Aşk Ahlakı.....	41

2. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNİN BİR AHLAK FELSEFESİ OLARAK AŞK AHLAKI

2.1. Aşk Ahlakının Doğası	44
2.2. Aşk Ahlakının Temel Unsurları: Ruhun Yetkinleşmesini Sağlayan Değerler.....	45

2.2.1. Aşk	46
2.2.2. Sevgi	47
2.2.3. Dostluk.....	47
2.2.4. İhtiras (Tutku).....	48
2.2.5. Ârif Olmak ve İrfan	49
2.2.6. İşini Sevme	50
2.2.7. Adalet.....	51
2.3. Aşk Ahlakının Amacı	53
2.4.Aşk Ahlakında İnsan	56
2.4.1. Ruh ve Beden Varlığı Olarak İnsan.....	57
2.4.2. Ahlaki Bir Varlık Olarak İnsan.....	58
2.4.3. Kişi Olarak İnsan	60
2.4.4. Kişilik ve Kişiliğin Oluşum Aşamaları	61
2.4.4.1. Boşheyecanlılık Aşaması	62
2.4.4.2. Direniş Aşaması	63
2.4.4.3. İhtiras Aşaması.....	63
2.4.5. Aşk Ahlakına Ulaşmış İnsan Olarak Hakiki Adam.....	64
2.4.6. Aşk Ahlakının Oluş Sürecindeki Mertebeler.....	66
2.4.6.1. Halk Mertebesi	66
2.4.6.2. Vatandaş Mertebesi	67
2.4.6.3. Vatansever Mertebesi	67
2.4.6.4. İnsani Vatansever Mertebesi	68
2.5. Aşk Ahlakında Toplum	69
2.5.1. Aşk Ahlakının Hâkim Olduğu Toplumun Hedefleri	69
2.5.1.1. Birlik.....	70
2.5.1.2. Kendine Yetme.....	71
2.5.1.3. Mertebeler	71
2.5.1.4. Adalet	72
2.6. Aşk Ahlakında Siyaset.....	74
2.6.1. Aşk Ahlakı Açısından Ahlak-sız Siyasetin Yarattığı Ahlaki Hastalıklar .	76
2.6.2 İnsandaki Ahlaki Hastalıklar.....	77
2.6.2.1. Tembellik	77

2.6.2.2. Sabırsızlık.....	78
2.6.2.3. İlgisizlik.....	79
2.6.2.4. Korkaklık.....	80
2.6.2.5. Dedikodu	81
2.6.2.6. Yalan	81
2.6.2.7. Kibir	82
2.6.2.8. Kin.....	83
2.6.2.9. Zorbalık ve Zulüm.....	84
2.6.3. Toplumdaki Ahlaki Hastalıklar	85
2.6.3.1. Tembellikten Doğan Ahlaki Hastalıklar	86
2.6.3.2. Yalandan Doğan Ahlaki Hastalıklar	86
2.6.3.2.1. İmansız İlim	86
2.6.3.2.2. Haksızlığı Hak Diye Göstermek	87
2.6.3.2.3. Rüşvet.....	87
2.6.3.3. Zulümden Doğan Ahlaki Hastalıklar	88
2.6.3.3.1. İltimas.....	88
2.6.3.3.2. Sınıf Tahakkümü.....	89
2.6.3.3.3. İlim Adına Zorbalık	90
2.6.4. Ahlaki Hastalıkların Tedavisi İçin Mertebeler Devleti ve Mertebeler Eğitimi.....	91
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA	99
ÖZGEÇMİŞ.....	102

GİRİŞ

İnsan, sosyal bir varlıktır. Yaşamını daima bir başkasıyla sürdürme güdüsü ile hareket eder. Bu nedenle insan her zaman bir başkası ile birlikte, toplumda varlığını sürdürür. Toplumda yaşamının belli başlı gereklilikleri söz konusudur. Bu gerekliliklerin başında ahlaki kurallar gelmektedir. Ahlak konusu ele alındığında ise öncelikle ahlakın ne olduğuna bakmak gerekecektir. Herkes tarafından kolayca anlaşılabilir bir kavram gibi görünüyorsa olmasına karşın ahlak, işleyişte karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu nedenle ahlakın tanımlarını incelemek elzemdir. Bu bağlamda, Türk Dil Kurumu’nun belirlemiş olduğu tanıma göre ahlak, “[b]ir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları, aktöre, sağıtöre.”¹ şeklinde ifade edilmiştir. Cevizci’nin tanımına bakılacak olursa, “bir toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemek amacıyla geliştirilmiş olan kural, ilke ve değerler bütünü.”² olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle bir topluluğun yaşayış biçimlerine göre, kurmuş olduğu ilişkilerin, kişi nezdinde olmaktan ziyade topluluğun düzeninin ön planda tutulduğu bir değerler sistemidir. Benzer şekilde Akarsu da “[b]elli bir dönemde belli insan topluluklarıncı benimsenmiş olan, bireylerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen törel davranış kurallarının, yasalarının, ilkelerinin toplamı.”³ olarak ahlakı tanımlamaktadır. Ek olarak Özlem’in ifadeleriyle açıklanacak olursa;

(...) tek kişinin veya bir insan topluluğunun belli bir tarihsel dönemde belli türden eğilim, düşünce, inanç, töre, alışkanlık, görenek ve bunlarda içerilmiş olan değer, buyruk, norm ve yasaklara göre düzenlenmiş ve bu haliyle gelenekleşmiş, yerleşmiş yaşama biçimine ahlak(moral) denir.⁴

Yıllar boyunca felsefenin konusu olarak da ahlak problemi tartışılmıştır. Felsefenin konusu olarak ele alındığında ise ahlak, “insan davranışlarını iyi ve kötü değerleri yönünden ele almakta ve davranışlarımızın değerlendirmesini

¹ <https://sozluk.gov.tr/> (15.01.2023).

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 2019, s. 16.

³ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 18.

⁴ Doğan Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 19.

yapmaktadır.”⁵ Bu nedenle ahlakın hem kişinin bireysel yaşamında etkili olup hem de toplumsal yaşamını denetleme misyonuna sahip olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet ilan edilmeden önce de her ne kadar ahlak ile ilgili tartışmalar olsa da Türkiye Cumhuriyeti devletinin ilk yıllarında çeşitli düşünürler tarafından ahlak konusu hassasiyetle ele alınmıştır. Bu bağlamda Hilmi Ziya Ülken(1901-1974), Türk düşünce tarihinin önemli isimlerinden biri konumunda yer almaktadır. Yaşamı boyunca kaleme aldığı eserlerinde genellikle toplumun somut ve güncel kaygılarından yola çıkarak hem toplumu hem de kendi alanı olan sosyal bilimleri geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu açıdan ele alındığında, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki genel ahlak anlayışıyla ilgili problemleri de fark ederek ahlak ile ilgili okuma ve araştırmalar yapmıştır.

Toplumuna yarar sağlayacak bir biçimde, ana felsefesi anlaşıldığında uygulaması insan doğasıyla ters düşmeyecek şekilde, özgün bir ahlak anlayışı olan “Aşk Ahlakı”nı ortaya çıkarmıştır. “Aşk Ahlakı” anlayışı temelini insanın doğal bir duygusu olan tutku ve ihtiraslarından almaktadır. İnsanın tutkularını bastırması neticesiyle ortaya koyulan ahlak anlayışları bir şekilde kuralların ihlal edilmesine yol açmaktadır. Ancak insanın kendi öz duygusundan hareketle gerçekleştireceği ahlaki eylemler, onu ahlaklı kılacaktır. Bunun yolu, insanın bu ahlaklı olma durumunu istemesi ve bunun için çaba göstermesinden geçmektedir. Hilmi Ziya Ülken, kendisinden önce ahlakı konu eden birçok filozofu okuyup anlamış ve ahlak anlayışlarındaki eksikleri fark etmiştir. Buna bağlı olarak 1946 yılında yayımlanan *Ahlak* adlı eserinde ahlak anlayışlarında görmüş olduğu eksiklikleri ele almıştır. *Aşk Ahlakı* (1931) ve *İnsani Vatanseverlik* (1933) adlı eserlerinde ise kendi ahlak anlayışını ayrıntılı bir biçimde açıklamıştır.

Ülken’in felsefesinde insan çok önemli bir konumdadır. İnsan, sosyal bir varlık olduğundan sürekli diğer insanlarla iletişim halindedir. Ülken’e göre, insanların kurduğu bu karşılıklı iletişimde mutlaka sosyal çevrenin insana, insanın ise sosyal çevresine bir etkisi bulunmaktadır ve bu da pratik alanda var olan ahlakın, siyasetin ve

⁵ Hüsamettin Erdem, İlkçağ Felsefesi Tarihi, HÜ-ER Yayınları, Konya, 2011, s. 38.

hukukun konusunu oluşturmaktadır.⁶ Dolayısıyla insanların toplum içerisinde hem uyumlu hem de özgür olabilmesi için, uygulanabilir ve uygulanmaya devam edilebilir bir ahlak anlayışının benimsenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada Hilmi Ziya Ülken'in "Aşk Ahlakı" anlayışının ne olduğu, uygulanabilmesi için neler gerektiği ve bu ahlak anlayışının özgün olma değeri taşımasının sebepleri incelenecektir. Çalışmanın ilk bölümünde Hilmi Ziya Ülken'in kim olduğu, felsefesi ve ahlak anlayışını oluşturan temel unsurlar üzerine bir inceleme yapılmıştır. Ayrıca Ülken'in sürekli kendini yenileyen bir kişiliğe sahip olması nedeniyle ahlak anlayışının değişmesi ve şekillenmesi sürecinde etkilendiği kişi ve durumlara değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, *Aşk Ahlakı* adlı eserin içerik analizi yapılarak bu ahlak anlayışının ne olduğunun anlaşılması amaçlanmıştır. Bu ahlak anlayışını oluşturan temel unsurlar ve "Aşk Ahlakı"na ulaşılması için geçilmesi gereken mertebeler ele alınarak, bu mertebelerin gerekliliklerine odaklanılmıştır. İnsanın, İnsani Vatanseverlik mertebesine ulaşılmasının önündeki engeller incelenmiş, aynı zamanda toplumun da bu mertebeye ulaşmasındaki temel zorluklar konu edilmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Hilmi Ziya Ülken tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki genel ahlak problemlerinden yola çıkılarak oluşturulan "Aşk Ahlakı" fikrini incelemektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Literatüre bakıldığında, Hilmi Ziya Ülken'in ahlak anlayışına ilişkin birçok çalışma yer almasına karşın, "Aşk Ahlakı" anlayışının ve aynı isimle kaleme alınmış olan eserin detaylı bir analizi gerçekleştirilmemiştir. Bu nedenle bu çalışmanın en önemli amacı, Türk filozof olan Hilmi Ziya Ülken'in kıymetli ahlak anlayışının anlaşılması ve sonraki çalışmalara ışık olmasıdır.

⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Ahlâk*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016, s. 14.

1. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ FİLOZOFU HİLMİ ZİYA ÜLKEN, FELSEFESİ VE AHLAK

1.1. Hilmi Ziya Ülken'in Yaşamı ve Eserleri

Hilmi Ziya Ülken (1901-1974)'in yaşamış olduğu dönem, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına denk gelmiştir. Geniş bir ailede büyüyen Ülken'in eğitime oldukça önem verilmiştir. Babası kimyager doktor unvanına sahiptir, annesi ise tanınmış bir aileden gelmektedir. "Hilmi Ziya ilköğrenimini Tefeyyüz idadisi ilk kısmında orta ve lise öğrenimini İstanbul sultanisinde (lisesi) yapmıştır."⁷ Yaşadığı coğrafyadaki karışıklık Ülken'in düşüncelerinde değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Ayrıca Ülken, sürekli okuyup araştırarak kendini ve bilgilerini güncellemektedir. Bu sebeple yazmış olduğu birçok eser incelendiğinde, düşüncelerinin değiştiğini görmek mümkündür.⁸ Toplumun ve toplumda kabul gören düşünürlerin kargaşadan etkilendiği dönemde Hilmi Ziya Ülken eleştirmekten ve düşüncelerini geliştirmekten geri durmamıştır. Dolayısıyla Ülken'in felsefesinde yaşamış olduğu dönemin etkileri açıkça görülmektedir. Aldığı eğitimden ve gelişime açık olan kişilik özelliğinden dolayı yalnızca Felsefe alanında değil, Sosyoloji, Psikoloji, Türk İslam Düşüncesi, Çağdaş Türk Düşüncesi, Bilim Felsefesi, Eğitim Felsefesi ve daha birçok alanla ilgili çalışmaları, eserleri bulunmaktadır.

Lise eğitiminden sonra babasının da yönlendirmesiyle Mülkiye'ye girmiş ve eğitime bu alanda devam etmiştir. Mülkiye eğitiminden sonra İstanbul Edebiyat Fakültesi Beşerî Coğrafya Kürsüsü asistanlığına başlamış ve böylece akademik hayata adımlarını atmıştır. Bunun yanında dönemin çeşitli liselerinde Coğrafya, Felsefe, Sosyoloji gibi dersler de vermiştir. Mehmet Vural'ın aktarımıyla, Hilmi Ziya Ülken'in derslerini yakından takip eden asistanı Öner; "Ülken derslerini vecd içerisinde anlatırdı. Adeta anlattığı konunun içerisinde yaşırdı. Çok defa öğrenci seviyesinin

⁷ Ayhan Vergili, *Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Kitabı*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2016, s. 23.

⁸ Vergili, 2016, s. 45.

üzerine çıkar ve karşısında filozof varmış gibi derin felsefi tahlillere girerdi.”⁹ der. Hilmi Ziya Ülken ders anlatmayı ve gelecek nesillere tecrübelerini anlatmayı çok seven bir kişiliğe sahip olduğundan, girmiş olduğu derslere oldukça önem vermiştir. 1933 yılında Mustafa Kemal Atatürk’ün isteğiyle çalışmalarını genişletmesi ve ülkeye bu alanlarda katkılar sunması amacıyla Berlin Üniversitesi’ne gönderilmiştir.¹⁰ Berlin’den dönüşüyle birlikte Edebiyat Fakültesi Türk Tefekkürü Tarihi doçentliğine ataması gerçekleştirilmiştir. 1936 yılında İctimai Doktrinler öğretim üyesi, 1940 yılında Felsefe Profesörlüğü, 1957 yılında ise Ordinaryüs Profesörlüğü unvanını almıştır. Bu süreçte Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Sistematik Felsefe kürsüsünde de ek görev olarak çalışmalar gerçekleştirmiştir.¹¹ 1960 ihtilalinden sonra Hilmi Ziya’nın İstanbul’da vermiş olduğu dersler engellenmiş, Ankara Üniversitesi’ne kadrolu olarak geçişi sağlanmıştır.¹² İhtilalden sonra af çıkmış olmasına rağmen Hilmi Ziya Ülken bu görevi yeniden kabul etmemiştir. 1971 yılında 70 yaşında emekli olmuş ancak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde yapılan çalışmalara uzaktan destek olmuştur.

Kendi çalışma alanlarının dışında, akademisyenliğin çok ötesinde bir yaşam sürdürmüş olup, sanatla da yakından ilgilenmiştir. Hilmi Ziya Ülken’in çok sayıda kitap, makale ve çevirisinin yanında romanları ve şiirleri de bulunmaktadır. Bütün bunların yanında Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Arapça, Farsça dillerine de hâkimdir. Yine farklı ülkelerde birçok konferans ve seminerlere katılarak düşüncelerini ifade etmiştir. Yaşamının büyük bir kısmını kitaplarla ve çeşitli çalışmalarla geçiren Ülken, 5 Haziran 1974 yılında yaşamını yitirmiştir.

Hilmi Ziya Ülken’in birçok farklı konuda, çok sayıda eserleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri Sosyoloji, Felsefe ve Psikoloji alanında yazmış olduğu eserlerdir. Sanay’a göre Hilmi Ziya Ülken’in Türk düşünce dünyasında önemli yer tutan bazı eserleri şunlardır:

⁹ Mehmet Vural, *Hilmi Ziya Ülken*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2019, s. 18.

¹⁰ Mehmet Vural, *Hilmi Ziya Ülken’in Varlık Felsefesi*, Beyaz Kule Yayınları, Ankara, 2009, s.10.

¹¹ Vural, 2009, s. 11.

¹² Vural, 2009, s. 11.

Sosyoloji alanı ile ilgili eserleri; İctimaî Doktrinler Tarihi, Dinî Sosyoloji, Sosyolojiye Giriş, Millet Tarihi ve Şuuru, Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretimi ve Araştırmaları, Sosyoloji Sözlüğü. Sistematik felsefe ile ilgili eserleri; Felsefe Dersleri(Metafizik), Aşk Ahlakı, İnsani Vatanperverlik, İlim ve Felsefe, Metafizik(Aristoteles’ten Çeviri), Yirminci Asır Filozofları, Mantık Tarihi, Ahlak, Felsefeye Giriş I., Felsefeye Giriş II., Bilgi ve Değer, Eğitim Felsefesi, Varlık ve Oluş. Felsefe tarihi ile ilgili eserleri; Türk Tefekkür Tarihi, Türk Filozofları Antolojisi, Ziya Gökalp, İslam Düşüncesi, İslam Felsefesi Tarihi, İbni Sina, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, İslam Felsefesi. Yabancı dilde yayınlanmış olan eserleri; La Pensée de l’islâm, Qosta b. Luga, İbni Sina Risaleleri(Les Opuscules d’Avicenne, Turkish Architectures, Humanisme des Cultures. Romanları; Posta Yolu, Rüzgar Gibi Geçti, Şeytanla Konuşmalar, Yarım Adam.¹³

Yukarıda belirtilmiş olan eserleri, onun yalnızca bazı eserleridir. Bu eserlerin dışında Hilmi Ziya Ülken’in çok sayıda makalesi, dergi çalışması, çevirisi ve kitap analizi bulunmaktadır. Ayhan Vergili’nin ifadeleriyle:

Ülken’in çıkarttığı üç dergi vardır. Bunlar; Galatasaray (1339-1340), İnsan(1938-1943) ve Sosyoloji Dergisi (1942-1960)’dir. Ayrıca yayınlanmalarına katkıda bulunduğu altı önemli dergi vardır. Bu dergiler; Mihrab (1339-1340), Anadolu (1340), Akademi (1930-1932) Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası (1927-1930), Felsefe Semineri Mecmuası (1939) ve Felsefe Tercümelere (1947)’dir.¹⁴

Ülken, yaşamı boyunca birçok alanda kendini yetiştirmiş ve Türk düşüncesine önemli katkılar sunmuştur. “Ülken, eserlerinde son derece soyut ve ağır felsefî bir dil kullanmasına rağmen, somut kaygı ve meseleleri dile getirmiştir. O, eserlerinde aşırı genellemelerden kaçınmayı akademik bir tutum olarak benimsemiştir.”¹⁵ Bu sebeple aslında yazmış olduğu konuların genellikle dönemin önemli kaygılarından ortaya çıktığı görülmektedir. O, karşılaştığı problemler başta olmak üzere yaşadığı ulusun sorunlarına da çözüm arama gayesi gütmüştür. Nitekim Ülken, yaşamı boyunca birçok alanda kendini yetiştirmiş, Türk düşüncesine önemli katkılar sunmuş ve kendinden sonra gelecek nesillere ışık tutmuştur.

¹³ Eyyüp Sanay, *Hilmi Ziya Ülken*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986, s. 18-21.

¹⁴ Vergili, 2016, s. 87.

¹⁵ Vural, 2019, s. 125.

1.2. Hilmi Ziya Ülken'in Felsefesi

Hilmi Ziya Ülken'in düşüncelerini tam olarak anlayıp yorumlayabilmek adına öncelikle dünyaya geldiği ve yaşamını sürdürdüğü coğrafyadaki gelişmeleri ele almak gerekmektedir. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere, Ülken'in doğduğu zaman dilimi, yaşamış olduğu coğrafya için kritik döneme tekabül etmektedir. Hilmi Ziya Ülken'in çocukluk ve gençlik yılları II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde geçmiştir. Dolayısıyla II. Meşrutiyet Dönemi, o döneme gelirken gelişen düşünceler ve Cumhuriyet Dönemi'nin mevcut düşünsel yapısı önem arz etmektedir.

Batı karşısında çaresiz, güçsüz kalan Osmanlı İmparatorluğu ve o coğrafyada yaşayan fikir adamları çareyi Batı'nın üstünlüğünü kabul etmekte ve hızlıca memleketi Batılılaştıracak adımlar atmakta görmüşlerdir.¹⁶ Tanzimat öncesi dönemde başlayan Batılılaşma hareketi öncelikle askeri, hukuki ve politik alanlarda başlamış olup, sonrasında diğer birçok alana yayılmıştır.¹⁷ Başlangıcı 18. yüzyılın başlarından bu döneme dayanan süreç, birçok yeni fikirleri ortaya çıkarmıştır.¹⁸ Bu fikirler Hilmi Ziya Ülken'in düşüncesini de derinden etkilemiştir.

Hilmi Ziya Ülken, memleketin geleceğinin belirsiz olduğu ve gerek düşünsel gerek politik olarak buhranlı dönemlerde yaşamıştır. Dolayısıyla Ülken ve onun gibi bu dönemde, ülkenin aydın kesimi sayılabilecek gençlerin en önemli amacı "kurtulan bu yeni devletin sürekliliğini sağlamak ve çağdaş uygarlık düzeyine erişmesinin yollarını araştırmaktır."¹⁹ Hilmi Ziya Ülken, yaşamış olduğu dönem boyunca sürekli araştırmalar yapan, kendini güncelleyen bir düşünür olmakla birlikte, birçok konuyla ilgili farklı görüşleri bir araya getirerek bunları sentezlemiştir. Bunun yanında geçmişteki düşünceleri de çok iyi okuyarak ortaya çıkardığı yeni fikirlerin temellerini kendisinden önceki geleneklerden oluşturmuştur. Vural'ın aktarımıyla;

Ülken, "Fikir yerden bitmez, bir geleneğe dayanır" demektedir, "... Eskinin yaptığı yok etmekle yeni bir şey söylemek için eskinin korunması, beğenilen ve beğenilmeyen tarafların ayıklanması

¹⁶ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.16.

¹⁷ Mehmet Vural, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Felsefe*, Elis Yayınları, Ankara, 2018, s. 28.

¹⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev.(Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2018, s.64.

¹⁹ Vergili, 2016, s. 39.

lazımdır” diyerek felsefi geleneğin önemine dikkat çekmektedir. Ona göre felsefe dili ve geleneği, nesillerin emeğini üst üste koyarak kurulacak bir “akademi” işidir.²⁰

Yine özellikle felsefi metinlerin çevirisi ve derlemesi konusunda önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir.²¹ Yine Ülken, ilgilendiği alanlarla ilgili yalnızca akademik çalışmalarda bulunmamıştır. O, aynı zamanda gerek felsefenin gerekse sosyolojinin halk için daha ulaşılabilir ve akademik çalışma yapan diğer genç araştırmacılar için de pratikte daha anlaşılabilir ve uygulanabilir hale gelmesine önayak olmuştur.²² Bu çalışmaları uluslararası alanda da gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda, uluslararası cemiyetlerde yöneticilik yapmış ve birçok kongreye katılmasının yanında bu kongrelerin Türkiye’de de gerçekleştirilmesine vesile olmuştur.²³

Hilmi Ziya Ülken, hemen her alanda birçok çalışmaları olan önemli bir düşünürdür. O, bu çalışmaları yapmayı kendisine görev bilip, ülkesini eksik olduğunu düşündüğü alanlarda geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla yalnızca Felsefe ve Sosyoloji değil, Edebiyattan sanata birçok alanda farklı araştırmalar gerçekleştirmiştir. Bunun yanında çeşitli kurumlarda öğretmenlik yapmış, Felsefe, Mantık, Sosyoloji, Coğrafya ve Ahlak gibi dersleri vermiş olup; yine birçok alanda çeviri, makale, kitap gibi eserleri bulunmaktadır.²⁴ Tüm bu çalışmaları gerçekleştirirken temel amacı yaşamış olduğu ülkenin bir adım daha gelişmesidir. Bu amaçla çeşitli entelektüel faaliyetlerin de izini sürmüştür. Bunların arasında sayılabilecek akımlardan biri de Hilmi Ziya Ülken’in öncülüğünü üstlendiği ve diğer aydınlar tarafından da desteklenen Anadoluculuk akımıdır.²⁵ Anadoluculuk akımı ve bu akımın fikirleri Hilmi Ziya Ülken’in felsefesini anlamakta önemli bir rol oynamaktadır.

²⁰ Mehmet Vural, “Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye’de Felsefe Çalışmalarına Katkıları.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2011, S.17, s.527.

²¹ Vural, 2019, s. 125.

²² Yücel Bulut, “*Aşk Ahlakı*’ndan Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi’ne: Türk Sosyolojisi’nde Hilmi Ziya Ülken”, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 2012, S.46, s. 124.

²³ Bulut, “*Aşk Ahlakı*’ndan Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi’ne: Türk Sosyolojisi’nde Hilmi Ziya Ülken”, s. 125.

²⁴ Vergili, 2016, s. 43.

²⁵ Vergili, 2016, s. 39.

Anadoluculuk akımı, dönemin buhranından kaynaklanan bazı çatışmaların önlenmesi ve yapılan çalışmaların güven ortamı içerisinde sürdürülebilmesi için önem arz etmektedir. Bu akımın temel görüşü, Anadolu toprağının, Türk ulusunun vatani olduğu kabulüdür. Vural bu akımı şöyle tanımlar; “(...) Anadolu toprağının Türk ulusunun gerçek ve tek vatani olduğu tezini işlemiş, Anadolu coğrafyasını kimliğin temel kurucu unsurlarının en önemlileri arasına sokmuştur.”²⁶ Söz konusu dönemde yaygın düşüncelerden olan Turancılık, Osmanlıcılık ve İslamcılık akımları bir şekilde toplumun bir kısmını ötekileştirmekte olduğundan Hilmi Ziya Ülken, Anadoluçuluk akımını bu akımların karşısına yerleştirerek daha fazla insanı kucaklayan bir düşünce sistemi oluşturmaya çalışmıştır. Buna bağlı olarak aslında “Anadoluculuk, ‘biz kimiz, nereye aitiz’ sorularına cevap bulma çabasıdır.”²⁷ Nitekim Bayraktar bu akımla ilgili şu ifadelerde bulunmuştur; “Türkiye’de Anadoluçuluk ya da Memleketçilik olarak adlandırılabilir olan düşünce akımı, salt felsefi bir akım olmaktan ziyade, sosyolojik ve siyasi açılımları da barındıran bir düşünce hareketidir.”²⁸ Bir başka ifadeyle Anadoluçuluk akımı, felsefi bir düşünce olmasının yanında, dönemin değişen siyasi ve toplumsal yapısıyla alakalı olan bir düşünce hareketini temsil etmektedir. Bu düşünce hareketi toplumun dinamik yapısını gözlemleyip, siyasi ve sosyolojik açıdan temellendirerek toplumu birçok açıdan sağlam temeller üzerine inşa etmeyi amaçlamıştır. Anadoluçuluk düşüncesini savunanlar, tüm değerleri ele alıp, bütün düşüncelerin temelini yeniden değerlendirmeyi amaçlamışlardır.²⁹ Dolayısıyla bu dönemde Felsefe, Sosyoloji, Tarih, Coğrafya, Din, Pedagoji vb. birçok alanda önemli çalışmalar ortaya koyulmuştur. Özellikle felsefi düşüncelerin temele alındığı ve diğer alanlarla zenginleştirilen bu akım, Türk düşüncesi için de önemli bir ideolojik yere sahiptir. O, Anadolu coğrafyasını meydana getiren edebi eserleri, destanları, kahramanlık hikâyelerini ve genel düşünce yapısını ön plana alarak Anadolu’nun bu şuurla varlığını ve birliğini sürdürmesi gerektiğini savunmaktadır.³⁰ Ülken’in yapmış olduğu çalışmalarda, entelektüel kimliğinin yanında Anadolu kültürüne verdiği değer ve özen açıkça görülmektedir.

²⁶ Vural, 2019, s. 40.

²⁷ Köksal Alver, “Anadoluculuk ve Hilmi Ziya Ülken”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.1, s.134.

²⁸ Levent Bayraktar, “Bir Düşünce Ekolü Olarak Anadoluçuluk”, *Felsefe Dünyası*, 2009, S.49, s. 69.

²⁹ Vergili, 2016, s. 39.

³⁰ Bayraktar, “Bir Düşünce Ekolü Olarak Anadoluçuluk”, s. 70.

Dönemin düşünce sistemine yeni bir soluk kazandırmaya çalışan Hilmi Ziya Ülken yaşamış olduğu ülkenin milletinin kurtuluşu için ortaya attığı fikirlerin temeline Anadoluçuluk akımının düşüncelerini yerleştirmiştir ve Anadolu Mecmuası'nda kendisi gibi Anadoluçuluk akımını savunan fikir insanlarıyla birlikte bu kurtuluş yolunu insanlara anlatmak için çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir.³¹ Daha sonra bu düşüncesinden uzaklaşmış olup Anadoluçuluk akımı Hilmi Ziya Ülken tarafından bir ideolojiden çok kültür olarak benimsenmiştir.³² Geç dönem eserlerinde ise Anadoluçuluk akımından ziyade daha Batıcı ve Cumhuriyetçi fikirlerin etkisi görülmektedir.

Hilmi Ziya Ülken'in felsefesini yalnızca Anadoluçuluk akımı bağlamında ele almak yetersiz kalacaktır. Çünkü felsefe Ülken'e göre varlık hakkındaki tüm düşünceleri kapsamakla birlikte refleksif bir biçimde varlık düşüncesi üzerine de düşünmeyi ifade etmektedir ve felsefenin konusu bütün var olan her şeydir.³³ Bu nedenle onun felsefeye verdiği önem diğer tüm alanların da önüne geçmektedir. Ülken'e göre, felsefe temelde varlık ve insan problemini ele almaktadır.³⁴

Ülken, yaşadığı coğrafyada bir eksiklik olarak gördüğü alanlarla ilgili, özellikle de felsefe alanında önemli çalışmalarda bulunmuştur. Anadoluçuluk akımının yanı sıra vatanın o günkü koşulları, insanların maddi ve manevi durumları, milletin gelişmekte oluşu gibi sebeplerle, fikir dünyası da harekete geçme zorunluluğu hissetmiştir. Hilmi Ziya bu anlamda önemli bir aydındır. Çünkü o, ülke insanının gelişmesi için fikir hayatı üzerine kafa yormuş ve çözüm yolları sunmuştur. Cumhuriyet düşüncesini hazırlayan ve Osmanlı Devleti'nin son dönemini içine alan ana fikir, mevcut durumu düzeltmek adına en hızlı olacak şekilde ve tamamen pragmatist bir bakış açısıyla yenilikler getirme düşüncesidir. Yeniliklere açık olmakta bir beis olmamasına karşın bunun tamamen bir araç olarak görülmesi, pragmatist sebeplerle ortaya konulması arzu edilen bir şeyi, kendisi için isteme seviyesine gelmeyi engelleyecektir. Cumhuriyet düşüncesinin ortaya çıktığı dönemden itibaren

³¹ Vural, 2019, s. 41.

³² Vural, 2019, s. 41.

³³ Vural, "Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye'de felsefe çalışmalarına katkıları." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, s.531.

³⁴ Vural, "Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye'de felsefe çalışmalarına katkıları." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, s.531.

birçok alanda pragmatist bir yaklaşım sergilenmiş olmakla birlikte, felsefe için de aynı durum geçerli olmuş ancak bu düşünce, içerisinde Hilmi Ziya Ülken'in de bulunduğu düşünürler tarafından yanlış bulunmuştur.³⁵ Ayrıca erken Cumhuriyet dönemi düşünsel olarak pragmatist bir anlayışı benimsemiştir ve felsefenin de pratik faydaları üzerine düşünülmüştür. Şüphesiz bu düşüncenin temelinde, memleketin içinde bulunduğu toplumsal, siyasi ve kültürel başkalaşım süreci de etkili olmuştur. Hilmi Ziya Ülken ise felsefenin pragmatik anlamda ele alınmasına karşı çıkmış ve felsefi düşünme meselesinin kısa vadeli ve pragmatik olamayacak kadar kıymetli olduğu görüşünü savunmuştur.³⁶ Bu sebeple Hilmi Ziya Ülken, Türk Düşüncesinde başta Felsefe ve Sosyoloji alanlarında olmak üzere birçok alanda önemli bir yere sahiptir. “Onu ülkemizde değer felsefesinin kurucusu ve bu alanda ilk eserleri veren düşünür olarak görmek mümkündür. Bu çaba, dönemindeki çalkantılara çözüm üretme bağlamında sosyal bir zorunluluk olarak görülmelidir.”³⁷ Ayrıca o, birçok farklı alanlarda eser verme çabasından dolayı hiçbir konuya yeterince derinlik kazandıramadığı için çoğu zaman dönemin aydınları tarafından eleştirilere maruz kalmıştır.³⁸ Ancak yine de Ülken, hiçbir zaman bu eleştirilerin buhranına kapılıp çalışmalarına ara vermemiştir. Hilmi Ziya Ülken tüm eleştirilere ve dönemin tüm çalkantılı olaylarına rağmen Türk düşüncesine felsefeyi yerleştirerek hem düşünsel ve entelektüel anlamda ülkesine önemli katkılar sağlamış olup hem de sunmuş olduğu katkılar sayesinde yeni fikirlerin ortaya çıkmasında kritik rol oynamıştır. Yapmış olduğu çalışmaları, ortaya çıkarma gerekçeleri ile ilgili açıklaması da Vergili'nin aktarımı ile şu şekildedir; “Diyordu ki, ‘bu alanlarda öğrencilerin başvuracağı Türkçe eserler yoktu. Bu ihtiyacı gidermeyi düşündüm, bunu görebildim.’ Bu davranışı milli kültürümüz için büyük övgüyle karşılanacak önemli bir hizmettir.”³⁹ Hilmi Ziya, Türk düşüncesinde sosyal bilimler konusunda yaşanan eksiklik ve yanlışlıkların düzeltilmesi için sosyal bilimleri geliştirmeyi amaçlamış ve gelecek nesillere aktarmayı hedeflemiştir.

³⁵ Vural, 2019, s. 118.

³⁶ Vural, 2019, s. 118.

³⁷ Vural, 2019, s. 123.

³⁸ Vural, 2019, s. 127.

³⁹ Vergili, 2016, s. 44.

1.3. Hilmi Ziya Ülken'in Felsefesinde Ahlak

Tüm bu tanımların yanında Hilmi Ziya Ülken'in felsefesi ele alındığında ise incelediği en önemli problemlerden biri olarak şüphesiz ahlak konusu sayılacaktır. Ahlak, toplumun en önemli unsurlarından biridir. Çünkü birey için, yaşamış olduğu toplumdaki konumu, topluma duyduğu aidiyet, bireysel anlamda hissetmiş olduğu vicdani sorumluluk önem arz etmektedir. Bunun yanında ahlak, eylemsel bir alana da sahip olduğundan, insanın pratik yaşamının temellerini de ifade etmektedir. Bu sebeple Ülken, ahlakı pratik felsefenin bir kısmı olarak değerlendirmektedir.⁴⁰ Ahlak, bir yandan da toplum içinde kendine yer bulan bireyin, nasıl düşünmesi gerektiğini düzenleyen, eyleme geçerken çevresindeki diğer insanların özgürlüğünü gözetmesini sağlayan, bireylerin toplum içerisinde mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmesi için birtakım kuralları belirleyen bir unsurdur. Ahlaki amaçlar, ahlaki motivasyonlarla ilgilidir ve ahlaki amacın, ilişkilendirildiği motivasyon ile kurduğu ilişki özgündür ve kişiye dairdir.⁴¹ Nitekim Hilmi Ziya Ülken, ahlakı pratik anlamda ele alırken aynı zamanda bu görevlerinden dolayı önemli bir konuma yerleştirmektedir. “Klasik felsefede bilmek, etmek (icra etmek) ve yapmak (yaratmak) şeklinde ayrılan üç davranış tarzından hareketle Ülken, ahlak felsefesinin etmek (icra etmek) üzerinde yer alan pratik felsefenin bir kısmı olduğunu ortaya koyar.”⁴²

Hilmi Ziya Ülken, yaşamı boyunca birçok filozofu okumuş ve düşüncelerinden etkilenmiştir. Ancak Platon onun için önemli bir yere sahiptir. “O da Whitehead gibi ‘İnsanlık 2500 senedir neleri düşünmüşse Platon o problemlerin hepsini düşünmüştür.’ demektedir.”⁴³ Ülken'in genel olarak amaç edindiği uzlaştırma çabası Platon'un “dyade” kavramına benzediği açıkça görülmektedir. Ayrıca Ülken'in eserlerinde de “dyade” kavramını ele alıp, geliştirmesi de ondaki Platon etkilerini göstermektedir.⁴⁴ “Dyade”, hem birbiriyle tamamlayıcı olan hem de birbirine zıt olan iki kutba sahiptir.⁴⁵

⁴⁰ Ülken, 2016, s.13.

⁴¹ J. David Velleman, “Love as a Moral Emotion”, *Chicago Journals*, 1999, V.109, No:2, p.357.

⁴² Nurten Kiriş Yılmaz, “Hilmi Ziya Ülken'in Ahlak Görüşü: *Aşk Ahlakı*”, *Electronic Turkish Studies*, 2018, C.13, S.26, s. 817.

⁴³ Vural, “Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye’de felsefe çalışmalarına katkıları.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, s.532.

⁴⁴ Vural, “Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye’de felsefe çalışmalarına katkıları.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, s.532.

⁴⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş I.*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 276.

Ülken, ayrıca hem *Felsefeye Giriş*(1958) hem *Bilgi ve Değer*(1965) hem de *Varlık ve Oluş*(1969) adlı eserlerinde “dyade” kavramına yer vermiştir.⁴⁶

Çalışmanın konusu ve kapsamı gereği Hilmi Ziya’nın özellikle ahlak meselesi üzerine fikirler üretirken düşüncelerinden etkilendiği Türk düşünürlerini de ele almak yerinde olacaktır. Bu hususta değerlendirildiğinde Hilmi Ziya’nın ahlak görüşlerinde büyük etkiler gösteren Türk düşünürler olarak özellikle ahlak anlayışlarıyla okumalarımıza göre dönemde de ön plana çıkan, Prens Sabahattin (1879-1948) ve Ziya Gökalp (1876-1924) sayılabilir.

Ziya Gökalp’in ahlak anlayışına göre, mutlak doğru olan ahlak, Emile Durkheim’in (1858-1917) ahlak anlayışının da etkileriyle sosyal ahlaktır.⁴⁷ Ziya Gökalp’in ahlak düşüncesi daha çok toplumun temele alındığı bir görüşe dayanmaktadır. Toplumun yapısına göre kurulan ahlak anlayışı hem bireylerin ilişkilerini hem de toplumu olumlu etkileyecektir. Onun düşüncesinde ahlakın kaynağını toplum oluşturur ve kaynağını toplumdan alan bir ahlak sistemi de bireyleri ayrı ayrı daha ahlaklı hale getirecektir. Nitekim ahlak, topluma karışmış insanlar için gerekli olan bir olgudur. İnsanın yalnız başına karar verdiği ve yalnızca kendisini etkileyen eylemler, sosyallikten uzak olmaktadır. Toplum ahlakının yanında var olduğu düşünülen bireyin ahlakı, bireyin yalnız kaldığı ortamdan ziyade toplumsal hayatta bir anlam kazanmaktadır. Bir başka ifadeyle bireyin ahlakı da toplumsaldır ve toplumsallıkla ifade edilir. Hilmi Ziya Ülken’in ilk dönem eserlerinde Ziya Gökalp’in etkileri görülmektedir. Hatta Ülken’in ifadeleriyle Ziya Gökalp; “meşgul olduğu Batı ilmine dayanarak cemiyetimizin bütün meselelerini en etraflı ve sistematik bir tarzda görmüş olan ilk büyük mütefekkidir.”⁴⁸ Ziya Gökalp yalnızca Ülken’in değil, Mustafa Kemal Atatürk de dahil olmak üzere, bulunduğu dönem ve sonrasında birçok fikir insanına etkide bulunmuştur.

⁴⁶ Vural, “Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye’de felsefe çalışmalarına katkıları.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, s.532.

⁴⁷ Hasan Şen, “Prens Sabahattin versus Ziya Gökalp”, *VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, 2013, s. 307.

⁴⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.xxiii.

Yalnızca felsefenin değil, sosyolojinin de önemine vurgu yapan Gökalp'in sosyoloji anlayışı da bireyden ziyade toplumu temele almaktadır. Öyle ki Gökalp, toplumsal grup ve kurumların değerlendirilmesi durumunda genellikle dinden yola çıkmış veya toplumların dinle olan ilişkilerini göz önünde bulundurmuştur.⁴⁹ Onun düşüncesine göre insan yaşamına dair her konunun mutlaka dinle bir münasebeti söz konusudur ve bu noktada din aynı zamanda toplumsal bir unsur olarak da ön plana çıkmaktadır. “Gökalp'in din kavramı; İslam'ın, tüm yasal ve sosyal kurallardan ayrı olarak tamamen ahlaki bir din olduğu şeklindedir. Bu savı için Gökalp, yeni bir ‘İslami kurallar yasası kuramı’ geliştirmiştir.”⁵⁰ Felsefeyi millete yarar sağlayan bireyleri yetiştirme konusunda pratik bir unsur olarak ele alan Gökalp, tıpkı bu düşüncesinde olduğu gibi dinin pratik unsuru olarak da ahlaki görmektedir. Felsefenin yalnızca pratik fayda doğrultusunda ele alınmasına karşı çıkan Hilmi Ziya Ülken, bu yönüyle de Ziya Gökalp'ten ayrılmaktadır.

Toplumcu ahlak düşüncesinin karşısında kendine yer bulan, bireyin temele alındığı ahlak anlayışları da bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında ele alınacak bir diğer düşünür olan Prens Sabahattin de bu bağlamda, genellikle Ziya Gökalp'in ahlak anlayışının tam karşısında konumlanmaktadır. Nitekim “Prens Sabahattin'e göre ahlâkın kaynağı bireydir. Bireyin iradesi de ahlâkın taşıyıcısıdır.”⁵¹ Ahlaka konu olan irade ise şüphesiz özgür olmalıdır. Dolayısıyla Prens Sabahattin'e göre de Hilmi Ziya Ülken'de olduğu gibi özgürlük düşüncesi ahlaka eşlik etmektedir ve bu iki unsur birbirinden ayrı olmamalıdır.⁵² Özgürlükten bağımsız olarak var olan bir ahlak anlayışı doğru olmayacaktır. Çünkü ahlaki eylem, Prens Sabahattin'in düşüncesine göre özgürlük duygusu ile gerçekleşmediği takdirde zoraki yapılmış olacak ve kişinin bunu yapmasındaki nihai amacı sonucundaki kötü his veya ceza anlamında duydukları korkudan kaynaklanacaktır. Dolayısıyla bir birey ahlaki eylemlerinde özgür olması durumunda herhangi bir fayda gözetmeksizin iyi olanı seçebilecektir.

⁴⁹ Rahmi Karakuş, *Felsefe Serüvenimiz*, Aktif Düşünce Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 147.

⁵⁰ Cevat Alkan, “Eğitimci Ziya Gökalp.” *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1987, C. 20, S.1, s. 238.

⁵¹ Hasan Şen, “Prens Sabahattin versus Ziya Gökalp”, s. 306.

⁵² Hasan Şen, “Prens Sabahattin versus Ziya Gökalp”, s. 306.

Prens Sabahattin, birçok konuda olmakla birlikte özellikle ahlak anlayışıyla Hilmi Ziya Ülken'in düşüncelerini etkilemiştir. Prens Sabahattin'in özgürlük düşüncesinden de yola çıkılarak onun bireyi temele alan bir ahlak anlayışını savunduğu açıkça görülmektedir. Bir ahlaktan söz edilebilmesinin en önemli yolu, şüphesiz öncelikle bireyin toplum baskısından kurtulması ile birlikte özgür olmasıdır. Prens Sabahattin, özgürlüğün var olmadığı bir ortamda ahlaktan söz etmenin doğru olmayacağı görüşündedir. Çünkü toplumun koymuş olduğu ahlak kuralları bireyi özgürleştirmediği takdirde birey bu eylemleri zorunluluktan yerine getirecektir. Prens Sabahattin'in ifadeleriyle; "Halkın çocuklarına verdiği terbiye onlarda teşebbüs ve hürriyet ruhu yerine, tam tersi geleneklerine esareti pekiştiriyor. Bu manevi intihar, okullarımızda bir terbiye sistemi olarak devam edip gidiyor."⁵³ Toplumun ahlakının tek başına yeterli olmadığını vurgulayan Prens Sabahattin, toplum ahlakının baskıcı unsurları dolayısıyla bireyin özgürlüğüne ket vurulacağını ifade eder. Buradan da Prens Sabahattin'in toplumcu ahlak görüşlerinde hatalı olarak nitelendirdiği en önemli noktanın korkudan temellenen ahlaka vardığı anlaşılmaktadır. Prens Sabahattin memur zihniyetine sahip insanların topluma yarar sağlamaları yerine zarar verdiklerini vurgulamaktadır ve memur olan insanların tekdüze bir yaşam sürerek risk almayacaklarını ifade etmektedir.⁵⁴ Bir korkudan kaynaklanan ahlak anlayışı hem bireyin hem toplumun zamanla çürümesine ve yozlaşmasına yol açacaktır. Nitekim toplumun belirlemiş olduğu belli davranış biçimlerinin doğrudan birey tarafından kabul edilerek bir ahlak anlayışı oluşturması Prens Sabahattin'in düşüncesine göre doğru olmayacak ve sürdürülebilirliği de sağlanamayacaktır. Onun düşüncesine göre devletin halihazırda sahip olduğu toplum yapısı aynı zamanda sorunların çözümünün temelidir⁵⁵ ve bununla birlikte toplumun genel sosyal yapısı ahlakın yapısını da etkileyecektir. Bunun temelinde ise bireyin temsil ettiği, bireyden yola çıkılan bir dünya görüşü olacaktır.⁵⁶ Bireyin kendisinden ortaya çıkan bir ahlak anlayışı,

⁵³ Prens Sabahattin, *Görüşlerim*, çev. Ahmet Zeki İzgöer, Buruc Yayınları, İstanbul, 1999, s. 44.

⁵⁴ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, çev. Muzaffer Sencer, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 52-63.

⁵⁵ Bayram Bayraktar, "Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1996, C.18, S.29, s. 122.

⁵⁶ Hasan Şen, "Prens Sabahattin Versus Ziya Gökalp" s. 306.

toplumun da ahlakını oluşturacak ve dolayısıyla birey ahlaklı olduğunda zamanla yaşamış olduğu toplumun da ahlaklı olmasını sağlayacaktır.

Hilmi Ziya Ülken'in gençliğini geçirmiş olduğu dönemde özellikle sosyoloji alanında olmak üzere hemen her alanda Durkheim'in düşüncelerini temsil eden Ziya Gökalp ve Le Play'in (1806-1882) görüşlerinin temsilcisi Prens Sabahattin'in fikirleri ön plandadır.⁵⁷ Ülken, zaman zaman bu iki görüşü uzlaştırma çabası içerisine girmekle birlikte önceleri Ziya Gökalp'in yolundan gitmekten, yazmış olduğu geç dönem eserlerinde iki görüşün kendisinde anlam bulduğu düşünceleri savunmuştur. Önceleri ahlakın kaynağını toplumdan alması gerektiğini savunurken sonraları yalnızca toplumdan temellenen ahlak anlayışının birey adına doğru olmayacağını savunmuştur. Yani Ülken felsefesinin genel karakteristiği olarak yine bir uzlaştırma çabası söz konusu olmaktadır. Bunun sebebini Vural şu şekilde açıklar; "Ülken'in farklı düşünceleri uzlaştırmaya çalışmasının ya da bir zamanlar benimsediği düşüncelerin tam aksini savunmasının en büyük nedeni, yeni bireşimlere ulaşmak tutkusudur."⁵⁸ Bu duruma bağlı olarak da ahlakın olabilmesi için, Ülken'e göre ne sadece bireyin ahlaklı olması ne de toplumsal bazı ahlak kurallarına uyulması yeterli olacaktır. İçten gelen bir duyguyla gerçekleştirilen eylemler, bireylerin bu duygusunu geliştirip bir başkasına öğretmesi sonucunda genel bir ahlaktan söz edilebilecektir. Bu sayede yeni bir birleşim ortaya çıkabilecektir.

1.3.1. Ahlakın Temeli ve Amacı

Ahlak, insanın içsel bir yolculuğudur. Bunun yanında ahlak felsefesi, ahlaki olarak var olan ve olması gerekenin arasına sıkışarak, hayatın gerçekliklerini de içeren pratik unsurları göz ardı etmektedir.⁵⁹ Ülken'in ahlak anlayışında ise, ahlak insana içkin olmasının yanında, pratik bir alanda da var olmaktadır. İnsanların yaşadıkları ve sahip oldukları kültürlerden bağımsız olarak geliştirdikleri ahlaki doğrular, aynı

⁵⁷ Vural, 2009, s. 10.

⁵⁸ Mehmet Vural, "Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye'de Felsefe Çalışmalarına Katkıları" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2011, S.17, s.524.

⁵⁹ Michael Ruse and Edward O. Wilson, "Moral Philosophy as Applied Science", *Cambridge University Press*, 1986, V.61, No:246, p.173.

zamanda ortaya bir bütün olarak insanlığı da çıkarmaktadır.⁶⁰ Yani Ülken'in insanlık olarak adlandırdığı durum aslında insanın içsel olarak iyi olabilmesi ile oluşmaktadır. Bununla birlikte bazı ahlaki eylemler kültürel farklılığa bağlı olmadan gerçekleştirilebilmektedir. Bu ahlaki eylemler insanın, insan olmasından dolayı var olmaktadır. Aynı zamanda insanın toplumsal ilişkilerini sürdürebilmesi için bazı normlara ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim gerek toplumsal yaşamın insana yaraşır biçimde devamı, gerekse toplumun kendi var oluşu için bu ahlaki kuralların ortaya çıkması zorunludur. Bunlar aynı zamanda, toplumsal olanın insanı tabi tuttuğu birtakım gerekliliklerdir. Bu gerekliliklerden en önemlisi ise şüphesiz güven duygusudur. Güven duygusu ile birbirine bağlanan insanlar, sağlıklı bir toplumu oluşturabilmektedir. Bunun yanında insanların birbirlerine güven duyabilmeleri ancak kendilerinden aşkın, manevi bir varlığı kabulleriyle mümkündür.⁶¹ Bu anlamda manevi olan aşkın varlık, düşünce yahut bilme alanının değil inanma alanının bir konusudur. Bir başka ifadeyle; “[m]anevi varlık, insanın bilme ve düşünme yetilerini aşarak inanma yetisiyle kavradığı kuşatıcı aşkın varlıktır.”⁶² Nitekim her insanın aynı şekilde düşünmesi, hissetmesi ve inanması mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla bu perspektifte ele alınan toplumsal bir ahlakın varlığı oldukça şüphelidir.

Hilmi Ziya Ülken'in ahlak felsefesi ele alındığında kendisinin düşünce hayatının başlarında Ziya Gökalp'in de etkisiyle Durkheim'cı bir toplumculuk sergilediği, buna karşın ilerleyen süreçte kendi özgün ahlak anlayışını ortaya çıkardığı söylenebilmektedir. Hilmi Ziya'nın ahlak felsefesi hususunda, erken dönemde benimsediği Durkheim'in toplumcu ahlak anlayışı genel olarak toplumdan doğan ve toplumun kurallarının birey tarafından uygulanması gerektiği görüşüne dayanmaktadır. Toplumun belirlemiş olduğu ahlak kurallarına uyulmadığı takdirde Durkheim'in ifadeleriyle; “(...)herkese yararlı olacak bir işin başarılabilmesi için çaba gösterilmediğinde ahlaki yönden sapılmakta, hastalıklı ve zararlı bir yola girilmektedir.”⁶³ Bir başka ifadeyle birey toplumun ahlaki doğrularını benimseyip bu doğrulara biat etmediği takdirde toplumda ahlaki bir çürüme hali ortaya çıkacaktır. Bu

⁶⁰ Ülken, 2008, s. 837.

⁶¹ Ülken, 2008, s. 839.

⁶² Ülken, 2008, s. 836.

⁶³ Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 35.

da toplumsal hayatın sürdürülebilirliği açısından tehlikeli olacaktır. Durkheim ayrıca, topluma dayalı ve toplum tarafından oluşturulmuş bir ahlak anlayışını savunmasına rağmen evrensel bir ahlak kuralının oluşturulamayacağını düşünmektedir.⁶⁴ Durkheim'ın belirtmiş olduğu ahlakın, daha sınırlı bir alana yayılmış (yerel) bir çerçevesi bulunmaktadır. Kapsamı gereği sınırlı olan bu yerel ahlak anlayışı ise şüphesiz belirli sayıdaki insanın, kısıtlı pratik fayda unsurlarına odaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle Durkheim'a göre yerel ahlakın, yerel pratik faydaları hem toplumsal anlamda hem de bireysel olarak var olmaktadır. Buradan da anlaşılabileceği üzere, Durkheim'ın toplumcu ahlak anlayışı hem birey hem toplum nezdinde pratik bir faydaya dayanmaktadır. Söz konusu pratik fayda bireyin ahlaklı oluşunun toplumsallaşması ile bireye fayda sağlarken, bireylerden oluşan toplumların da varlıklarını sağlıklı bir şekilde sürdürmelerini sağlayacaktır. Bir başka ifadeyle birey, ahlaklı eylemleri vasıtasıyla toplum içindeki varlığını sağlıklı bir şekilde sürdürebilirken; toplum da ahlaki anlamda düzenli bir bütüne ulaşır. Bunun yanında toplumun birey üzerinde kurduğu ahlaki otorite, bireyin ahlakını doğrudan etkilemektedir. Nitekim toplumun ahlaki otoritesi birey üzerinde bir korkuya, baskıya yol açtığından bireyin ahlaki eylemi, salt toplumsal hâl olarak özüne yabancılaşmasına yol açacaktır. Bu durum da bireyin ahlaki eylemlerinin içsel bir unsur olmaktan çıkarak toplumun baskısı üzerinden temellenmesine sebebiyet verecektir. Birey bu noktadan itibaren toplumsal ortamdan uzaklaştığı yahut eylemleri toplum tarafından denetlenmediği bir durumda, ahlaki eylemde bulunmama refleksi gösterecektir. Hilmi Ziya Ülken, Durkheim'ın ahlak anlayışından doğabilecek bu problemi fark ederek salt toplumdan ziyade daha bireyci bir ahlak anlayışını savunmuştur. Hilmi Ziya Ülken'in, ahlak tanımı; "insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçüleriyle ölçülemeyen hareketlerimize ait değerlerin toplamı"⁶⁵ şeklinde olmaktadır. Ülken bireylere, ahlaki eylemlerini korkudan, baskıdan veya oluşabilecek faydadan değil, buna karşın benliklerinde var olan sevgiden dolayı ifa etmelerini önerir.⁶⁶ Yani o, düşüncesinde

⁶⁴ Cevat Özyurt, "Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2007, C.5. S.13. s. 99.

⁶⁵ Ülken, 2016, s. 19.

⁶⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 72.

ahlaki eylemin, net ve kesin hatlara sahip olmamasıyla birlikte, bireyin davranışlarını kısıtlamasından ziyade bireyi özgürleştirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Felsefesini genellikle pratik problemlerden oluşturan Ülken, ahlak felsefesini önemli bir konuma yerleştirmiştir. O, ahlak ile ilgili yazmış olduğu eserlerinde öncelikle diğer ahlak anlayışlarını anlayıp özümsemiştir. Ardından ahlak ile ilgili en temel eserleri olan “Aşk Ahlakı” (1931) ve “Ahlâk” (1946) eserlerinde, araştırıp anladığı ahlak anlayışlarının neden geçerli olamayacağını açıklamış, kendi görüşlerini ortaya koymuştur.⁶⁷ Bu eleştirilerden en önemlisi kendisinin de Ziya Gökalp’in düşüncelerinden etkilendiği dönemde savunmuş olduğu toplumcu ahlak anlayışı hakkındadır.

Hilmi Ziya Ülken’in ahlak anlayışına göre toplumcu bir ahlak doğru olmayacaktır. Çünkü toplumun durağan bir yapısı yoktur. Zamanla toplumdaki birçok unsurun değiştiği gibi ahlak kuralları da değişime uğrayacaktır. Mevcut durumda doğru gelen bir ahlaki eylem, toplumun dinamik yapısı nedeniyle değişime uğrayabilmektedir. Vural’ın ifadeleriyle; “Ülken’e göre, toplum ahlakı da bize hiçbir halde, hiçbir durumda bir kanun öneremez. Çünkü dün doğru olan bugün yanlıştır. Bir toplum için doğru olan başka bir toplum için yanlış olabilir.”⁶⁸ Toplumun ahlakının olamamasının temel sebebi, ahlakın bir otonomi, bilinç, irade ve insana dair özellikler barındırması gerektirdiğindendir. Toplumdaki her bireyin tek tek ahlakın bilincine ulaşması ve eylemlerini ahlaki doğrularla gerçekleştirmesi sonucu toplumun ahlakı ortaya çıkacaktır. Nitekim toplumun belirlemiş olduğu bir ahlaki kural birey tarafından gerçekleştirildiğinde bu noktada bireyin özgürlüğünün tehlikeye girmesi söz konusu olacaktır. Dolayısıyla bireyin eylemlerinin temeli kendi içsel nedenlerinden değil, kanun karşısında doğacak olan sonuçlardan dolayı ortaya çıkan korkulara dayanacaktır. Bu da Hilmi Ziya Ülken’in düşüncesine göre bireyi yanılsaya götürecektir. Ona göre sebebi her ne olursa olsun herhangi bir korku vesilesiyle ortaya çıkan ahlak, özgürlükten de içtenlikten de uzak olmakla birlikte bireyin ahlakı ile de hiçbir ilişkisi olmayacaktır.⁶⁹ Bu nedenle de hiçbir önem arz etmeyecektir.

⁶⁷ Vural, 2019, s. 92.

⁶⁸ Vural, 2019, s. 93.

⁶⁹ Ülken, 2010, s. 89.

Toplumsal olandan temellenen ahlak anlayışları olduğu gibi, varlığını dinsel olandan alan ahlak anlayışları da mevcuttur. Nitekim toplumların çeşitli doğruları olduğu gibi dini anlamda da birtakım doğruları söz konusudur. Bu anlamda ele alındığında dinden temellenen ahlak anlayışları da bir bakıma temellerini toplumsal bir mahiyette bulmaktadır. İnsan, doğruyu ve yanlış ya da iyiyi ve kötüyü ayırt edebilecek ahlaki bir farkındalığa sahiptir ve çoğu zaman bu ahlaki farkındalıklar temelini Tanrılar, ruhlar ve diğer metafiziksel unsurlardan almaktadırlar.⁷⁰ Ancak Hilmi Ziya Ülken, dine dayalı olan bu ahlak anlayışına da eleştiri getirmektedir. Çünkü onun düşüncesine göre ahlak insan içindir ve temeline dini veya Allah korkusunu değil insanı koymalıdır.⁷¹ Temeline insanı koymayan bir ahlak anlayışı doğru olmayacaktır. Zira bir kimse bir eylemde bulunurken yine kendi içsel iyiliği, şefkati ve kendi doğrularından ziyade Allah korkusunu gözeterek eylemde bulunuyorsa bu da iyi niyetli bir ahlak olmayacaktır. Hilmi Ziya'nın dine dayalı ahlak anlayışına yönelik getirmiş olduğu eleştirilerinin en temel sebepleri arasında, yaşadığı dönemde insan yaşamına dair hemen her unsurun açıklanmasında gösterilen sekülerleşme refleksi yatmaktadır. Çünkü onun, dine dayalı bir ahlak anlayışını benimsemesi, yaşamış olduğu coğrafyadaki laikleşme çabalarını destekler nitelikte olmayacaktır. Ayrıca bu ahlak anlayışı herkes tarafından benimsenmesi güç bir ahlak anlayışıdır. Onun düşüncesine göre kişinin, dini inancının değişmesi ile birlikte ahlaki doğruları da değişecek ve dolayısıyla yine sürdürülebilir bir ahlak anlayışı söz konusu olmayacaktır.⁷² Nitekim dine dayalı gerçekleştirilen eylemlerde de kişinin kendi iyi niyetinden kaynaklı bir Allah korkusuyla ortaya koyulan bir ahlaki eylem ortaya çıkmayacaktır. Vural, “[c]ennet umudu veya cehennem korkusu ile yapılan eylemler ikiyüzlülüğün sebebidir.”⁷³ der. Cehennem korkusu veya cennet arzusunun azalması söz konusu olduğunda yine kişi ahlaki eylemlerden uzaklaşacaktır. Hilmi Ziya Ülken'in ifadeleriyle; “Allah korkusuyla emir dinleyen, ceza korkusuyla kanuna boyun eğen, elbette ilk fırsat çıktığı zaman dine tecavüz edecek ve kanunu çiğneyecektir.”⁷⁴ Dolayısıyla bu ahlak anlayışı da doğru ve geçerli bir ahlak anlayışı olmayacaktır. “Oysa ahlak, ona göre, ideali gerçekleştirmektir. İdeal ise zamanın

⁷⁰ Ruse and Wilson, “Moral Philosophy as Aplied Science”, p.179.

⁷¹ Vural, 2019, s. 93.

⁷² Vural, 2019, s. 94.

⁷³ Vural, 2019, s. 94.

⁷⁴ Ülken, 2010, s. 207.

üstüne çıkmak, evrensele yönelerek dindar, agnostik, ateist vb. herkesi kuşatmasıdır.”⁷⁵

Dini temele alan ahlak anlayışlarını eleştirdiği gibi spiritüalist ahlak anlayışlarına da eleştiri getiren Ülken’e göre ahlak duygusu insanın bilincinin var olması ile birlikte ortaya çıkmaktadır.⁷⁶ Spiritüalistlerin ahlak anlayışlarındaki insanın doğuştan ahlak duygusuna sahip olduğu düşüncesi yanlıştır. Çünkü insanın ahlaki eylemlerinin temelinde eylemin iyiliği, içten gelen duygularla gerçekleştirilmesi sonucunda hissedilecek ahlaki tatmin olmalıdır. Temele bu önemli duygular alınmadığında ahlaki eylem doğru hale gelmeyecektir. Herhangi bir olgudan kaynaklanmayıp yalnızca insanın kendisinden, kendi içsel iyiliğinden ortaya çıkan ahlak anlayışı daha evrensel hale gelecek ve toplumu daha iyi hale getirecektir.

Metafizik ahlak görüşü de yine Ülken’in eleştiri getirdiği görüşlerden biridir. Ülken’e göre metafizik ahlak anlayışındaki ahlaki eylemin temellerinin evrenin düzenine bağlı olduğu düşüncesi doğru değildir.⁷⁷ Çünkü bireyin ortaya koymuş olduğu eylemleri, bu evrensel düzenden beliren bir fikirden gerçekleştirilmemektedir. Birey eylemlerini gerçekleştirirken ne evrensel düzenin bilgisine bağlı kalmalı ne de toplumun savunmuş olduğu görüşü tamamen benimsemelidir. Sevgiden kaynaklanan bir ahlak düşüncesi, bireyi birçok ahlak anlayışından daha fazla özgürleştirecektir.

Hilmi Ziya Ülken’in eleştiri getirmiş olduğu ahlak anlayışlarından çoğu topluma dayanan ahlak anlayışları olsa da bireyden temellenen bazı ahlak anlayışlarındaki eksikleri de belirtmiştir. Bu eksikleri barındıran bireyci ahlak anlayışlarından biri hazzı ahlak anlayışıdır. “Ülken, haz ahlakını eleştirerek, hazzı feda etmek gerektiği zaman bu ahlak sisteminin anlamını yitireceğini savunur. Çünkü hazzı elde ettiğimiz zaman hedefe ulaşmış, sona varmış oluruz. Oysa ahlak daima sonsuza doğru yol almaktır.”⁷⁸ Ayrıca bir kimse tarafından hazzı ahlak anlayışı benimsendiği takdirde bireyin kendi hazzı doğru olan davranış ile çatıştığı anda birey kendi hazzına odaklanacaktır. “Çünkü insan duyu verilerinden veya bilgiden ibaret olsaydı, çevresini

⁷⁵ Vural, 2019, s. 94.

⁷⁶ Vural, 2019, s. 94.

⁷⁷ Ülken, 2016, s. 45.

⁷⁸ Vural, 2019, s. 92.

yalnız Şuur muhtevası olarak alacaktı. O zaman çevresindeki herhangi bir ‘Şey’ ile bir insan arasında fark olmayacaktı.”⁷⁹ İnsan, yalnızca bir yönüyle ele alınmaması gereken bir varlıktır. İnsanı yalnızca bilgisi veya duyuları aracılığıyla ele almak, onu ahlaki bir varlık olarak değerlendirmek için yetersiz kalacaktır. Ayrıca duyu verilerine veya bilgisine dayanarak bir ahlaki eylemi gerçekleŐtirmek için insanın bu eylemi sürekli hale getirmesine gerek kalmayacaktır. Dolayısıyla sürdürülebilir bir ahlak olmaktan uzaklaşacaktır. Hazza dayalı ahlak, bireyi kısa süreli bir mutluluğa ulaştırmış olsa da bir süre sonra etkisini kaybedecektir. Ancak  lken’in düşüncesine göre ahlak kısa süreli değil, kişinin yaşamı boyunca sergilemesi gereken bir olgudur.

Ahlaki eylemlerin herhangi bir faydaya hizmet etmesi gerektiğini savunan bir görüŐ olan fayda ahlakını benimseyen insanların ahlaklılığı oldukça ben merkezci halde olacaktır. Toplumun değil yalnızca bireysel anlamda kendi ahlakını benimsemekte olan insanlar, Şüphesiz eylemlerinin bencilliğinden kaynaklı olarak yanlışa sürüklenmeye hazır haldedir. Haz ahlakı gibi kısa vadede yarar sağlaması beklenmese de fayda ahlakının da eksiklikleri söz konusudur.  lken’in ifadeleriyle; “[g]enel faydayı göz önüne almak demek, oldukça uzak bir zamana kadar devam edecek olan faydaları sigortalamak demektir.”⁸⁰ Dolayısıyla fayda ahlakının  ıkmazı onun s rekliiliğinden değil, insanı bencil hale getirmesinden kaynaklıdır. İnsanlığın fayda ahlakına göre hareket etmesi, toplumcu görüŐlerin etkisi ile birlikte eski önemini kaybetmiŐ olup, bunun temel sebebi  lken’in düŐüncelerine göre,  aędaŐ felsefi eğilimlerin toplumcu görüşe daha yakın hale gelmesidir.⁸¹ Bireyci ahlak görüşü her ne kadar doğru kabul edilse de insan tek başına var olan ve varlığını sürdürebilen bir yapıda değildir. İnsanın yaşamış olduğu dönem, yaşamış olduğu toplum, ona farklı özellikler ve roller yüklemektedir. Neticede insan yalnızca insan olarak değil; sosyal çevresinde, aile ve iş yaşamında farklı özelliklere sahip olarak yaşamını sürdürmektedir. Bu nedenle insan için fayda gözetme durumunun temele alındığı bir ahlak anlayışı onu, yaşamış olduğu toplumda zamanla yalnızlaŐtıracaktır.

⁷⁹  lken, 2008, s. 834.

⁸⁰ Hilmi Ziya Ülken, *İnsani Vatanseverlik*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998, s. 98.

⁸¹  lken, 1998, s. 99.

Toplumun onayını kazanmak niyetiyle gerçekleştirilen eylemlere dayanan ahlak düşüncesi de Hilmi Ziya'nın eleştirdiği ahlak anlayışlarından biridir. Bunu desinler ahlakı olarak adlandırır ve bu ahlak anlayışına göre bir kimse eylemlerini gerçekleştirirken kendi doğrularından değil, toplumun doğrularından hareketle ahlaki eylemi gerçekleştirir, bunu yaparken en temel amacı onur ve takdir kazanmaktır.⁸² Desinler ahlakı ile eyleme geçenler genellikle kendi tutkusu, iyi niyeti ve şefkatinden uzaklaşmaktadır. Yani birey kendi maneviyatına yabancılaşarak bu eylemleri yalnızca kendi onurunu ve saygınlığını korumak için gerçekleştirmektedir. Bu sebeple desinler ahlakı da yine Hilmi Ziya Ülken'in onaylamadığı bir ahlak fikridir. Onun düşüncesine göre kişi, özgürce kendi içsel arzularını geliştirerek eylemde bulunmalıdır. Ancak bu şekilde gerçekleştirilen eylemi doğru ve ahlaki olacaktır. Bunun yanında Ülken, özellikle memleketin temel problemi olan siyaset için de ahlakın bir araç olduğunu ancak insanın siyasi amacı doğrultusunda eylemlerinin ahlaktan uzak olmasını da değersiz gördüğünü ifade eder.⁸³ Dolayısıyla amacı ne olursa olsun insan, ahlaklı davranmalı, bunu sürekli hale getirmeli ve bundan acı duymamalıdır.

İnsanın var olduğu her yerde iletişim ve ilişki olmak durumundadır. İnsan ilişki kurduğu sürece, eylemlerini bir şekilde kurallar ve ahlak vesilesiyle gerçekleştirmelidir. "Ahlakın ve kanunların muhtevası değişebilir; fakat her nerede insan varsa, orada mutlaka bir ahlak ve kanun vardır."⁸⁴ Dolayısıyla ahlakın veya kuralların belli doğrultuda içeriği daralıp genişleyebilir hatta tamamen değiştirilebilir. Ancak insan faktörünün varlığını koruması süresince mutlaka bu iki olgu da varlığını sürdürmek durumundadır. Bunun yanında ahlaki eylemler örnek teşkil etmelidir ve bunun olabilmesi için de bir süreklilik sağlanmış olması gerekir.⁸⁵ Bir kimsenin ahlaki eylemi kısa süreli gerçekleştirmesi ve bu eylemi bırakması durumunun ahlakilik açısından bir önemi olmayacaktır. Çünkü bu eylem, durumun kendisine yönelik bir zorunluluktan dolayı veya tesadüfi olarak gerçekleştirilmiş olacaktır. Dolayısıyla ahlaklılık için temelde bazı gerekçeler söz konusu olmaktadır.

⁸² Vural, 2019, s. 93.

⁸³ Ülken, 2016, s. 291.

⁸⁴ Ülken, 2008, s. 859.

⁸⁵ Ülken, 2016, s. 393.

İnsanın eylemlerini dünyevi sebeplerle veya uhrevi sebeplerle gerçekleştirmesi de ahlakın çürümesini beraberinde getirecektir. Ülken'in ifadeleriyle; “[y]alnız korktuğu için ve ümit ettiği için iyi olanlar, alkış ve takdir beklediği için fazilet yapanlar üzerlerinden baskı kalkıp ümit ettikleri çıkmayınca, ve bekledikleri alkışı bulmayınca artık neden faziletli ve iyi olsunlar?”⁸⁶ Ahlaki eylemlerin her ne sebeple olursa olsun bir amacı var ise mutlaka amacın var olmaması durumunda sürekliliğini kaybedecektir. Benzer şekilde “[s]aadet, para, sağlık, itidal, cesaret vs.’den hiçbirini iyi niyetsiz ahlakın temeli olamaz. Bütün bunlar “ahlaki” oldukları kadar da “ahlakdışı” (immoral) olabilirler.”⁸⁷ Çünkü belli bir ölçüde insanın eylemlerinden yarar sağlaması gerekmektedir. Ancak bu yararın formu kişiden kişiye değişiklik gösterebilecektir. Ülken'in düşüncesine göre ahlakın kurallar ve durumlarla açıklanması ahlakı göreceli hale getirecektir. “Ahlak kuralları, belirli bir zamanda geçerli olan değer yargılarıdır. Bugün geçerliliği olan bir ahlak kuralı, önemini zamanla kaybedebilir, hatta değersiz olabilir.”⁸⁸ Dolayısıyla ahlakilik, toplumdan topluma değişiklik gösterebileceği gibi zaman ve olaylar neticesinde de yapısını koruyamayacaktır.

Hilmi Ziya Ülken insanın ahlaklı birey olabilmesi için herhangi bir başarı elde etmiş olmasını önemsememektedir. Çünkü ona göre; “[i]yi niyette başarı gaye değildir, insan başarsın veya başarmasın, yalnız iyi niyet sahibi olması ahlaklılık için yeter.”⁸⁹ İnsan iyi niyet sahibi olmayı başardığında eylemlerinde herhangi bir çıkar gözetmeksizin eylemi gerçekleştirmiş olacaktır. Bu onu hem ahlaklı kılacak hem de eylemlerini gerçekleştirdiği anlarda bunu bir zorunluluktan değil, istediği için yapmış olacaktır ve bu da onu zaman-üstü kişilik haline getirecektir.⁹⁰ Nitekim onun düşüncesine göre; “[i]nsanlık, ne sosyal değer ve amaçların bir toplamı, ne de onlardan önce gelen fikri (ideal) bir şekil, bir yetkinlik (perfection) derecesidir. O ancak biteviye ilerleyen (progressif) ve kaplamını arttıran insan ruhu, yani ruhî gerçektir...”⁹¹ Eylemler ve tecrübeler neticesinde ortaya çıkmış olan ahlak, insanın kişiliğinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Ülken, “[a]hlak, doğrudan doğruya eylem ve

⁸⁶ Ülken, 1998, s. 169.

⁸⁷ Ülken, 2008, s. 866.

⁸⁸ Coşkun Can Aktan, “Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2009, S.1, C.1, s. 40.

⁸⁹ Ülken, 2008, s. 866.

⁹⁰ Ülken, 2008, s. 865.

⁹¹ Ülken, 1998, s. 115.

tecrübeye aittir.”⁹² der. İnsan, bu eylem ve tecrübelerle ilerlemesi neticesinde bir kişiliğe bürünmüş olur. Bu ilerlemeleri doğru ve sağlıklı şekilde gerçekleştiren insan hakiki kişilik mertebesine ulaşılmış olacaktır. Bu ilerleme için Ülken’in önemli bir önerisi bulunmaktadır;

Biz dünyaya ihtiras ile, aşk ile gireceğiz. Biz kitlenin kör kuvvetine değil, korkuları, ümit ve gururları aşan, tehlikeleri hiçe sayan ve kişilik olan insanlara dayanacağız. İnsanları servetine, yüksek soyuna ve ilmine göre değil, yalnız ruhun ve ahlâkın kudretine göre mertebelere ayıracağız. Hürriyet için ihtiras ile yola çıkacağız; ve insanlığa, hakikî hürriyete aşk ile ulaşacağız, davamız şudur ki, sonsuzca isteyen, küçük arzularını ve düşkünlüklerini aşan mutlaka başaracaktır. Sonsuzca isteyen arzularının, düşkünlüklerinin ve her zaman bir ıstırap konusu olan tatminlerinin köleliğinden kurtulmuş ve hakikaten hürriyete ulaşmıştır.⁹³

Ülken, yalnızca ahlak anlayışlarını eleştirmekle kalmamış bunun yanında kendi düşüncesine göre temellendirdiği ahlak anlayışı olan “Aşk Ahlakı” fikrini ortaya koymuştur. Ülken’e göre yalnızca toplumdan temellenen ahlakın yanlış olması kadar yalnızca bireyden temellenen ahlak da eksik olacaktır. Onun felsefesinde genellikle birbirine zıt olan iki düşüncenin uzlaştırılması gözlemlenmektedir. “Aşk Ahlakı”nda da çoğu düşüncesinde olduğu gibi bir uzlaştırma söz konusudur. Ülken, ahlakın temeline insanı yerleştirmiştir ve ona göre ahlakın amacı da insanı “Aşk Ahlakı”na, onun ortaya koymuş olduğu mertebelerden de en üstte olan İnsani Vatansevere ulaştırmaktır.

⁹² Ülken, 1998, s. 236.

⁹³ Ülken, 1998, s. 88.

1.3.2. Ahlakın Kaynağı

Bir kimsenin ahlaklı olmasından söz edilebilmesi için öncelikle, ahlaki eylemin gerçekleştirilebileceği bir ortama ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim yalnız başına var olan bir kimsenin eylemlerinin ahlaki olup olmadığının sorgulanabildiği herhangi bir durum oluşmayacaktır. Hilmi Ziya Ülken'e göre doğduğu andan itibaren insan, bazı sosyal çevrelerde varlığını geliştirir. Doğduğu andan itibaren ailesine bağımlı şekilde büyüyen insan, zamanla kendi kararlarını verebilecek yetkinliğe erişir. Dolayısıyla zaman içerisinde fikirsel anlamda gelişen insan, artık kendi düşüncelerini yönlendirebilecektir. İnsanın eylemlerindeki ahlakiliği sorgulamak için öncelikle onun belli birtakım mertebelerden* geçmiş olması gerekir. Ardından ahlaki eylemleri sergileyebileceği bir toplum gerekecektir. Çünkü Ülken'in ifadeleriyle

[i]nsan bilgisiyle tekniği, sanatı, bilimi kurduğu gibi, inancı ile de ahlâkı ve dini kurar. İnsan ahlâkı varlıktır. Ahlâkın var olabilmesi için insanın insana inanması lazımdır. Çünkü insanın bilgi alanı, yani duyu verileri tecrübesi ve aklı böyle bir inancın kurulması için yetemez.⁹⁴

Bu şekilde bir inançtan söz edilmesi için de kesinlikle insanın bir başkası ile iletişim halinde olması yani sosyalleşmesi gerekecektir. Bunun yanında insan a priori anlamda bir ahlak bilgisine sahip değildir. Dolayısıyla insanın kendi başına ahlaki eylemi öğrenip uygulayamayacağı anlaşılmaktadır ve insan, ahlaki doğruları çeşitli açılardan öğrenebilmektedir. Hilmi Ziya Ülken'in ifadeleriyle; “nasıl ömründe tuzu hiç tatmamış kimse için tuzluluk yoksa; ahlaki fiili hiç duymayan bir kimsede de ahlak duygusuzluğu vardır. Yani o da ahlaki niteliği duymaz.”⁹⁵ Öte yandan insanın bir değer varlığı oluşu, ahlaki eylemleri sergileyebilmesi ve bu açılardan ele alındığında diğer varlıklardan farklılaşabilmesi ise ancak öteki ile karşılaşması ve iletişimi ile mümkündür. Bir başka ifade ile ahlaklılık mevcudiyetinin temellerini insandan ve insanın sosyal oluşundan almaktadır. Dolayısıyla ahlakın kaynağı önce insan, ardından toplumdur.

* Bu mertebelere çalışmanın ilerleyen kısımlarında kapsamlı bir biçimde değinilecektir.

⁹⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, s. 21.

⁹⁵ Ülken, 2016, s. 222.

1.3.3. Ahlaki Fail

İnsan yalnızca tek boyutuyla ele alınabilecek bir canlı değildir. Nitekim onun birçok farklı yönü olmakla birlikte her birini de ayıran birçok farklı özellik söz konusudur. Ülken'in ifadeleriyle; “[i]nsanî varlığı meydana getiren yalnız düşünce istidadı değil, heyecan, duygular, ihtiraslar, inançlar vb.’den ibaret olan bütün ruhi hayat dokusudur.”⁹⁶ Yukarıda da belirtildiği üzere pratik anlamda ahlaki eylemi gerçekleştirecek olan tek varlık insandır ve insan temelde, diğer canlılardan ahlaki bir irade göstermesi nedeniyle ayrılmaktadır. Bir başka ifadeyle insan, diğer tüm varlıklardan özsel anlamda ayrılmakta olup, burada ortaya çıkan en önemli ayrım ise insanın bir değer varlığı olmasıdır.⁹⁷ Nitekim değer varlığı olmayan bir hayvanın ahlaki eylemde bulunmasına gerek yoktur. İnsan bir bilince sahiptir ve bu bilinç sayesinde eylemlerini ifa eder. “İnsanın bilinç ritmi kendi başına değil, başka bilinçle birlikte gelişir. Hiçbir bilinç kendi başına bilinç değildir. Varoluşu ifade edilmekle başlar ve her ifade ediş bilinçler arası ilişkiyi genişlettiği gibi her insanın bilincini de geliştirir.”⁹⁸ Dolayısıyla insan sosyalleştiği ölçüde bilincini geliştirebilir. Bilincini geliştirdikçe ahlaki anlamda da hep daha iyiye ulaşmayı amaçlayacaktır. Ülken'in ifadeleriyle;

Ahlâki değerlerin hem süjesi, hem objesi insandır. Bu değerlerin insana çevrilmiş olması bakımından, kişilik ahlâki fiilin hedefi ve objesidir. Fakat bu değerleri gerçekleştiren insan olduğu için, ahlâki fiilin faili de gene kişilik olmak üzere insandır.⁹⁹

Kişilik, yine onun ifadelerine göre insanı tekdüzelikten kurtaran, hayatına anlam katan bir unsur olmakla birlikte; insanın doğa ile birleşmesi, bütünleşmesidir.¹⁰⁰ İnsan doğadan ayrı düşünülmemelidir. Çünkü Hilmi Ziya Ülken'in düşüncesine göre insanın yaratıcılığı doğanın vermiş olduğu ilham sayesinde vardır. Aynı zamanda Ülken'e göre kişiliğin tekdüze olmamasının sebeplerinden bir diğeri de insanın yalnızca bir yönünün bulunmamasıdır. “Bir insanın tek bir kişiliği yoktur, fakat sosyal kurumlar ve meslekler kadar da çeşitli kişilikleri vardır: Bedîî kişilik, ahlâkî kişilik, siyasî kişilik, v.b... gibi.”¹⁰¹ Dolayısıyla insan doğadan ayrı düşünülemeyen, yalnızca

⁹⁶ Ülken, 2013, s. 128.

⁹⁷ Yılmaz, “Hilmi Ziya Ülken'in Ahlak Görüşü: *Aşk Ahlakı*”, s. 817.

⁹⁸ Ülken, 2013, s.101.

⁹⁹ Ülken, 2016, s. 129.

¹⁰⁰ Ülken, 1998, s. 86.

¹⁰¹ Ülken, 1998, s. 87.

bir yönü bulunmayan ve bu sebeple de ahlaki eyleme geçirecek olan kişi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak yine de Ülken'e göre kişilik ve ahlaki fail aynı anlama gelmemektedir. Nitekim ona göre ahlaki fiilin asıl amacı ahlaki eylemler vasıtasıyla kişilik mertebesine ulaşabilmektir.¹⁰² Bu noktada da ahlaki fail çok önemli bir role sahiptir.

1.3.4. Ahlaki Fiil

İnsanın insana inanması ile başlayan ahlaki süreçte gerçekleştirilen eylem, ahlaki fiil halini almaktadır. Ülken'in sözleriyle açıklanacak olursa; “[s]özünde durmak, doğru olmak, başkalarına sadık olmak için ne onları bilmek, ne de onlar tarafından bilinmek yetmez. Bütün bu ahlaki fiiller insanın insana inanması ile mümkündür.”¹⁰³ Ahlaki fiilden söz edilebilmesi için yukarıda da bahsedilen şartlar geçerli olmaktadır. Nitekim bir kimsenin ahlaki eylemi herhangi bir iletişim olmaksızın gerçekleştirmesi durumunda ahlaki anlamda değerlendirilmesi objektif olmayacaktır. Dolayısıyla insanın ahlaki eylemi gerçekleştirmesi ve bunun değerlendirilmesi sosyal bir topluluğa mensup olması ile mümkün olacaktır. Sosyal bir topluluğa mensup olması ahlaki eylemi gerçekleştirmesindeki ön koşul olmasına rağmen bazı durumlarda insanın tabi olacağı zorunluluk haline de gelmektedir. Ülken'e göre “[b]üyük bir ahlâki hareket bazen mutlak bir içtimaî itaat şeklini alır: Nefsini feda etmek, sosyal görevini yapmak vb. gibi. Bazen bir isyan halini alır: İçtimaî gelenekler veya önyargılarla mücadele etmek ve bu mücadele yüzünden şehit olmak gibi.”¹⁰⁴ Bu sebeple ahlaki eylem insanı özgürleştirdiği gibi kimi zaman onun eylemlerini gerçekleştirmesini zorunlu da kılmaktadır. Çünkü “[a]hlâki fiil de, bilgi fiili gibi ilk veri halinde aynı zamanda hem obje olmak bakımından içtimaî, hem süje olmak bakımından ruhîdir.”¹⁰⁵

Ahlak, yalnızca rasyonel bir zeminde kurulup sürekli doğrusal bir biçimde ilerlememektedir. Dolayısıyla insan, ahlaki eylemde bulunduğu gibi zaman zaman ahlaki eylemin tam tersini ifade eden eylemleri de gerçekleştirebilmektedir. Bunun birçok farklı sebebi olabileceğini vurgulayan Ülken'e göre bu sebeplerin bazıları;

¹⁰² Ülken, 2016, s. 240.

¹⁰³ Ülken, 2013, s.21.

¹⁰⁴ Ülken, 2016, s. 252.

¹⁰⁵ Ülken, 2016, s. 241.

“zihin berraklığının kaybolması, çocukluk yaşında aklın yetmezliği; kötü alışkanlıklar ve kötü huylar yüzünden zihnin doğruyu seçecek halde bulunmaması, kötü arkadaşlarla yoldan çıkarılması vs.’dir.”¹⁰⁶ Yine de “organik kusurlar” dışında insan kendini eğitimle geliştirip yetiştirebilirse ahlaki bir birey haline gelebilecektir.¹⁰⁷ Kendini ahlaki anlamda eğitip bu doğrultuda gelişen insan bir taraftan da Ülken’in düşüncesine göre toplumun ve doğanın kanunlarına göre eylemde bulunmalıdır.¹⁰⁸ Bir başka ifadeyle insanın ahlaki eylemlerinin ölçütü temelini, toplumun ve doğanın kanunlarından almaktadır. İnsan, bu kanunları gözetmeksizin eylemde bulunmamalıdır. Çünkü bu kanunları önemsemeyen eylemde bulunulduğunda gerçekleştirilen eylem ahlaki anlamda değerlendirilmeksizin yanlış olacaktır. İnsan her ne kadar kendinden bağımsız birtakım ahlaki kanunlara uyum sağlamak durumunda olsa da tutsak değil fakat irade anlamında bir özgürlüğe sahiptir. Bu bağlamda bakıldığında insan tamamen kendi içine dönmek veya sadece toplum ve doğanın kanunlarıyla hareket etmek yerine içten gelen duygusunu yönlendirerek eyleme geçmelidir.

1.3.5. Ahlaki Özgürlük

Özgürlük, ahlakın ön koşuludur. Nitekim bir kimsenin eyleminin ahlaki olup olmadığının sorgulanabilmesi için öncelikle eylemin özgürce gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği ele alınmalıdır. Ülken’e göre; “[h]ürriyet, doğaya ve topluma zıt olmamak üzere, insanın vicdanından gelen bir şevkle ve severek yapılmasıdır.”¹⁰⁹ Yani aslında onun özgürlük anlayışı salt bireyin içten gelen duygusunu değil; doğa, yaşamış olduğu toplum ve kültürle olan ilişkisini de içermektedir. Öte yandan Ülken’in anlayışına göre insan ne tamamen özgürdür ne de tamamen esaret altındadır. İnsan özgürdür, çünkü eylemlerinde seçim yapma durumu söz konusudur ve ayrıca özgür değildir, çünkü onun eylemlerini gerçekleştirirken sorumlu olduğu vicdani bir yönü vardır.¹¹⁰

¹⁰⁶ Ülken, 2008, s. 51.

¹⁰⁷ Ülken, 2008, s. 51.

¹⁰⁸ Ülken, 1998, s. 95.

¹⁰⁹ Ülken, 1998, s. 167.

¹¹⁰ Nur Sena Fırat, “İnsan-Değer İlişkisi Ekseninde Hilmi Ziya Ülken’in Özgün Yönü”, *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, S. 3, s. 60.

Ülken'in ahlak felsefesinde sıklıkla eleştirdiği konulardan biri eylemin herhangi bir sebep olmaksızın gerçekleştirilmemesidir. Örneğin bir çocuk daha küçük yaşlardan itibaren eylemlerini, çevresinde ona kızan insanların direktifi doğrultusunda ifa ettiğinde, o eylemi içten gelmesi dolayısıyla değil, yalnızca eylemin sonucunda alacağı cezadan dolayı hissedeceği korku sebebiyle gerçekleştirmiş olacaktır. Dolayısıyla bu örnek ahlaki eylem doğrultusunda ele alındığında, eylemlerinde özgür olmadığından çocuk, sadece zorunda kaldığı için bu davranışı ortaya koymuştur. Bu nedenle ahlaki olarak nitelendirilemeyecektir.

Hilmi Ziya Ülken, yalnızca saygınlık kazanmak amacıyla içinden gelmeden ve o davranışı sevmeden bir ahlaki eylemde bulunulmasını da yanlış olarak görmektedir. Hatta ona göre bir kimsenin eyleminin sonucunda maddi manevi her türlü kazancı, kişinin eylemlerindeki özgürlüğü ve içtenliği olumsuz etkilemektedir. Ülken'e göre; “[h]ürriyet içimizden gelen bir sevkî eseridir. Fakat bu sevk, bir içgüdü olmayıp bilinç ile birlikte olmalıdır. Hareketimizin bilinerek ve sevilerek yapılmış olması gerekir.”¹¹¹ Yani bilinçten uzak gerçekleştirilen eylemde de yine insan özgür olmayacaktır. Çünkü kişinin herhangi bir bilince sahip olmaması, onun gerçekleştireceği eylemi bilmeden, yalnızca sonuca odaklanarak ifa ettiği anlamını taşıyacaktır. Bu bağlamda bakıldığında ahlaki eylem ele alınırken öncelikle özgürlük konusuna odaklanılmalıdır. Çünkü özgürce gerçekleştirilmemiş hiçbir eylemin ahlaki anlamda doğruluğu önem arz etmeyecektir. Özgürlüğün ardından, ahlaki eylemden söz edildiğinde kişinin bilincinin de önemli bir yere sahip olduğu görülecektir. Nitekim akli dengesi yerinde olmayan bir kimsenin gerçekleştireceği eylem ahlaki anlamda değerlendirilmeye bile tabi tutulmayacaktır. Bilinç beraberinde iradeyi de getirmiş olacaktır. Ülken'in kavramsal olarak kullanmış olduğu özgürlük, irade özgürlüğüdür. İrade özgürlüğünden yoksun her ahlaki eylem onun düşüncesine göre eksiklik barındırmaktadır. Ayrıca Ülken yalnızca ahlak anlayışlarını eleştirmekten ziyade insana özgürce eylemlerini gerçekleştirebileceği bir alan olan “Aşk Ahlakı” önerisini sunmuştur.¹¹²

¹¹¹ Ülken, 1998, s. 167.

¹¹² Aynur İlhan Tunç, “Hilmi Ziya Ülken'in Düşüncesinde Ahlak Problemi”, *Symposium Proceedings*, 2019, s. 70.

1.3.6. Ahlaki Değer

Hilmi Ziya Ülken, genellikle felsefesini iki zıt sayılabilecek düşünceyi uzlaştırma üzerine kurgulamaktadır. Bu sebeple ahlaki değer konusuna değinmeden önce, onun değerler alanından anladığının ne olduğunu ele almak yerinde olacaktır. Ona göre, ahlak ile ilgili olan alanların tamamı değerler alanına aittir.¹¹³ Bu bağlamda bakıldığında, değerler alanı bilgi alanından bağımsız ve farklı bir alan olmasına karşın, aslında bilgi alanı ile de yakından ilgilidir.¹¹⁴ Bilgi alanından bağımsızdır çünkü bilgi alanı daha çok akıl ile ilgili olmaktadır, değer alanı duygular ile de bağlantılıdır. Ancak yine bilgi alanıyla ilgilidir çünkü değer yalnızca duygulara değil, akla da dayanır. Yine onun ifadeleriyle; “[b]ilgi, insanın bütünsel olarak hayat eylemi sonucunda doğan âlemi algılaması olduğu gibi, inanç da insan ve “dünyası”nın birliğinden çıkan bir “değerler âlemi”nden ibarettir.”¹¹⁵ Bilgi değerinin içerisinde yer alan, değerden bazı özellikleri ile ayrılan, ancak yine de değerle bağlantı halinde olan bir alandır. Bilgi nasıl insanlık için, insan yaşamı için değerliyse, değer de insan için bir o kadar önemlidir.

Toplum, yüzyıllardır insanın yaşamının en önemli unsurlarından biridir. Toplumu oluşturan ise insanın bir başkası ile kurmuş olduğu ilişki ile temellenmektedir. Ülken’e göre “[h]er değer, önce bir kararda kalma temayülü, bir düzen temayülüdür.”¹¹⁶ Değer, düzeni inşa eden, toplumu birlik haline getiren yegâne gerekliliktir. İnsan değer sayesinde, kendini ve yaşamış olduğu toplumu önce oluşturup, ardından geliştirebilir. Bu sebeple Ülken için değer konusu önemli bir konumdadır. Atasoy’un aktarımıyla, ona göre; “[d]eğer bir şeyin önemli ölçüsünü gösteren, onu anlamlı, istenir, faydalı veya ilgi konusu haline getiren özellik ya da niteliktir.”¹¹⁷ Onun felsefesine göre; “[h]er değer bir kuvvettir. Çünkü onun kökleri arzular, temayüller, niyetler, irade ve itirazlardan gelir. Başka cihetten her değer bir düzendir.”¹¹⁸ Ancak yukarıda da belirtildiği üzere Ülken sıklıkla iki zıt görüşü

¹¹³ Ülken, 2016, s. 158.

¹¹⁴ Ülken, 2016, s. 158.

¹¹⁵ Ülken, 2016, s. 158.

¹¹⁶ Ülken, 2016, s. 158.

¹¹⁷ Tuğba Atasoy, “Hilmi Ziya Ülken’in Aşk Ahlakı Bağlamında Etik ve Değer Kavramlarının Değerlendirilmesi” *Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Karabük 2020, s. 41.

¹¹⁸ Ülken, 2016, s. 159.

sentezlemeyi amaçladığından değer konusunda da yine bir ikilik ve onun düzeni olarak şu açıklamada bulunur; “[d]eğer, kuvvet olarak arzu ve düzen olarak mânîâ köküne dayanır. Kuvvet olmak bakımından sübjektif, düzen olmak bakımından objektiftir.”¹¹⁹ Bu ikisinin birleşimi sonucu insan, değeri inşa eder ve bu şekilde toplumu bir arada tutan dinamik haline gelir.

İnsanın yaşamış olduğu toplumda iyiyi anlayabilmesi, ayırt edebilmesi için öncelikle kötü ile karşılaşması gerekir, kötü ile karşılaşmamış biri iyinin değerini anlayamaz. Yine bir kimsenin doğruyu söylemesinin değerli olabilmesi için öncelikle yalan söyleyebilecek durumda bulunması, ardından yalan söylememeyi seçmesi gerekmektedir. Değer alanı aslında düzeni temsil etmesine rağmen Ülken’in düşüncesine göre rekabeti de içerisinde barındırmaktadır.¹²⁰ Nitekim rekabet unsuru köklerini, kişinin toplumsallığından aldığı için değer toplumsal mahiyeti ön plandadır ve insan rekabet ederken de değer alanından uzaklaşmamaktadır.

Dış etkilere bağımsız olarak yalnızca kendi doğasına uygun şekilde değişim gösteren, manevi anlamda tatmini yaratan bu içten gelen hisler, fikirler ve fiiller alemi Ülken felsefesinde değerler dünyası olarak adlandırılmaktadır.¹²¹ İnsan eylemini gerçekleştirirken dış etkenlerden bağımsız olmaktadır. Ancak bu bağımsız olma durumu, toplumun birleştirici dinamiklerini bozmaması açısından yine de bu eylemlerin iç dünyaya dayanması, öncesinde insanın toplumla kurmuş olduğu ilişkiyi de göz önünde bulunduracak şekilde olmalıdır. Fakat bazı durumlar vardır ki değer olarak adlandırıldığında yanlış olacaktır. Onun ifadeleriyle;

Bir değer nedir? O bir şey veya bir mefhum (notion) değildir; zira bir şey veya mefhumun ancak değere nisbetle “değerli”, “kıymetli” gibi görülmesi gerekir. Değer, hele bir hüküm hiç değildir. Zira biz bir şeye veya bir harekete değer atfetmek için, onları değerlendirmek için, yani onları değer kadrosu içine koymak için bu şey veya hareket hakkında hüküm veriyoruz.¹²²

Değer doğrudan bir hüküm olmaktan ziyade bir davranışın değerlendirilmesi ile ortaya çıkan nihai bir sonuçtur. Yine yalan konusundan örnek verilecek olursa, insan yalanla karşılaştığı anda bunun değerli olup olmamasını doğrudan değer bir

¹¹⁹ Ülken, 2016, s. 159.

¹²⁰ Ülken, 2016, s. 159.

¹²¹ Ülken, 1998, s. 107.

¹²² Hilmi Ziya Ülken, “Değerler ve İnanma Problemi Hakkında Bazı Notlar” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1960, C. 7 S. 1-4, s. 23.

hüküm olması ile nitelendirmemektedir. Yalan sonucunda ortaya çıkan kötü durum neticesinde insan, yalan söyleyen kimsenin değerden uzak bir davranışta bulunduğu yargısına varmaktadır.

1.3.7. Ahlaki Tatmin

İnsan, yaptığı her eylemin bir sonucu olmasını bekler. Bu sonuç beklentisi yalnızca pratik bir fayda değil, bazen ruhen iyi hissetmek de olabilmektedir. Ahlaki eylemlerde de durum bundan pek farklı değildir. Bir ahlaki eylem sonucunda insan bir şekilde haz duymakta ve aslında haz duymak da yine bir eylemin sonucu olmaktadır. Hilmi Ziya Ülken, ahlaki eylemin insana sağlamış olduğu tatmini saadet olarak adlandırmaktadır.¹²³ Ancak yine de insan her eylemini, sonuçta hissedeceği hazza göre gerçekleştirmemelidir. İnsanın duyacağı haz, herhangi bir beklentisi olmadan ortaya çıktığında doğru olacaktır. Tatmin kelimesinin anlamına bakılacak olursa, “istenen bir şeyin gerçekleşmesini sağlama, gönül doygunluğuna erme; doyum”¹²⁴ şeklindedir. Yani insanın ahlaki eylemini gerçekleştirmesi sonucu ruhunda hissedeceği doyum hissi onu hazza ve tatmine ulaştırmış olacaktır. Yine Ülken’e göre, “[a]hlâki haz çoğu kere tat alma yani tatminden doğan haz ile karıştırılmaktadır. Halbuki ahlâki tatminde mutlaka bir şey elde etmekten ileri gelen haz yoktur.”¹²⁵ Dolayısıyla insan ahlaki tatmini duyar, ancak eylemlerini duyacağı ahlaki tatmine göre gerçekleştirmez.

İnsana dair hiçbir şey doğrusal ilerlememektedir. Çünkü insan yaşamı birtakım gidiş ve gelişlerden ibarettir. Dolayısıyla insan bir anda ahlaklı olamayacağı gibi, bir anda ahlaksız olarak da nitelendirilememektedir. İnsanın ahlaki doğrulara erişmesi de bir sürecin sonucudur. Bu bağlamda bakıldığında söz konusu söylem Hilmi Ziya Ülken’in ahlak anlayışıyla da örtüşmektedir. Nitekim Ülken’in düşüncesine göre ahlaki tatmine ulaşmanın da belli aşamaları bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle insanın “Aşk Ahlakı”na ulaşmasında olduğu gibi ahlaki tatmine ulaşmasının yolu da belli bazı mertebelerle gerçekleşmektedir. Nitekim ona göre;

¹²³ Ülken, 2016, s. 258.

¹²⁴ <https://sozluk.gov.tr/>, (26.08.2023).

¹²⁵ Ülken, 2016, s. 258.

[A]hlâki tatmin üç safhadan geçer ki, bunlar da:

- a) Hakiki elemelerin yenilmesi, yani biyo-psikolojik safha,
- b) Söзде elemelerin aşılması, yani içtimâî ve teknik safha,

c) Şahsiyet aksiyonunu bitirme hazzı, yani ruhî ve hypersocial safhadır.¹²⁶

Ancak bu aşamalar, yukarıda da bahsedildiği üzere her zaman doğrudan belli bir düzen içerisinde olmamaktadır. İnsan bazen doğrudan ilk safhadan ikinci safhaya geçebildiği gibi, ikinci safhada ilerleyemeyip tekrar hakiki elemelerin yenilmesi kısmına dönebilmektedir. Bazen de bir düzen içerisinde aşamalardan geçerek ahlaki tatmine ulaşabilmektedir.

Hilmi Ziya Ülken'e göre, "[a]hlâklılık hakiki elemelerin yenilmesi cehdi şeklinde görünen, ahlâklılık temayülü olarak başlar."¹²⁷ Ardından gelişerek ahlaki tatmine ulaşmaktadır. Ahlaki tatmin, eylemlerin sonucu dolayısıyla insanı acıdan uzaklaştırma özelliğine sahiptir. Ancak ahlaki tatminin amacı tamamen acıdan kaçınarak hazza ulaşmak anlamına gelmemektedir. Örneğin kederli birinin yardımına koşmak doğrudan insana pratik bir fayda sağlamazken veya kederli insanın duyduğu acı ahlaki eylemi gerçekleştiren kişiyi birinci dereceden etkilemezken yine de ahlaki eylemin gerçekleştirilmesi tatmine ulaştırmış olacaktır. Dolayısıyla ahlaki tatmin kişiyi her zaman bireysel acısından uzaklaştırmazken, bazen eylemi sonucunda haz duymasını sağlayacaktır. Kısaca ahlaki tatmin, kişinin herhangi bir çıkar veya beklenti gözetmeksizin ahlaki eylemlerini gerçekleştirmesi sonucunda doğal olarak hissettiği haz duygusudur.

1.3.8. İnsanın İnsanlığa Doğru Geçirdiği Ahlaki Mertebeler

Yukarıda da belirtildiği üzere insanın ahlaki eylemde bulunabilmesi, bu eylemleri geliştirebilmesi için sosyal bir ortam gerekmektedir. Sosyal bir ortam olmadan, insanın ahlaki eylemde bulunması hem önem arz etmeyecektir hem de anlaşılamayacaktır. Çünkü bir ahlaki eylemin gerçekleşmesi ve bu eylemin ahlaki olup olmadığının tespit edilebilmesi için bir başkasına ihtiyaç duyulmaktadır. İnsan öteki ile iletişimde olmadığı takdirde neyi ne için yaptığının ehemmiyeti yoktur ve bu sebeple insan, eylemlerini tamamen güdüsel olarak gerçekleştirebilecektir. İnsanın

¹²⁶ Ülken, 2016, s. 260.

¹²⁷ Ülken, 2016, s. 260.

toplumsal ve sosyal bir varlık olduğu düşüncesi temele alınarak bakıldığında, insanın ahlaki eylemleri olgulara bağılı olmaktadır. Ancak Ülken, ahlak problemini salt bir olgudan ziyade ahlaki varlık problemi olarak ele almakta olup, insanın bazı mertebeleri aşarak ahlaki varlık boyutuna ulaşması, ardından hakiki kişiliğe erişmesi gerektiğini savunmaktadır.¹²⁸ Mertebeler Hilmi Ziya Ülken’e göre; “(...)kendilerine ulaşma şevki duygumuz, kendilerine yöneldiğimiz bir amaç; fakat aynı zamanda sosyal ve ruhî gerekliliğin (determination) bizi ulaştıracak bir merhaledir.”¹²⁹ Yani insanın “Aşk Ahlakı”na erişebilmesi için öncelikle bazı mertebeleri geçmesi son mertebe olan hakiki kişiliğe ulaşması, İnsani Vatanseverlik mertebesine varması gerekmektedir.

Hakiki kişiliğin ahlaki yalnızca “Aşk Ahlakı” olabilmektedir. Hakiki kişi, Ülken’in belirtmiş olduğu mertebelerden geçerek İhtirasa ulaşmış olmalıdır. Ülken’e göre, “[h]akikî adam bağımsız, özerk bir kişiliktir; o ancak, içinde kişiliklerin gelişmesine elverişli toplumlarda ve belli şartlar içinde vücut bulabilir.”¹³⁰ Görüldüğü üzere, bu söylemde de ahlaki eylemin toplumsallığının önemi dikkat çekmektedir. İnsanın hakiki kişi olabilmesi için yaşamış olduğu toplumun da buna uygun olması ve insanın özgürlüğünü sınırlamaması gerekmektedir. Toplumun kişiyi özgür kılabilcek yapıda olması, insanın “İhtiras”a, “Aşk Ahlakı”na ulaşmasının en önemli koşulu haline gelmektedir. Özgürlük olarak belirtilen durum, aslında insanın her istediğini her şekilde yapması anlamını da taşımamaktadır. Nitekim insan kendini yetiştirebilecek, bilince ulaşabilecek özgürlüğe sahip olduğu durumda mertebeleri aşabilecek hale gelecektir. Bunun yanında Hilmi Ziya Ülken’e göre çağlar boyunca hakiki kişilik farklı kalıplarda kendine yer bulmuş olmakla beraber, günümüzde İnsani Vatansever adını almış ve insanın ulaşması gereken nihai mertebe haline gelmiştir.¹³¹ Ancak bu mertebeye ulaşırken insan bazı süreçlerle ve zorluklarla karşılaşacak, buna göğüs gerdiği taktirde başarı elde ederek “Aşk Ahlakı”na erişmiş olacaktır. Çalışmanın bu bölümünde kapsama uygun olarak insanın mevcut ahlak anlayışından “Aşk Ahlakı”na ulaşırken benimseyeceği ahlak anlayışları ele alınacak olup, 2. bölümde, insanın İnsani Vatansever olma sürecinde karşılaşacağı problemler daha kapsamlı bir biçimde ele alınacaktır.

¹²⁸ Ülken, 2008, s. 836.

¹²⁹ Ülken, 1998, s. 103.

¹³⁰ Ülken, 1998, s. 159.

¹³¹ Ülken, 1998, s. 153.

İlk aşama olan “Boşheyecanlılık” evresine genellikle ahlaki eylemi gerçekleştiremeyecek durumda olan çocuklar, zihinsel anlamda problemleri olanlar konumlandırılmaktadır ve bu kişiler kontrol edemedikleri duyguları ve dürtüsellikleri nedeniyle sosyal ilişkide başarısız olmaktadır.¹³² Bu kişilerin ahlaki eylemde bulunmasının en temel nedeni ancak ve ancak içgüdüsel bir duygu olan korkudan kaynaklanan bir ahlak olacaktır. “Çocuk henüz cemiyet dışı bir varlıktır. Fakat onun ilk faaliyetleri ile beraber, başka insanlar ve çocuklarla ilişkisinde ahlaki hayatı başlar.”¹³³ “Boşheyecanlılık” mertebesindeki kişilerin dürtüsel davranışları ile ilgili özen göstererek çalışması gerekecek ve bu sayede ahlakiliği de öğrenmeye başlayacaktır. Hilmi Ziya Ülken’in ikinci aşama olarak adlandırdığı bu noktada çabalar doğrultusunda bir “Direniş” söz konusu olmaktadır.¹³⁴ Bu aşamada insan, duyguları ve dürtüselliklerini dizginlemeyi öğrenecektir. Ancak bu öğrenme süreci sancılı olacağından Ülken bu aşamanın direnç gösterildiği anda ortaya çıktığını belirtmektedir.¹³⁵ Ahlaki bir bilince ulaşmadan önce herhangi bir kontrole ihtiyaç duymaksızın eylemlerini rahatça gerçekleştiren insan için bu “Direniş” aşaması büyük önem arz etmektedir. İnsan “Direniş” aşamasında önce “Ümit Ahlakı”, sonrasında “Gurur Ahlakı”nı benimseyecektir. Bu iki ahlak türünde de insan belli amaçlar neticesinde eylemlerini gerçekleştirecektir. Dolayısıyla henüz “Aşk Ahlakı”na ulaşacak düzeye erişememiş olacaktır. “Üçüncü merhalede insan, ihtiras (passion) halindedir. Artık iç ve zengin hayatı toprağa gömülü lüzumsuz bir hazine olmaktan çıkmış, yeniden doğaya, çevreye ve eşyaya çevrilmeye başlamıştır.”¹³⁶ Bu aşama sayesinde insan eylemlerinde bilince ulaşmış olup, doğru olanları gerçekleştirmeyi öğrenmiş olacaktır. İhtirasa ulaşan kişi özgürce eylemlerini gerçekleştirebilecektir. “Ülken’e göre ruhun kudreti ihtirasladır. Bu kudret ihtiras ve tasavvurun fiil haline geçmesi, aklın irade ile birleşmesidir.”¹³⁷ Ruhun İhtirasa ulaşabilmesi için tamamen özgür hale gelmesi gerekecektir ve bu bir süreç içerisinde gerçekleşecektir. Ancak

¹³² Ülken, 1998, s. 155.

¹³³ Merve Betül Tunç, “Hilmi Ziya Ülken’de Aşk Ahlakı ve Onun Diğer Ahlak Nazariyelerine Yöneltilmiş Eleştiriler”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Konya 2009, s. 52.

¹³⁴ Ülken, 1998, s. 156.

¹³⁵ Ülken, 1998, s. 156.

¹³⁶ Ülken, 1998, s. 157.

¹³⁷ Atasoy, “Hilmi Ziya Ülken’in Aşk Ahlakı Bağlamında Etik ve Değer Kavramlarının Değerlendirilmesi” s. 47.

belirtilen bu özgürlük bir başkasının özgürlüğünü sınırlamayacak, yanlış eylemleri gerçekleştirmeyecek şekilde olacaktır. İnsanın İhtirasa yükselmesiyle birlikte hakiki kişilik haline gelmesinden sonra, artık herhangi bir eyleme geçmeden toplumun içinde bulunmaksızın da ahlaki olabilecektir.¹³⁸ Bu aşamada insanın ahlaki eylemlerinin temeli ihtirasa dayandığından “Aşk Ahlakı”na erişilebilecek duruma gelmiş olacaktır. Bu aşama çok önemli bir aşamadır ve insanların mümkün olduğu ölçüde bu aşamaya ulaşması gerekmektedir. Çünkü Ülken’e göre;

İçinden ve dışından hiç bir emir ile yapmayıp aşk ile yapan hürriyete ulaşmıştır. İhtirası olan, konusunu bütün aydınlığı ile görebilen insandır. İhtirası olan, ruhunda cüret ve aşk olup hedefi için kendini feda etmekten çekinmeyen insandır. İhtirası olan, sonsuzluğa yani yalnız iyiliğe ve hakikate kendini vakfedip düşkünlüğü, eksikliği ve kötülüğü aşan insandır.¹³⁹

İnsan toplum içerisinde yer bulduğu her zaman eylemlerinde kontrollü olmalıdır. Bir başkasıyla iletişime geçerken bir şekilde gerek içsel duygularıyla gerek toplumun bazı kurallarından dolayı ahlaki olmak durumundadır. Ancak Ülken’e göre bir kimse ahlaki eylemde bulunuyorsa bunu severek yapmalıdır. Aksi durumda muhakkak insanın eline fırsat geçtiği takdirde ihlale meyledecektir. Oysa “Aşk Ahlakı” ile insanın ahlaklı olmasını, içten bir duygu haline getirmiştir. “Ahlâklı olmak imanını dünyaya yaymak, irfânını eyleme dönüştürmek demektir; bu ise ruhun kudreti sayesinde mümkündür.”¹⁴⁰ Böylece İnsani Vatansever olan kimse, eylemlerini herhangi bir gerekçeye dayandırmadan yalnızca içten gelen ve akıl ile denetlenmiş biçimde gerçekleştirecektir. Ülken’e göre “[h]alk korku ahlâkı’ndadır. Vatandaş ümit ahlâkı’ndadır. Vatansever gurur ahlâkı’ndadır. İnsanî vatansever ise aşk ahlâkı’ndadır.”¹⁴¹ Bu mertebeler birbirleri ile bağlantılıdır ve biri inşa edilmeden, tamamlanmadan diğerine geçmek mümkün değildir.¹⁴²

1.3.8.1. Korku Ahlakı

Korku, insanlığın ortaya çıkışından beri varlığını sürdüren en ilkel duygulardan biridir. İnsan, sonuçlarını kestiremediği veya sonuçlarının kötü olacağını tahmin ettiği

¹³⁸ Ülken, 1998, s. 157.

¹³⁹ Ülken, 1998, s. 88.

¹⁴⁰ Tunç, “Hilmi Ziya Ülken’in Düşüncesinde Ahlâk Problemi”, s. 65.

¹⁴¹ Ülken, 1998, s. 67.

¹⁴² Ülken, 2010, s. 141.

davranışlardan korku neticesiyle uzaklaşır. Eğer korku duygusu olmasa, insan hiçbir hareketinde öngörüye ihtiyaç duymadan cesurca istediği her şeyi yapabilecektir. Korku aslında ilkel duygu olması bakımından, insanın gerek fiziksel gerek zihinsel gelişimi neticesinde daha seyrekleşecektir. Bilinç haline erme çabası gütmeyen her insan, bir toplumda varlığını sürdürmekteyse genellikle korku duygusu ile eylemlerini gerçekleştirecektir. Hilmi Ziya Ülken'in "Korku Ahlakı"na bakışı da bu duygunun ilkel olması şeklinde ortaya koyulur.¹⁴³ Bu bağlamda Ülken'in düşüncesine göre; "(k)orku ahlakı, cemiyet düzeninin ilk temelidir. Halk ruhunun dizgini ve halkın hakiki ustasıdır."¹⁴⁴ Yukarıda da belirtildiği üzere "Korku Ahlakı" Ülken'e göre Halkın benimsemiş olduğu ahlak anlayışıdır. Yani Halk, toplumun en temelinde yer almaktadır ve ahlaki eylemlerini bu ilkel duygu olan korku sebebiyle icra etmektedir. Burada korkudan kaçınma veya korkunun sona ermesi bir amaç konumundayken, bu amaç uğruna ahlaki eyleme geçilmesi ise araç halindedir.¹⁴⁵ Ayrıca bu korku yalnızca belirsizlikten kaynaklı bir korku şeklinde ortaya çıkmamaktadır. "Kanun korkusu, Allah korkusu, sultan korkusu ve silah korkusu halka inzibat vermiş, kitleleri vahşice boğazlaşmaktan korumuştur."¹⁴⁶

Korku farklı formlarda kendini oluştururken, "Korku Ahlakı" bu duygudan kurtulmak için ilk mertebe olan Halk mertebesinde kendini göstermiştir. Sarp'ın ifadeleriyle anlaşılmaktadır ki; "Ülken için varoluş sürecin ilk aşaması ya da onun terminolojisini kullanacak olursak ilk mertebesi, insanın biyolojik yanını temsil eder."¹⁴⁷ Halk mertebesinde insan en ilkel halinde hissettiği duygudan yola çıkmaktadır. Dolayısıyla tam bir bilinç hali söz konusu olmamaktadır. Buna karşın zaman içerisinde halk doğru şekilde kendini geliştirdiği takdirde bilince ulaşacak ve bir sonraki mertebeye ulaşabilecektir. Ülken bu durumda Halk mertebesindeki insanlara karşı gerçekleştirilecek tutum için şu söylemde bulunur: "[h]alka karşı daima insanî sevgiyi hükmetme gücünün şiddetiyle kullanmak gerekir: Acımak, umut etmek ve affetmek halkın üzerinden asla eksik edilmeyecek üç esaslı görevdir."¹⁴⁸ Bu sayede

¹⁴³ Tunç, "Hilmi Ziya Ülken'de Aşk Ahlakı ve Onun Diğer Ahlak Nazariyelerine Yöneltiltiği Eleştiriler", s. 31.

¹⁴⁴ Ülken, 2010, s.142.

¹⁴⁵ Mustafa Sarp, "Hilmi Ziya Ülken'de İnsan Olma Mertebesi: Aşk Ahlakı", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2023, C.13 S.2, s. 473.

¹⁴⁶ Ülken, 2010, s.142.

¹⁴⁷ Sarp, "Hilmi Ziya Ülken'de İnsan Olma Mertebesi: Aşk Ahlakı", s. 468.

¹⁴⁸ Ülken, 2010, s.142.

Halk kendini daha özgür hissedecek ve kendinde sonraki mertebeye ulaşma gücünü bulacaktır.

1.3.8.2. Ümit Ahlakı

Bir sonraki Vatandaşlık mertebesi bilince ulaşan, kişilik haline ulaşmaya çalışan insanın mertebesidir. Henüz tam olarak hakiki kişilik düzeyine ulaşmamış bu kişilerin eylemleri umuda veya gurura bağlı olmaktadır. Dolayısıyla bu mertebedeki kişilerin temel amacı eylemlerinin sonucunda takdir edilmeleridir. Nitekim Ülken'e göre; Vatandaş umut ve gurur sayesinde itaat eder ve toplumun kurallarını uygulamak, onun nezdinde genellikle övgü kazanmak için yapılması gereken davranışlardır.¹⁴⁹ Bu ümit tek bir sebeple değil, korkunun kaynağı gibi farklı konularda olabilmektedir. Örneğin; “[g]elecek ümidi, âhiret ümidi, ikbâl ümidi ve cennet ümidi vatandaşı hayırlı olmaya, vazifesini bilmeye, fedakârlık ve feragat göstermeye sevk etmiştir.”¹⁵⁰ Dolayısıyla bu mertebede insan ilk düzeydeki haline nazaran daha bilinçlidir ancak yine de eylemlerini genellikle bir amaç doğrultusunda gerçekleştirmektedir.

Kişi, Ülken'in önerdiği ahlak anlayışına yaklaşmış olsa da bu mertebede insanın “Aşk Ahlakı”na ulaşması için henüz ilerlemesi gereken çok yolu vardır. Bu yol onu, gelecekte ulaşacağı tatmine götürmektedir. Dolayısıyla “[b]urada insan gözünü geleceğe diker. Gelecekte daha güzel bir hayata varma düşüncesi, onun tüm zihnini kuşatmıştır.”¹⁵¹ Eylemlerini bu doğrultuda gerçekleştirir ve hep biraz daha fazlası için uğraşır. Daha iyi, daha yaşanmaya değer bir hayata ulaşabilmek için insan bugün zorluklara direnir ve bu “Direniş” aşamasında ona “Ümit Ahlakı” güç verir.¹⁵² Bu mertebedeki insan için Hilmi Ziya Ülken'in önerileri; “[v]atandaş iyidir ve kendi ahlâkıyla büyük iyilikler yapacaktır. Onu asla yerinden ayırmamak gerek.”¹⁵³ Pratik faydalarını gözetken, Vatandaş mertebesine ulaşmış insana yapılabilecek en önemli katkı; onu gerçekleştirdiği doğru eylemlerinden dolayı yüreklendirmek ve taktir etmektir.

¹⁴⁹ Ülken, 2010, s.143.

¹⁵⁰ Ülken, 2010, s.143.

¹⁵¹ Sarp, “Hilmi Ziya Ülken'de İnsan Olma Mertebesi: *Aşk Ahlakı*”, s. 474.

¹⁵² Ülken, 2010, s.143.

¹⁵³ Ülken, 2010, s.143.

1.3.8.3. Gurur Ahlakı

İnsanın ahlaki eylemlerinde gurur, büyük önem arz etmektedir. Çünkü insan gurur duyacak davranışta bulunduğu anda ahlaki tatmin hissedecektir. Ülken'e göre; “[ü]çüncü mertebe, vatansever mertebesidir. İçinde gurur olan benlik dâvasından vazgeçmeyen ve kendi hürriyetini her şeyin üstünde gören herkes bu mertebeye ermiştir.”¹⁵⁴ Özgürlüğünün farkında olan ve bilince daha fazla ulaşmış bir yurtsever, bireysel tatmininin yanında toplumsal anlamda da tatmin duymak isteyecektir. Dolayısıyla eylemlerinde yalnızca kendini değil, temsil ettiği toplumu da gözetecektir. “Vatansever, başını yere eğmemek için nefsinı feda eder, takdir edilmek ‘ne büyüktü’ denilmek için feragate katlanır. Kütlevlerin başına geçmek, kütlevlerin alkışıyla karşılanmak ister.”¹⁵⁵ Bu sebeple ahlaki eylemlerini gerçekleştirirken muhakkak toplumun fikirlerini de önemseyecektir. Ancak bunu herhangi bir makam mevki uğruna değil, yalnızca yaşamış olduğu toplum tarafından onurlandırılmak için yapacaktır.¹⁵⁶ İnsanın kişi olma serüveninde önemli bir nokta olsa da bu mertebe Ülken'in düşüncesine göre ancak “kişisel tamamlılığın bir başlangıcıdır”.¹⁵⁷

Vatansevere göre kişi, “[k]imseye boyun eğmediği için ve gururundan başka hiçbir kudrete bağlanmadığı için iyidir. Onu faziletli yapan ancak gurur ahlâkıdır.”¹⁵⁸ Mertebelerin ilerlemesi neticesinde ortaya çıkan “Gurur Ahlakı” yine de mertebelerin en üstünde yer almaz. Çünkü Ülken, insanın hakiki kişiliğinin oluşması yolunda önemli bir konumda olsa bile “Gurur Ahlakı”nı sert bir biçimde eleştirmektedir. Nitekim ona göre; “[g]urur ile ve gurur için yapılan bir hareket, ahlâka hizmet etmek şöyle dursun, belki de insani ahlâka tecavüzdür.”¹⁵⁹ Bir kimsenin ahlaki eylemlerini bir gerekçe veya sonuca göre gerçekleştirmesi şüphesiz yanlıştır. İnsan mutlak olan ahlaka ulaşabilmek için muhakkak gözettiği tüm çıkarlardan arınmalıdır. “Gurur birliğin azametini bilmemektir. Gurur irfânsız olmaktır. Gurur için yapılan hareket ahlâka hizmet etmez.”¹⁶⁰ “Gurur Ahlakı” yanlıştır çünkü insan bu yanlışa kapıldığında

¹⁵⁴ Ülken, 2010, s.143.

¹⁵⁵ Ülken, 2010, s.144.

¹⁵⁶ Tunç, “Hilmi Ziya Ülken’de Aşk Ahlakı ve Onun Diğer Ahlak Nazariyelerine Yönelttiği Eleştiriler”, s. 86.

¹⁵⁷ Ülken, 2016, s. 189.

¹⁵⁸ Ülken, 2010, s.143.

¹⁵⁹ Ülken, 2010, s.89.

¹⁶⁰ Tunç, “Hilmi Ziya Ülken’in Düşüncesinde Ahlâk Problemi”, s. 67.

eylemlerini kendi isteği doğrultusunda gerçekleştirdiğini sanır. Bu kişiler kendilerini bilince ulaşmış ve özgür zannetseler bile onlar yaşamış olduğu toplumun esiridirler.¹⁶¹ Bu esaret kişi tarafından tam olarak hissedilmese bile çaba gösterip “Aşk Ahlakı”na ulaştığında düştüğü yanılgıyı anlayacaktır.

Ülken’in “Gurur Ahlakı”nı benimseyen kişilerle ilgili önerileri şu şekildedir; “[v]atansevere karşı daima dost, daima sabırlı olunuz. Çünkü ruhunun tam olmayışını yığınların takdiriyle doldurmaya muhtaçtır. Gurur ahlâkıyla, o kendi hakikati içinde her zaman iyi kalacaktır.”¹⁶² “Gurur Ahlakı”na sahip insan, tam bir bilinç halinde olmadığından eylemlerini yalnızca onurlanmak gayesiyle gerçekleştirir ve çevresinde onu gururlandıran insanlar onun bu cahil olan tarafını bilerek yönlendirme sağlayacaktır.¹⁶³ Bu sebeple Ülken’e göre; Vatansever telkin edilmeli, davranışları neticesinde gururu okşanarak yaptığı iyi eyleme devam etmesinde öncü olmak ve en önemlisi onun kalbini kazanmak gerekmektedir.¹⁶⁴ Bu sayede bir sonraki aşamaya geçişi konusunda vatanseverin kendine olan güvenini sağlamakta başarı elde edilmiş olacaktır.

1.3.8.4. Aşk Ahlakı

Mertebelerin en üstünde yer alan Ahlakî Vatansever veya diğer bir ifadeyle İnsani Vatanseverin ahlakı “Aşk Ahlakı”dır. İnsanın en ilkel halinden en bilinçli haline uzanan bir yolculuğun varabileceği nihai noktadır. Bu mertebeye ulaşan kişiler özgürlüğü de elde etmişlerdir. İçlerinden gelen his dışında hiçbir bağımlılıkları söz konusu değildir. Ülken’in ifadeleriyle; “[i]çinden ve dışından hiç bir emir ile yapmayıp aşk ile yapan hürriyete ulaşmıştır. İhtirası olan, konusunu bütün aydınlığıyla görebilen insandır.”¹⁶⁵ Tamamen güdülerinden yola çıkarak hareketlerini gerçekleştiren insan, bu yanılgısının farkına varıp “Korku Ahlakı”ndan kurtulmuştur. Ardından “Ümit Ahlakı” ve “Gurur Ahlakı” ile eylemlerini gerçekleştirmiş, zaman zaman özgürlüğe ulaştığı fikrine kapılmıştır. Ancak bu aşamaları birer birer geçerek dördüncü aşamaya

¹⁶¹ Ülken, 2010, s.143.

¹⁶² Ülken, 2010, s.144.

¹⁶³ Tunç, “Hilmi Ziya Ülken’de Aşk Ahlakı ve Onun Diğer Ahlak Nazariyelerine Yöneltiltiği Eleştiriler”, s. 88.

¹⁶⁴ Ülken, 2010, s.144.

¹⁶⁵ Ülken, 1998, s. 89.

ulaşmış, bu mertebede düştüğü yanılgının farkına varmıştır. “Dördüncü mertebe; insani vatansever mertebesidir. İhtirası aşarak aşka ulaşan, varlığın oluşuna katılan ve kemâl için yola çıkan herkes bu mertebeye ermiştir.”¹⁶⁶ Hilmi Ziya Ülken’in anlayışına göre, insan tutkularının esiri olmamalı, onu İhtiras haline getirmelidir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylı olarak değinilecek olan İhtiras, kötü bir anlamda kullanılmamıştır. Tersine insanın eylemlerini gerçekleştirirken ona rehber olan bir duygu olarak ele alınmaktadır.

İhtiraslarını büsbütün geliştiren insan artık eylemlerinde yalnızca kapılma ihtimalinden kurtulmuştur. O kendi bireysel yararlarından ziyade artık toplumu için de çaba göstermektedir. İnsani Vatanseverin ahlakı herhangi bir amaç veya yarardan bağımsız olarak yalnızca aşk ile varlığını sürdürmektedir. “İnsani Vatansever asla halkın takdirine muhtaç olduğu için değil, fakat hak için ve insani birliğin gerçekleşmesi için halka hizmet eder.”¹⁶⁷ Burada insan oldukça özgür bir haldedir. Dolayısıyla içsel anlamda ahlaki tatmini de hissedebilmektedir. Konu ahlak olduğunda insanın kendini kaybetmesi konusundan yola çıkılmaktadır ve insanın kendini kaybetmesi, “kendi için kendinden vazgeçmesidir.”¹⁶⁸ İnsan “Aşk Ahlakı”na ulaştığı anda kendini geliştirebilecek, ihtirasını büsbütün artırabilecek durumdadır. Ancak, “Aşk Ahlakı”na ulaşanlar kişi olabileceklerdir ve bu da onları özgür kılacaktır.¹⁶⁹

İnsani Vatansever Ülken’e göre “(...) bütün mertebelerden birer birer geçerek aşk ahlâkına ulaşmıştır.”¹⁷⁰ “Aşk Ahlakı”na yükselen kişi, toplumuna da yarar sağlayacaktır. Onun eylemlerini kontrole gerek olmayacaktır. Çünkü o neyi ne için yapması gerektiğini mertebeleri aşarken bizzat deneyimleyerek kendini olabileceği en iyi haline ulaştırmayı başarmıştır. “Sohbet, insani vatansever dilidir. Sevgi ahlâkına yükselenler arasında ancak dostluk ilişkisi vardır.”¹⁷¹ İnsani Vatansever çevresindeki insanları dinleyebilen, onları doğru olana ulaştırmak için yönlendirebilen bir haldedir. İnsan bu noktada mertebelerden geçerek değişimlere uğramıştır. “Bu değişimler

¹⁶⁶ Ülken, 2010, s.144.

¹⁶⁷ Tunç, “Hilmi Ziya Ülken’de Aşk Ahlakı ve Onun Diğer Ahlak Nazariyelerine Yönelttiği Eleştiriler”, s. 90.

¹⁶⁸ Atasoy, “Hilmi Ziya Ülken’in Aşk Ahlakı Bağlamında Etik ve Değer Kavramlarının Değerlendirilmesi” s. 58.

¹⁶⁹ Sarp, “Hilmi Ziya Ülken’de İnsan Olma Mertebesi: *Aşk Ahlakı*”, s. 480.

¹⁷⁰ Ülken, 2010, s.145.

¹⁷¹ Ülken, 2010, s.146.

birçok şey kaybettirmiş fakat ona daha üst bir değerde özel bir nitelik kazandırmıştır. Bu nitelik özgürlüktür ve paha biçilemezdir”¹⁷² Özgürlük İnsani Vatanseverin mertebelerden geçerek elde ettiği en büyük kazançtır ve hiçbir maddi değerle ölçülemeyecek kadar kıymetlidir.

Hilmi Ziya Ülken’in gözünde âlemin odağı insandır ve insan olmalıdır, medeniyet insan içindir, o bunu oluşturmuş ve geliştirmiştir.¹⁷³ İnsani Vatansever, kimsenin onayına ihtiyaç duymayacaktır veya hiçbir korkusu olmadan doğru olan eylemi zaten yoğun olarak içten hissederek gerçekleştirecektir. Ülken’e göre; “Aşk Ahlakı”na ulaşan insan özgürdür ve dışarıdan hiçbir kuvvete ihtiyaç duymadan kişi haline gelebilir.¹⁷⁴ İnsani Vatansever, daima doğru olana ulaşma amacı içerisindedir. O, hakikate ulaşma yolundadır, tüm tehlikelere rağmen korkusuzca elinden geleni yapacaktır ve faziletli insan haline gelecektir.¹⁷⁵ Bu faziletli hale gelme durumu insanı hakiki kişi yapacaktır. Hakiki kişinin ahlaki eylemi bir başkasına bağımlı şekilde yapmasının hiçbir önemi olmayacaktır. Çünkü o gerçekleştirdiği her eyleminde ahlaki tatmine ulaşmış olacaktır.

Görüldüğü üzere “Aşk Ahlakı” bireyin kişi olması ile sonuçlanan bir serüvendir. Dolayısıyla üzerinde daha detaylı incelemeler yapmak, bu ahlak yapısının temel unsurlarını daha iyi kavrama noktasında büyük önem arz etmektedir. Bunun yolu ise şüphesiz Hilmi Ziya Ülken’in sistematik ahlak görüşünü kapsamlı bir biçimde ele aldığı *Aşk Ahlakı* adlı eserini tam olarak anlamaktan ve yorumlamaktan geçmektedir. Zaman zaman savunduğu görüşleri derinden eleştirmesine karşın çalışmanın kapsamı sebebiyle bundan sonraki kısmında bu bölümde ele alınan kavramlar çerçevesinde Hilmi Ziya Ülken’in *Aşk Ahlakı* adlı eseri, ayrıntılı bir biçimde tahlil edilecektir.

¹⁷² Sarp, “Hilmi Ziya Ülken’de İnsan Olma Mertebesi: *Aşk Ahlakı*”, s. 480.

¹⁷³ Ülken, 2010, s.147.

¹⁷⁴ Ülken, 2010, s.147.

¹⁷⁵ Atasoy, “Hilmi Ziya Ülken’in Aşk Ahlakı Bağlamında Etik ve Değer Kavramlarının Değerlendirilmesi” s. 59.

2. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNİN BİR AHLAK FELSEFESİ OLARAK AŞK AHLAKI

2.1. Aşk Ahlakının Doğası

Yeryüzünde geliştirilen ve tartışılan tüm fikirler insanın eseridir ve insana dairedir. İnsan olmaksızın hiçbir fikrin önemi kalmayacaktır. İnsan, tarih boyunca hayatını kolaylaştırmak, bir başkasıyla iletişimini kuvvetli kılmak için mücadele içerisinde olmuştur. Çünkü insan daima ötekiyle iletişim kurmaya ihtiyaç duyar. “İnsan adını alan varlık tek başına yaşayamaz; o bir toplum içinde yaşamak zorundadır.”¹⁷⁶ Bir başkası olmadan insan, hayatına doğasına uygun bir biçimde devam edemeyecektir. O, sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla ortaya çıkardığı her fikir ve eylem yalnızca kendisini değil, diğer insanları da etkisi altına alacaktır. Başka bir ifadeyle açıklanacak olursa Mengüşoğlu’na göre;

(...) akış içinde bulunan hayatta insan tek başına değildir; o ister istemez başka insanlarla bir arada yaşamak zorundadır; başkaları da kendisi gibi yapıp-edem varlıklardır. İnsanın bu yapıp-etmeleri ile hayatın birlikte getirdiği durumlar, olaylar karşısında ilgisiz kalması düşünülemez; çünkü insanların yapıp-etmeleri ya birbirine karşıdır ya da birbirini tamamlar.¹⁷⁷

İnsan her zaman eylemlerini bir başkasından hareketle ya da karşılaştığı olumlu-olumsuz durumlar sonucunda gerçekleştirecektir. Bu bağlamda, her felsefe insan tasavvurundan ortaya çıkmaktadır. Nitekim birçok felsefi düşünceye bakıldığında insan faktörü ortadan kaldırıldığında fikirler anlamsız veya sığ hale gelecektir.

Ahlak da şüphesiz insanın ve insan topluluklarının var olması sebebiyle yüzyıllardır tartışma konusu halindedir. Bu sebeple Hilmi Ziya Ülken de temele, insan faktörünü yerleştirmektedir. Dolayısıyla bir ahlaktan, “Aşk Ahlakı”ndan söz edilmesi gerektiğinde muhakkak insan ön planda olmaktadır. Çünkü insan düşünen, düşünmesi aracılığıyla eyleme geçen ve çoğunlukla bu eylemlerinin iyiliğini tartışan bir varlıktır. Tüm bu tartışma ve sorgulamalar ise temelini yine insanın var oluşundan almaktadır.

¹⁷⁶ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2021, s.25.

¹⁷⁷ Mengüşoğlu, 2021, s.22.

Hilmi Ziya Ülken'in "Aşk Ahlakı" fikri de onun, insan tasavvurundan temellenmektedir. Aşk ve ahlakın genellikle ruh bakımından farklı anlamlar ifade ettiği düşünülür.¹⁷⁸ Ancak Hilmi Ziya Ülken felsefesinde, bu iki unsur birleşerek insanı daha ahlaklı ve daha yetkin hale getirmektedir. "Aşk Ahlakı", insanı daha ahlaklı hale getirmeyi amaçlayarak aslında insanın bir başkası ile kuracağı iletişimi de daha sağlıklı hale getirmiş olacaktır. Nitekim insan tek başına kaldığı anlarda bile ahlaklı olabilmeyi sağladığında, kişi olmayı başarmış olacaktır.

Kuşkusuz burada önemi olan husus, "Aşk Ahlakı"nın temellendiği ve kaynak olarak alındığı noktadır. "Aşk Ahlakı" temelini aşktan, yani insanın özünde yer alan en saf manevi duygudan almaktadır. Bir başka ifadeyle "Aşk Ahlakı", insanın manevi özüne içkindir. Bunun yanında Ülken, bu manevi özü yani insanın en saf manevi unsurunu, toplumu, ulaşabileceği en yüksek ahlaki seviyeye ulaştırabilmek için bir araç olarak kullanmaktadır. "Aşk Ahlakı"nın doğasına uygun bir biçimde tecelli ettiği noktada ise insan, toplumda bir kişi haline gelecektir. Şüphesiz bu kişi, en saf manevi duygusu olan aşkı ahlaki bir mahiyette toplumsal yaşamında kullanacak ve "Aşk Ahlakı"nın topluma yayılmasını sağlayacaktır. Böylece kişi olabilen insan, ahlaki tatmine erişecek ve daima daha iyiye ulaşma güdüsüne sahip olacaktır. Dolayısıyla hayatını ahlaki bir varlık olarak sürdürecektir ve bu ahlak anlayışı da nesilden nesle aktarılabilecektir.

2.2. Aşk Ahlakının Temel Unsurları: Ruhun Yetkinleşmesini Sağlayan Değerler

İnsan yalnızca maddi bir varlık değildir, onun manevi bir boyutu da söz konusudur. İnsan sürekli gelişmeyi ve dönüşmeyi hedefleyen bir varlıktır. Bu dönüşümün daima ileri doğru olması amaçlanmalıdır. Ancak hayat doğrusal ilerlemediğinden zaman zaman bu dönüşüm duraklayabilmekte yahut daha hızlı gerçekleşebilmektedir. İnsan daima bir çaba göstermeli ve kendini bu doğrultuda gerçekleştirmelidir. Yine de "(...) insan bütün eylemlerinde aynı insandır ve aynı insan olarak da kalır; yapıp-etme, aktif olma, insanın varlık-yapısının, insan olmanın bir özelliğidir."¹⁷⁹ Dolayısıyla insan, genel olarak düşünme ve eylemde bulunma

¹⁷⁸ J. David Velleman, "Love as a Moral Emotion", *Chicago Journals*, 1999, V.109, No:2, p.338.

¹⁷⁹ Mengüşoğlu, 2021, s.148.

güdüleriyle varlığını sürdürmektedir. Amacı hep daha iyiye ulaşmak olmalıdır. Hilmi Ziya Ülken'e göre, insan ruhunu özgürleştirmeli ve eylemlerini tam bir bilinç halinde gerçekleştirmelidir. Bu sebeple, insan ruhunu yetkinliğe kavuşturup kişilik halini almak için bazı mertebelerden geçmektedir.¹⁸⁰ Bu mertebelerden geçerken insana etkide bulunan bazı değerler söz konusudur. Bu bölümde, insanı yetkinleştiren söz konusu değerler ele alınacaktır.

2.2.1. Aşk

Hilmi Ziya Ülken'in ahlak anlayışının adında da yer alan bu kavram, onun felsefesinde çok önemli bir yere sahiptir. Aşk, olgunlaşmış, gelişmiş bir ihtirastır ve ruhun en saf halidir.¹⁸¹ Aşk kelimesine bakılacak olursa, birçok filozofun felsefesinde temele aldığı bir kavram olarak karşılaşılabilecektir. İslam düşüncesinde de sıklıkla kendisine yer bulan aşk, örneğin Mevlana Celaleddin-i Rumi (1207-1273) için çok önemli bir konumdadır ve şu sözlerle ifade eder; “[a]şkı şerh etmek ve anlatmak için ne söylersem söyleyeyim... asıl aşka gelince o sözlerden mahcup olurum. Dilin tefsiri gerçi pek aydınlatıcıdır, fakat dile düşmeyen aşk daha aydındır.”¹⁸² Mevlana'da olduğu gibi Hilmi Ziya Ülken için de aşk, çok ulvi bir konumdadır ve aşka ulaşmak meşakkatlidir. Nitekim ona göre “Aşk Ahlakı”na ulaşabilmek için zorlu bir yol olsa da bazı mertebelerden geçerek ona ulaşılabilir. Yine benzer şekilde Mevlana'nın felsefesinde de insanın yetkinliğe erişebilmesi için bazı ahlaki eylemleri gerçekleştirmesi gerekmektedir.¹⁸³ Bu eylemleri gerçekleştirmenin yolu aşktan geçmektedir. İnsan, eylemlerini aşk ile yaptığı takdirde ruhunu yetkinliğe ulaştırabilecek ve böylece ahlaki tatmini elde edebilecektir.

Hilmi Ziya Ülken'in düşüncesine göre; “[e]ski ve yeni bütün ülkücü hareketlerin kaynağı ihtirastır. Büyük dinler, büyük ahlâk eylemleri, ilim hareketleri, keşifler ve icatlar ihtirasın ve aşkın eseridir.”¹⁸⁴ Aşk insanı geliştirir ve olması gereken ideale ulaştırır. Ülken için ahlak da aşk ile olmalıdır. Aşk ile ortaya çıkan ahlak, sürekli

¹⁸⁰ Ülken, 1998, s. 155.

¹⁸¹ Ülken, 2010, s.51.

¹⁸² Mevlâna Celâleddin Rûmî/Belhî, *Mesnevi*, çev. Veled Çelebi İzbudak, Doğan Kitap, İstanbul, 2015, s.10.

¹⁸³ İsmail Yakıt, “Mevlana'da Mutluluk Ahlakı”, *Felsefe Arkivi*, 2013, S. 29, s.73.

¹⁸⁴ Ülken, 2010, s.31.

bir halde gerçekleşecektir. Aşk, insanı daima daha ileriye götürecektir ve dolayısıyla insan, ahlaki eylemini her ne koşulda olursa olsun doğru bir biçimde gerçekleştirecektir. Bu sebeple Hilmi Ziya, fikirlerinde bilhassa ahlak görüşlerinde aşkı çok önemli bir konuma yerleştirmektedir.

2.2.2. Sevgi

Sevgi insanın içinde var olan ve var olmaya devam edecek olan en önemli duygudur. Hilmi Ziya Ülken'in ahlaki sevgi ile temellendirmesinin en önemli sebebi de budur. Çünkü insan ancak eylemlerini sevgi aracılığıyla gerçekleştirirse sürekliliği sağlamış olacaktır. Her insanın maneviyatında bu duygu muhakkak yer almaktadır ve insana dair bütün büyük insanlık idealleri, içerisinde sevgiyi barındırır. Buna bağlı olarak Ülken sevgi ile ilgili şu ifadelerde bulunmaktadır; “[b]ütün ülküler (idealler), hedefi insanlık olan bütün büyük eylemler tutkunun ve sevginin (aşkın) eseridirler.”¹⁸⁵ Dolayısıyla sevgi her eylemin başlatıcısı konumuna yerleştiğinde eylemi iyi ve ahlaki anlamda doğru hale getirecektir. Bir başka ifadeyle sevgi eylemlerdeki ahlakiliğin ölçütlerinden en önemlisidir. Sevgi aracılığıyla gerçekleştirilen eylemler, ahlaki faili de daha iyi hale getirecektir. “Ülken düşüncesinde ‘Aşk Ahlakı’ özgürlük, sevgi ve dostluk ahlaki olduğundan; bu mertebeye varanlar arasında sevgi, hâkim olur.”¹⁸⁶ İnsanlar sevgi duygusundan hareketle gerçekleştirdiği eylemler sonucunda “Aşk Ahlakı” mertebesine ulaşacaktır. Ardından bu mertebeye ulaşan diğer tüm insanlarla arasında bir sevgi bağı oluşacaktır. “Aşk Ahlakı”na ulaşan yollar sevgi ile bezenmişken, kişinin ahlaki yolculuğunun sonunda vardığı “Aşk Ahlakı”nda da hâkim duygu sevgidir. Bir başka ifadeyle sevgi, “Aşk Ahlakı”nın egemen olduğu toplumda insanlar arasında kurulan bağıdır. Yani aslında birey ile başlayan süreç topluma yansiyacak ve bu sayede toplum da sevgi vasıtası ile ahlaklı hale gelecektir.

2.2.3. Dostluk

Dostluk, Hilmi Ziya Ülken'in anlayışına göre “Aşk Ahlakı” mertebesine ulaşmış insanların arasındaki sevgi temelli yoğun arkadaşlık bağıdır. Onu arkadaşlıktan ayıran en temel nokta, “Aşk Ahlakı”nın beraberinde getirmiş olduğu

¹⁸⁵ Ülken, 2010, s.34.

¹⁸⁶ Sarp, “Hilmi Ziya Ülken’de İnsan Olma Mertebesi: *Aşk Ahlakı*”, s. 460.

kuvvetli maneviyattır. Dostluk, sevgi ve saygı gibi kalbin gerçekleştirebildiği şeyler; insanın yalnız olmadığını fark etmesinin bir tepkisidir.¹⁸⁷ Nitekim “Aşk Ahlakı”na ulaşmayan insanların kurduğu arkadaşlıkların nihayete erdiği noktada ortaya muhakkak güvensizlikten ve sevgisizlikten doğan birtakım kötülükler çıkacaktır. Hilmi Ziya’ya göre ise bu durum insanların ve toplumların manevi bütünlüğüne ve sağlığına zarar vermektedir. Bu nedenle arkadaşlık mertebesinde dostluk mertebesine yükseliş bir zarurettir. Bunun yanında; dostluğun var olduğu insan ilişkilerinde tıpkı ahlakta olduğu gibi özgürlük de bulunmalıdır. Nitekim “[d]ostluk, hür insanlar arasında ruh birliğidir. Kardeşlik, hürlüğü içinde duyanlar arasında insanlık birliğidir. Ancak onlar birbirlerini anlayacaklar ve birleşeceklerdir. Yalnız onların arasında, aynı şeyi ifade eden birleşik bir dil olacaktır.”¹⁸⁸ Dolayısıyla dostluk kuran insanların birbirleriyle iletişime geçerken hissettikleri en önemli duygu güven ve sevgi olmaktadır. Bu sebeple birbirleriyle dostluk bağı kurabilenler “Aşk Ahlakı”na ulaşabilmiş olanlardır.¹⁸⁹

2.2.4. İhtiras (Tutku)

İhtiras kelimesi sözlük anlamıyla; “aşırı, güçlü istek; tutku”¹⁹⁰ anlamlarına gelmektedir. İhtiras kelimesi akla geldiğinde, genellikle olumsuz bir anlam ifade ettiği düşünülmektedir. Ancak *Aşk Ahlakı* adlı eserinde Hilmi Ziya Ülken, ihtirasın olumsuz anlamından ziyade olumlu anlamına odaklanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ülken’e göre; “[r]uhun olgunluğu ihtirastır. İhtiras, bir şeyi kuvvetle istemek ve yapmak demektir. Büyük şeyler isteyen fakat yapmasını bilmeyen âcizdir.”¹⁹¹ Asıl ihtirası vesilesiyle istediği şeye ulaşmaya çalışmayan kötü duruma düşmektedir. İnsan kişi olabildiğinde özgür hale gelecektir ve ihtirasları da insanın kişi olma serüveninde ona eşlik eden yegane içsel duygudur.¹⁹² İnsanın içindeki arzuları bastırılmaz da aksine çoğaltılırsa, insan o zaman özgür hale gelecektir.

¹⁸⁷ Velleman, “Love as a Moral Emotion”, p.366.

¹⁸⁸ Ülken, 2010, s.61.

¹⁸⁹ Ülken, 2010, s.195.

¹⁹⁰ <https://sozluk.gov.tr/>, (24.09.2023).

¹⁹¹ Ülken, 2010, s.75.

¹⁹² Ülken, 2010, s.31.

İnsanın bedensel yanı ve bedensel arzuları onu atıl bırakacak, ancak ruhsal Anlamda hissedeceği ihtiras onu özgürleştirecektir.¹⁹³ Bu sebeple insan tutkularından vazgeçmemeli, tutkularını yok saymamalıdır. Çünkü tutkular bastırıldığında insan yalnızca daha meyilli hale gelecektir. “Ruhun duygu yolunda kudreti ihtiras iledir ve ihtiras tasavvurun fiile geçmesi, aklın irade ile birleşmesi, hayalin yaratıcı hayal gücü halini alması demektir.”¹⁹⁴ İnsanı “Aşk Ahlakı”na, ihtirasları ulaştıracaktır. Ancak ihtirasın akıl yoluyla kontrol altına alınması gerekmektedir. Bu gerçekleştiğinde özgür kişi, ahlaki eylemlerini en doğru şekilde gerçekleştirecektir. Çünkü insan için tutkuları çok önemli bir yerdedir. Öyle ki Ülken bunu şu şekilde açıklar; “[i]nsandan ihtirası kaldırınız: Maddenin, tabiatın, hayat ve cemiyetin manası hemen değişecektir.”¹⁹⁵ Yani tutkuları olmadan insan değişecektir ve en saf halinden uzaklaşmış olacaktır.

2.2.5. Ârif Olmak ve İrfan

Hilmi Ziya Ülken’in ahlak anlayışında yer alan bir diğer önemli değer, arif olma ve irfana ulaşmaktır. Arif olma ve irfana ulaşma hali, kişinin hakka ve ilmi bir ahlak mertebesine ulaşması ile alakalıdır. Bu mertebeye ulaşan birey, “Aşk Ahlakı”nın getirdiği yoğun maneviyatı duygu dünyasında ihtiva ederken aynı zamanda tüm bu manevi unsurları akli ve ilmi olanla birleştirir. Nitekim Ülken’e göre; “[a]rif hakka ulaşandır. Akıl ile duyguyu birleştirendir. İlimle imanı uzlaştırandır.”¹⁹⁶ Akıl ile duygunun birleşimi ve bunun iman vasıtasıyla ilmi bir şekilde gerçekleştirilmesi işi aynı zamanda sahip olunan maneviyatın pratik bir unsur haline gelişle alakalıdır. “Aşk Ahlakı”na ulaşmış arif, maneviyatla var olmuş bir düşünce insanı iken aynı zamanda düşüncelerini tatbik eden bir eylem insanı haline gelir. Dolayısıyla sahip olduğu ahlakı, arif olanın sorumluluğu ile eşdeğer bir şekilde toplumun diğer fertlerine de aktarır konuma gelecektir. Bu hususta Hilmi Ziya’nın şu söylemleri açıklayıcı olacaktır;

Tutku “teori” ile “pratik”in kişilikte birleşmesi demektir. Fikir insanının fiile geçmesi ve fiilin mutlaka fikirden kuvvet almasıdır. Fikrin iman olması, ilmin ariflik derecesine yükselmesi, inancın bir enerji dalgası gibi etrafa yayılarak cemiyetleri kendine çevre yapmasıdır. (...) İsteyen mutlaka yol

¹⁹³ Sarp, “Hilmi Ziya Ülken’de İnsan Olma Mertebesi: *Aşk Ahlakı*”, s. 468.

¹⁹⁴ Ülken, 2010, s.33.

¹⁹⁵ Ülken, 2010, s.41.

¹⁹⁶ Ülken, 2010, s.80.

alacaktır. Arayan her halde bulacaktır. Siz bir kere hakkı isteyiniz: Er geç yolunuzda o sizin karşınıza çıkacaktır.¹⁹⁷

İnsan ilime, irfana ulaşmak istediği taktirde muhakkak bu uğurda elinden gelen çabayı gösterecektir. O, yeter ki bir şeyi kuvvetle istemiş olsun, buna er ya da geç ulaşacaktır. Ülken'e göre, "[i]rfan isteyen, ahlâkı seven, varlığın bütünlüğüne kendini verecektir. Kendini vermek, insanın kendi ferdi iradesini silmesi demektir. Tabiatın bir parçası olan ruhun kaderine rıza göstermek demektir."¹⁹⁸ İnsan erişmek istediği hedefe, kişisel iradesinden fedakarlık yaparak ulaşabilecektir. Bu nedenle irfana ulaşmak, arif olmak isteyen kimse öncelikle kendi içine dönmelidir. İçine dönüşle birlikte, dışarısında bulunan alemleri de daha net anlamış olacaktır.¹⁹⁹

2.2.6. İşini Sevmek

Hilmi Ziya Ülken, "Aşk Ahlakı" düşüncesini ortaya atarken kişinin ariflik mertebesine ulaşması gerektiğini ve bunun fani ömrünü en iyi hale getireceğini savunur. Bunun yanında Ülken'in ahlak anlayışında toplumsal anlamda da bir ahlakın olması gerektiği fikri hâkimdir. Buna göre "Aşk Ahlakı", kişinin benliğinde ve duygu dünyasında yoğun manevi hisler meydana getirirken aynı zamanda toplumsal yaşamı da düzenleyerek daha sağlıklı bir hale getirme amacını güder. İçerisinde toplumsallığı barındıran bu güdü, "Aşk Ahlakı"nın bireysel unsurlarını toplumsal birtakım amaçlar ile uzlaştırır. Bunlardan en önemlilerinden biri ise şüphesiz kişinin topluma katkı sağlayarak yaşamını adadığı ve bununla geçirdiği işidir. İnsan toplumsal hayata karıştığı andan itibaren, işlemek durumunda kalmıştır ve bunu bir zorunluluk olarak hem ferdi hem de toplumsal bir amaç haline getirmiştir.²⁰⁰ Bu kabul Hilmi Ziya Ülken'de de kendini göstermektedir. Bir başka ifadeyle kişinin "Aşk Ahlakı" mertebesine ulaşmasının ve toplumsal yaşamda sorumluluklarının var olmasının önemli unsurlarından biri işidir. Bu sebeple kişi işine dair de bir ihtiras duymalıdır. Ülken'e göre;

İş ihtirası, işine dört elle sarılmak, yorgunluğunu sevmek ve mihnetinde safa bulmaktır. (...) İş ihtirası, işinden başka şeyi sevmemek, ondan asla bıkmamak, usanmamak, daima onu istemektir. İş bir

¹⁹⁷ Ülken, 2010, s.34-81.

¹⁹⁸ Ülken, 2010, s.84.

¹⁹⁹ Ülken, 2010, s.84.

²⁰⁰ Hasan Âli Yücel, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s.153.

görev (fonction), bir emir ve bir vasıta gibi yapmamak; fakat işi yalnız iş için ve iş sevgisiyle yapmaktır.²⁰¹

Görüldüğü üzere Hilmi Ziya'ya göre, iş ihtirası da tıpkı “Aşk Ahlakı”nın diğer unsurları gibi nesnesiyle ve sevgiyle ilintilidir. Öte yandan kişinin iş ihtirasına sahip olması, onun dünyevi olan şehvet ve ün ile kurduğu ilişkiyi de ahlaki hale getirmektedir.²⁰² Nitekim bu ilişki ölçülü olduğu noktada ahlaki bir form kazanırken aynı zamanda söz konusu ölçülülük kişinin duyduğu istekte görülmemelidir. Ülken'in ifadeleriyle;

[s]onsuzca isteyen, hakikatten her halde ve daima bir şeyler elde edecek; sınırlı isteyen telâş edecek, şaşırarak, beklemenin azabı içinde buhranlar geçirecek ve bir gün küçük ve yakın hedeflere ulaşınca “beklediğim bu muydu” diyerek hayal kırıklığına uğrayacaktır.²⁰³

Bu sebeple, insan kişi olma serüveninde işini aşk ile yapmayı sonsuzca istemeli ve bunun için çaba göstermelidir.

2.2.7. Adalet

İnsan, yaşamı boyunca eksiklik hissederek bu eksikliği tamamlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç uğruna yaşadığı toplumda ve bireysel yaşamında hep bir çaba göstermektedir. “İnsan, sürekli tamamlanmayı, tamamlanmış olanı, dingin bir düzeni, harmoniyi ve dengeyi aramaktadır.”²⁰⁴ Bu denge kimi zaman adaleti içermektedir ve insan, adaleti doğduğu ve büyüdüğü çevrede öğrenmektedir. Adalet duygusu öğrenilebilen, geliştirilebilen bir duygudur. “Aşk Ahlakı” çerçevesinde ele alındığında, insanın kişilik mertebesine ulaşabilmesi için adalet duygusu da önemli değerlerden biri haline gelmektedir. Hatta Ülken'e göre; “[a]dalet bizi insanlık ülküsüne (idealine), ruhun hürlüğüne ve kişiliğin muhtar oluşuna götüren tek yoldur.”²⁰⁵ Adaletin özgürlüğe ulaştıran tek yol olarak görülmesinin en temel sebebi, ahlaki insanın adil bir kişilik olması gerekliliğidir. Uzun yıllardır öne çıkan ahlak anlayışlarında da bir şekilde adil olmak, ahlakın ön koşulu halindedir. Yine Ülken'in ifadeleriyle; “[a]hlâkın birinci mertebesi eksikliğini itiraf etmektir. Ruhunda cüret,

²⁰¹ Ülken, 2010, s.113.

²⁰² Ülken, 2010, s.113.

²⁰³ Ülken, 2010, s.115.

²⁰⁴ Muhammet Caner Ilgaroğlu, “Verili Bir Değer Duygusu Olarak Adalet.” *Felsefe Dünyası*, 2021, S.74, s. 125.

²⁰⁵ Ülken, 2010, s.164.

kendini fedaya kudret olmadığını, gerçek için savaşa gücü yetmediğini söylemektir.”²⁰⁶ Bir başka ifadeyle, insanın başta kendine karşı adaletli olması gerekir. Ardından diğer insanlara karşı adil olması daha kolay olacaktır. Çünkü insan önce kendine dürüst ve adil olmadığında bir başkasına göstereceği tavrı her ne olursa olsun yanlış olacaktır. Öte yandan adil olmak ile iyi olmak arasında ahlaki anlamda kuvvetli bir bağ vardır. Nitekim kendine veya bir başkasına adil davranmaması, muhakkak insanı kötü hale getirecektir. Adalet ile iyilik arasındaki bu bağ ile ilintili olacak şekilde adalet, asla kötülükle sağlanamayacaktır. Ülken’e göre; “[i]yiliğe giden yol kötülükten geçmeyecektir.”²⁰⁷ Bu nedenle insan adil olurken aynı zamanda iyi de olacaktır.

²⁰⁶ Ülken, 2010, s.153.

²⁰⁷ Ülken, 2010, s.99.

2.3. Aşk Ahlakının Amacı

Ahlak, yukarıda da bahsedildiği üzere, insanın toplumda yer alabilmesi ve kabul görebilmesi için ortaya çıkmış bir olgudur. Ahlak, insanın yaşamını düzene koyduğu gibi toplumu da düzenleme misyonuna sahiptir. Hilmi Ziya Ülken'e göre bu, ahlakın en önemli amaçlardan biridir. Onun ahlak anlayışında, ahlak yalnızca insanın toplumdaki rolünü değil, bireysel yaşamını da etkilemektedir. Yani "Aşk Ahlakı" yalnızca bireyin toplum yaşamı için değil, bireysel yaşamı için de önemli bir konumdadır. Toplumdaki her bir bireyin ahlaki bir yaşam sürmesi, o toplumu da daha iyi hale getirecektir. Çünkü ahlakın insan yaşamındaki eksikliği, onu kötü alışkanlıklara yönlendirecektir. Bununla birlikte ahlak, insanı eyleme geçerken iyiye yönlendirerek onun toplumsal yaşamını düzenleyecektir. Nitekim ahlak, insanın diğer insanlarla yaşamını düzenleyerek, toplumun refahını da artıracaktır. Birey açısından bakıldığında, ahlak sayesinde iyi bir yaşam süren insan, bireysel ahlaki tatmine ulaşacaktır.

Hilmi Ziya Ülken'in ileri sürdüğü ahlak anlayışında mertebelerden geçilerek en üst merteye olan İnsani Vatansever mertebesine ulaşılmaktadır. Bu mertebedeki insanların oluşturduğu toplum, ahlaki bir toplumu temsil etmektedir. Bireylerin tek tek aşamalardan geçerek ulaşmış olduğu bu mertebede, herhangi bir durumdan bağımsız şekilde, insanlar ahlaki eylemleri gerçekleştirmektedir. Yani bu mertebedeki insanlar tarafından içten gelen bir duygu olan aşk ile gerçekleştirilen eylemler ahlaki bir önem kazanmaktadır. İnsan, hiçbir çıkar gözetmeksizin yalnızca içten gelen bir duyguyla gerçekleştirdiği eylemler neticesinde kendisini özgür de hissedebilecektir. Ülken'e göre, "[i]nsanî vatanseverlik toplumu, ahlâkî mertebeler toplumdur. Ahlâkî mertebeler, insanların olgudan ideale, vatanın köklerinden insaniyetin ideal zirvesine doğru ilerleyişin sınıflanması demektir."²⁰⁸ Dolayısıyla insan bazı mertebelerden geçerek ideal olan ahlaki anlayışa ulaşmış olacaktır. Bu sayede İnsani Vatansever mertebesine ulaşan insan, kendisi gibi ideal ahlak anlayışına ulaşan insanlarla bir arada yaşayacak ve yaşadığı toplumu da ahlaklı hale getirmiş olacaktır. Yine Ülken'in ifadeleriyle; "(...) insanî vatansever toplumunda ideal aşk ahlâkıdır: Hakikî hürriyet

²⁰⁸ Ülken, 1998, s.66.

yalnız aşk ahlâkında gerçekleşir.”²⁰⁹ İnsan “Aşk Ahlakı”na ulaşabilmeyi başardığında özgürlüğe de ulaşmış, onu elde etmiş olacaktır. İnsanın “Aşk Ahlakı”na ulaşma gayesinin temel sebeplerinden biri de bu olmaktadır.

Toplumun ideal toplum olabilmesinin en temel gerekliliklerinden biri adalettir. Yukarıda da “Aşk Ahlakı”na ulaşmayı amaçlayan insanların ruhlarının yetkinleşebilmesi için gerekli olan değerlerden biri olarak açıklanan adalet, bir kimsenin öncelikle kendisinde var olması gereken bir değerdir. Adalet duygusu, insanın kendini dengelemede ve yaşamında bir harmoni oluşturmada büyük rol oynayan önemli bir değerdir.²¹⁰ Tek tek bireylerde yer alan adalet duygusu zamanla, yaşamış oldukları topluma da yansiyacaktır. Adil bir toplum, varlığını ahlaki anlamda da sürdürebilecektir. Bunun yanında bir zorunluluk olarak gerçekleştirilen eylemler ahlaki zamanla bozacaktır. Çünkü zorunlulukla veya bir korkuyla gerçekleştirilen eylemler, eylemi gerçekleştirme zorunluluğu ortadan kalktığı anda bozulmaya uğrayacaktır. Hilmi Ziya Ülken’in ahlak anlayışında eylemler zoraki gerçekleştirilmez, aksine insanların ihtirasla, aşkla istemeleri sonucunda gerçekleştirilir.

Ahlakın en temel amacı öncelikle bireylerin içsel ahlaki tatmine ulaşmasıdır. Ahlaki anlamda doğru eylemleri icra eden bireylerin oluşturduğu toplum da yaşanabilir bir halde olacaktır. Hilmi Ziya Ülken’in ahlak anlayışı olan “Aşk Ahlakı”nın en temel amacı da bireyleri daha iyi insanlar haline getirirken, eylemlerini bir nedene veya zorunluluğa bağlamak yerine bir alışkanlık haline getirmektir. Bu alışkanlık temelini insanın içinden gelen duygusu olan tutkuyu eğitmekten almaktadır. İnsanın ihtirasla istediği her eylemi yerine getirmesi şüphesiz ortaya yanlış durumların çıkması gibi birtakım olumsuz sonuçlara sebebiyet verecektir. Ülken bu nedenle ihtiras kelimesini olumsuz bir anlamda değil, olumlu bir anlamda kullanmaktadır. Onun ihtirası ne kör bir tutkudur ne de basit düzeydeki bir istektir. Ona göre; “[i]htiras ruhun bir konuya kulluğu değil, tam tersine bütün kudretinin bir konu üzerinde yoğunlaşması, zekâ ve iradesinin en şiddetli, en yoğun bir hal alması demektir(...)”²¹¹ İnsanın ihtirasla gerçekleştirmeyi istediği eylemi akıl süzgecinden geçirdikten sonra

²⁰⁹ Ülken, 1998, s.67.

²¹⁰ Ilgaroğlu, “Verili Bir Değer Duygusu Olarak Adalet.”, s.126.

²¹¹ Ülken, 2010, s.31.

icra etmesi onun eylemini doğru kılacaktır. Bunun yolu, insanların eğitilmesinden geçmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısmında daha detaylı açıklanacak olan eğitim, insanların eylemlerini kontrol edebilmeleri için çok önemli bir konumda yer almaktadır. Hangi eyleminin doğru, hangilerinin yanlış sonuçlara sebebiyet vereceğini kavrayan insan için ahlaki eylemde bulunmak oldukça kolay hale gelecektir. Nitekim insan eylemlerinde doğru sonuçlara yol açtıkça, aşkla yeni eylemler gerçekleştirme çabası içerisine girecektir.

İnsanın ahlaki olması yalnızca bireysel yaşamında değil, toplum yaşamında da büyük bir öneme sahiptir. Çünkü ahlaki eylemler gerçekleştiren, adil olan siyasetçi de toplumuna yarar sağlayacaktır; işini hakkıyla severek yapan bir işçi de toplumun refah düzeyini artıracaktır. “Ruhun duygu yolunda kudreti ihtiras iledir ve ihtiras tasavvurun fiile geçmesi, aklın irade ile birleşmesi, hayalin yaratıcı hayal gücü halini alması demektir.”²¹² Bu fikirle eylemlerini gerçekleştiren kimse hakiki özgürlüğe ulaşmış demektir. Dolayısıyla eylemlerini gerçekleştirirken hissettiği özgürlük duygusu onu daha da ahlaklı kılacaktır.

Ülken’in ahlakın, doğrudan dinle ilişkili olmaktan ziyade, insanın hangi dine mensup olursa olsun gerçekleştirebileceği bir ahlak anlayışı sunması oldukça değerlidir. Hatta bu görüşüyle paralel olarak daha önce de belirtilen şu ifadelerde bulunmuştur; “Allah korkusuyla emir dinleyen, ceza korkusuyla kanuna boyun eğen, elbette ilk fırsat çıktığı zaman dine tecavüz edecek ve kanunu çiğneyecektir.”²¹³ İnsanın dinden bağımsız da ahlaklı olması gerektiğini vurgulayarak, bireylere mensup olduğu dinin gereklilikleriyle ahlaklı olmasının yanında içten gelen duygusu olan ihtiras ile ahlaklı olabileceği bir alan sunmaktadır.

²¹² Ülken, 2010, s.33.

²¹³ Ülken, 2010, s.207.

2.4. Aşk Ahlakında İnsan

Hilmi Ziya Ülken'in "Aşk Ahlakı" anlayışında temelde yer alan insan, genel felsefesinde de önemli bir konumdadır. "Aşk Ahlakı" adlı kitabının ilk cümlesine insana dair olan bir durumla başlaması insana verdiği önemi göstermektedir;

İnsan zincirler içinde uyanır; fakat kendi çabalarıyla bu zincirleri birer birer kırarak, büyük emekler ve kurbanlar karşılığında hürriyetini kazanır. İnsan "toplumun" pasif bir unsuru olarak doğar; fakat hayatın direnme ve tepkileriyle gittikçe daha fazla bir kişi olmaya ve iç hürriyetini kazanmaya başlar.²¹⁴

İnsanın özgür değil, zincirler içinde uyanmasının temel sebebi hayat serüvenine başladığı anda daha bebekken toplumun pasif bir üyesi olmasıdır. Ancak insan, zaman içerisinde büyümesi ve aklını kullanabilecek düzeye ulaşması ile birlikte toplumun aktif bir üyesi haline gelecektir. Dolayısıyla içerisinde doğmuş olduğu toplumun kuralları çerçevesinde yaşamaya başlayan insanın kişi olma serüveninde özellikle özgürlük arzusu ile bu durumu aşacağı belirtilmektedir.

Ülken'in toplumdan ziyade bireyi ön plana koymasının temel sebebi, toplumdan başlayan ahlaki kuralların yaşam boyu sürdürülmesinin zorluğudur. Çünkü toplumun belirlemiş olduğu kurallara boyun eğip yaşamını bu kurallar doğrultusunda sürdüren kimsenin gerçek özgürlüğe ulaşamayacağı aşıkardır. Ancak insan kişi haline gelip, eylemlerini "Aşk Ahlakı" ile gerçekleştirdiğinde gerçek özgürlüğe ulaşacak ve bunu tam olarak hissedebilecektir. Yine insanın mücadele ile ulaştığı bu merteye onun iyi bir yaşam sürmesini sağlayacaktır. Ancak insanın ahlaki eylemlerinin bir değer haline gelebilmesi için, "Aşk Ahlakı"na ulaşan insanın bu mertebeye ulaştıktan sonra da ahlaki eylemlerini devam ettirmesi gereklidir. Nitekim Ülken'e göre; "Ahlaki bir eylemin örnek olması için her zaman gözümüz önünde bulunması, daima yapılmış olması gerekir. Tek veya devamsız bir eylem bize kendini bir kural olarak kabul ettiremez, ya tesadüf ya da jest olarak kalır; bunun için de değer olamaz."²¹⁵ *Aşk Ahlakı* adlı eseri, insanın İnsani Vatansever mertebesine ulaşmasına ve bu mertebeye kalmasına yardımcı olan bir rehberdir.

²¹⁴ Ülken, 2010, s.30.

²¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016, s.393.

2.4.1. Ruh ve Beden Varlığı Olarak İnsan

Hilmi Ziya Ülken felsefesinde, insan ruh ve bedenden oluşmuştur ve ikisinin birbirinden ayıramayacağı şekilde yaşam sürmektedir. O, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir; “[r]uh ile madde bir bütündür. Bu bütün, âlemdir ve bunun tecellisi kişiliktir. Biz kişiliklere dayanacağız. Ve onlarla âleme hükmedeceğiz.”²¹⁶ İnsanın kişiliğe ulaşma öyküsünde ruh ve beden meselesi muhakkak ele alınmalıdır. Çünkü insanı yalnızca beden varlığı olarak ele almak ne kadar yanlışsa, yalnızca ruhsal anlamda ele almak da o derece yanlıştır. İnsan ruhsal ve manevi anlamda tatmine ulaşmaya ihtiyaç duyan, bedensel arzuları olan çok yönlü bir varlıktır. Bu nedenle ruh ve beden ayrı alanlar olarak ele alınması yanlıştır.

Hilmi Ziya Ülken felsefesinde insanın bedensel arzularının tamamen yok sayılması veya bastırılması yanlış bir yöntemdir. Bunun temel sebebi, insan bir zorunluluğun tahakkümü altında kalarak, her ne kadar arzularından vazgeçmiş olarak görünse bile bu konuda eğitilmediğinde o arzularını yerine getirmek, ihtiyaçlarını gidermek için elinden geleni yapacaktır. Toplumsal kurallar aracılığıyla arzuların bastırılması durumuna karşın, insan toplumdan uzaklaştığı anda veya toplumun denetleme ihtimali azaldığı anda yanlış olana koşacaktır. Bu da ahlaksız insanları ve buradan da ahlaksız insanların bir arada yaşadığı ahlaksız toplumları doğuracaktır.

Toplum tarafından, insanların bedensel arzularını kontrol etmesine yönelik eğitilmesine şiddetle karşı çıkan Ülken, tam tersine insanı yalnızca bedensel bir varlık olarak görmekten ziyade onun manevi olan yönüne de gerekli özenin gösterilmesi gerektiğini savunur. Ülken’in ifadeleriyle; “[h]alkın anlayışı farz eder ki fikirleri beslemekle insana ulaşmak kabildir. Ne boş hülya! Ruh ve beden ağacının dallarından koparılan fikir çiçeği hiçbir toprakta yaşayamaz.”²¹⁷ Descartes’ı anımsatır bir biçimde, düalizmin etkileriyle Ülken’e göre ruh ve beden birbirinden ayıramaz.²¹⁸ İki alanı birbirinden bağımsız şekilde ele almak muhakkak insan varlığını yanlış yorumlamaya neden olacaktır. İnsanın bedensel ihtiyaçları yok sayılmadan, ruhunun arzuları görmezden gelinmeden iki alan da özenli bir eğitimden geçirilmelidir. Bu sayede insan, kişilik olma yolunda ilerleyecek ve eylemlerinde doğru olanı bulabilecektir.

²¹⁶ Ülken, 2010, s.41.

²¹⁷ Ülken, 2010, s.36.

²¹⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972, s. 113.

Çalışmanın ilk bölümünde de bahsedildiği üzere Hilmi Ziya Ülken, bazı ahlak anlayışlarına eleştirilerde bulunmuştur. İnsanın ruhunun terbiye edilebilmesi için arzuların bastırılması görüşünü de eleştirmektedir.²¹⁹ Çünkü insanın arzularının yok sayılması demek, yukarıda da bahsedilen yanlışlıklara yol açacaktır. Ülken'in ifadeleriyle; "(...) ya arzuların yok edilmesi için yapılan çaba ruhu bulandırarak "meczip"lar yetiştirir; yahut da onları yok etmek mümkün olmadığı için, işini aslında, yapan ve yapmaz görünen "ikiyüzlü"lere zemin hazırlanır."²²⁰ Arzuların bastırılması demek, insanın gerçekliğinde var olan şeylerin inkarı demektir. Bu da insanı doğru düşünemeyecek hale getirmektedir. Doğru düşünemeyen insan ne kendi yaşamına ne de mensubu olduğu toplumun yaşamına herhangi bir iyi etki sağlayamayacaktır. Oysa insanın ruhu özgür bırakıldığında, arzularını bastırmak yerine eğitilmesi sonucunda sonsuzca istemesi sağlanarak o, daha iyi hale getirilebilecektir. Yine Hilmi Ziya Ülken'in ifadeleriyle açıklanacak olursa; "[r]uh şevk demektir. Bir şeyi istemek ve bir şeyin arkasından koşmak demektir."²²¹ Bunun yanında ruh özgür bırakılmalıdır ve "[r]uhun mutlak hürlüğü arzularının sonsuz olması iledir. Zira ki uzvi arzular tatminlere, içtimai arzular içtimai değerler ve gayelere bağlıdır."²²² Dolayısıyla ulvi arzular bireysel tatminlere bağlı iken, toplumsal arzular toplumun amaçları doğrultusunda gelişerek değer ve gayeleri oluşturacaktır.

2.4.2. Ahlaki Bir Varlık Olarak İnsan

İnsan irade sahibi, düşünebilen, düşünmesi vesilesiyle doğru eylemler meydana getirmeye çalışan veya doğru eylemler gerçekleştirmesi beklenen bir varlıktır. Hilmi Ziya Ülken felsefesinin neredeyse geneline konu olmuş olan insan, aynı zamanda ahlaki bir varlık olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan düşünebilen ve irade sahibi bir varlık olduğundan dolayı ondan ahlaki eylem beklentilerinde bulunulabilir. Hatta özgür iradesi olan tek canlı olduğundan yalnızca insandan ahlaki olarak doğru olanı gerçekleştirmesi beklenecektir. Ancak insanın ahlaklı olabilmesi için muhakkak ahlaki eylemle karşılaşması gerekmektedir. Çünkü "nasıl ömründe tuzu hiç tatmamış kimse için tuzluluk yoksa; ahlaki fiili hiç duymayan bir kimsede de ahlak

²¹⁹ Ülken, 2010, s.37.

²²⁰ Ülken, 2010, s.37.

²²¹ Ülken, 2010, s.40.

²²² Ülken, 2010, s.37.

duygusuzluğu vardır. Yani o da ahlaki niteliği duymaz.”²²³ İnsanın ahlaklı olabilmesi için bu ahlaki eylemleri önceden deneyimlemesi ve bunun sonucunda ahlaki eylemi gerçekleştiren kişiyi örnek almış olması gerekecektir.

Ahlaki eylem beklentisi yalnızca insanda olacaktır. İnsan, düşünebilen eylemlerini kontrol edebilen ve iletişim kurabilen sosyal bir varlıktır. Ülken’e göre; “[â]lemin mihrakı insandır. Ham gerçeğe katılmış her ne varsa insanın eseridir, onun içindir. İnsan ise her şeyden önce ve en mühim vasfıyla ahlâki varlıktır.”²²⁴ Onun düşüncesine göre insanın en önemli özelliği ahlaki eylemleri meydana getirebiliyor olmasıdır. Ahlakın ise hem toplumu hem de kişinin öz yaşamını düzenleyici etkisinden dolayı insanın ahlaki eylem gerçekleştirebilecek yetiye sahip olmasına önem vermektedir.

Ülken’e göre insan, yaşamında nasıl evrelerden geçerek olgunluk veya yetişkinlik dönemine ulaşıyorsa aynı şekilde mertebelerden geçerek de ahlaki anlamda bir olgunluk seviyesine ulaşacaktır. Ahlaki anlamda mertebelerin en üstüne ulaşabilen insan aynı zamanda kemâle de ermiş olacaktır. Nitekim ona göre; “[b]üyük insan, büyük doğan değil, fakat kendi kendini yaratarak içinde devrimler geçiren ve mertebeleri aşa aşa birliğe ve kemâle ulaşan insandır.”²²⁵ İnsan nasıl büyüyeabilmek için bazı dönemlerde belli davranış kalıplarını öğreniyor, benimsiyorsa ahlaki anlamda da bu şekilde bir süreç vardır. Bazı evreler veya Ülken’in söylemiyle mertebeler belli bazı davranışları gerçekleştirmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla insan geçmeyi amaçladığı her mertebede, bulunduğu evreye uyum sağlayıp bir sonraki evreyi arzuladığında ahlaki anlamda gelişim göstermiş olacaktır.

İnsan ahlakı gerçekleştirmesi, eylemesi beklenen bir varlık olması sebebiyle ahlak konusunda önemli bir konumdadır. Ülken’e göre insan ahlakın temelinde yer almalıdır ve ahlak bu temelin üzerine inşa edilmesi gereken bir olgudur.²²⁶ Nitekim insanın olmadığı bir yerde ahlaktan da söz edilmesi mümkün olmayacaktır. Bu sebeple insan ahlaki bir varlık ise ahlak da insan için vazgeçilemez bir olgu olmalıdır.

²²³ Ülken, 2016, s.222.

²²⁴ Ülken, 2010, s.36.

²²⁵ Ülken, 2010, s.140.

²²⁶ Ülken, 2010, s.57.

2.4.3. Kişi Olarak İnsan

Hilmi Ziya Ülken felsefesinde insanın bilinç kazanması çok önemlidir. Bilince sahip olan, hangi davranışı ne sebeple yaptığını anlayan kimsedir. İnsana önemli bir değer atfeden Ülken'e göre; "[i]nsan, tek başına bir cemiyet olandır. İçinde bütün bir âlemi taşıyandır."²²⁷ İnsan tek başına da olsa toplumu var ettiği için önemlidir. O, içerisinde alemin, evrenin anlamını taşımaktadır. Kişilik ise bilince ulaşan, doğru olan eylemi gerçekleştirmeyi amaçlayan insanın elde ettiği bir değerdir. İnsan kişilik mertebesine ulaşmalıdır. Çünkü Ülken'e göre; "[k]işilik insanın kemâlidir. İhtirasını irfan ile süsleyen ruhtur. Hakkı cüretle gerçekleştiren, imanı fiil haline koyan varoluş (existence) ahlâkın varoluşudur."²²⁸ Kişilik haline gelen insan, özgürlüğü de elde edebilecek durumdadır. Ruhunun ve bedeninin farkında olacak, bu ikisinin birbirinden ayrılamayacağını anlayacaktır. Kişilik mertebesine ulaşan insanın en temel özelliği ahlaklı olmasıdır. "Ahlaki alanda eylemimiz başkalarının aşkın objesine muhteva gibi alındığı, eylemimiz insani hedefe çevrildiği ve insani varlık bizim için aşkın obje olduğu, ideal insanla kendimizi gerçekleştirdiğimizi bilerek işlediğimiz zaman bu hareket ahlaki norm olur."²²⁹ Kişilik mertebesine ulaşan insan, ahlaki normları ortaya çıkarır.

Ahlaki hakkıyla yerine getiren kişi, diğer insanların da benliğine saygılı olacak ve bu şekilde bir yaşam sürecektir. Kişiliği olan insan bir başkasına saygı duyarken, kendinden de tavizler vermeyecek ve özgürlüğünü başkasının ellerine bırakmayacaktır. Ancak "[k]işiliği olmayanlar, tamam olmak için başka birine muhtaç olanlar korkacaklar, cemiyeti başlarında bir ejder ve bir heyulâ gibi göreceklere."²³⁰ Bu sebeple insanın kişilik haline gelmesi çok önemlidir. Kişilik mertebesine ulaşan insan artık kendi kararlarının sorumluluğunu alabilecektir ve dolayısıyla ahlaklı olmayı öğrenecektir. Ahlaki tatmine de insan tam olarak bu noktada ulaşacaktır. Ahlaki eylemlerden dolayı ortaya çıkan haz duygusu insanı daha da ahlaklı hale getirecektir. Sonuç olarak kişiliğe erişmek, insanın ahlaklılık için verdiği mücadelenin en önemli mükâfatıdır. Bu mükâfata ulaşabilmek için insan meşakkatli bir yoldan geçmektedir.

²²⁷ Ülken, 2010, s.82.

²²⁸ Ülken, 2010, s.84.

²²⁹ Ülken, 2016, s.298.

²³⁰ Ülken, 2010, s.92.

2.4.4. Kişilik ve Kişiliğin Oluşum Aşamaları

İnsanın, yaşamında kişilik mertebesine ulaşmak için önemli bir çaba göstermesi ve her şeyden önce insanın bu mertebeye ulaşmayı istemesi gerekmektedir. Bu isteği ruhunda barındıran insan kişiliğe ulaşmaya çok yaklaşmıştır. Çünkü ruhunda bu isteği barındırarak aslında en önemli aşamayı geçmiş olacaktır. “Ruhunda kudret olan, irfan kazanmaya adaydır. Çünkü o, yolunu arayandır, sevendir. Kendinden geçmesini, ideal uğruna kendini feda etmesini bilendir. Çünkü o, kişi olma yolunu aramıştır ve hakikaten ahlâkı sevmiştir.”²³¹ Ahlaki eylemde bulunan kimse bu davranışı herhangi bir zorunluluktan gerçekleştirmediğinden, severek yapacaktır. Çünkü kişilik mertebesine ulaşan kimse yolunu bulmuştur. Bu sebeple Ülken’e göre kişilik mertebesi, insanın ahlaki anlamda erişebileceği nihai amaçtır.

Kişilik bilinci herkeste ortaya çıkacak bir durum değildir. Örneğin Ülken’in ifadeleriyle; “(...) çocukların, delilerin bu kişilikten mahrum olduklarını ve bundan dolayı da hür ve mesul sayılmadıklarını işaret edelim. Nitekim sarhoş veya hasta olduğumuz zaman da iğreti olarak kişiliğimizi (ve mesullüğümüzü) kaybederiz.”²³² Dolayısıyla kişilik, yalnızca bu mertebeye ulaşmayı sonsuzca isteyende ve bilinci oluşturabilecek zihinsel düzeyde olan insanda belirecektir. Ülken’e göre kişilik mertebesi; ihtiras, zeka ve iradenin ortak bir faaliyeti sonucu ortaya çıkmıştır.²³³ Dolayısıyla bu unsurlar insanın kendini iyileştirmesi için ön koşul olarak bulunmaktadır. Ek olarak yine Ülken’in düşüncesine göre; “[k]işilik ahlâkı bir kişiye mahsus ahlâk demek değildir. Hür bir kişinin şuuruna dayanan, fakat hedefi evrensel olan ahlâk demektir. Kişilik şuuru insanın gelişmesinde en üstün merhaledir.”²³⁴ Yani evrensel bir ahlak anlayışı olacaksa, bu hür kişiler tarafından oluşturulacak ve geliştirilecektir.

İnsanın içinde kişilik mertebesine ulaşma isteği olmadığı durumda, dışarıdan bir kuvvetle bu mertebeye ulaşması mümkün değildir. Dolayısıyla kişilik mertebesine

²³¹ Ülken, 2010, s.84.

²³² Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.87.

²³³ Ülken, 2010, s.284.

²³⁴ Ülken, 2010, s.343.

ulaşma çabası da nafile bir çaba olacaktır. Nitekim “[r]uhunda cüret ve aşk olmayanın ırfanında değeri yoktur. Onun kişiliğı yoktur, kişi olmamıştır, ahlâki varoluş değildir.”²³⁵ Dışarıdan gelen baskıyla ulaşılamayacak olan bu mertebe, ulaşılmış gibi davranılsa dahi er ya da geç bir noktada insanın hataya düşmesine sebebiyet verecektir. Bunun yanında kişilik mertebesine ulaşmak gayesiyle, bir başkası olmadan eylemlerini gerçekleştiremez halde olacaktır. Kişilik mertebesine ulaşmak isteyen insanların geçeceği bazı aşamalar söz konusu olmaktadır. Bu aşamalar çalışmanın devamında işlenecektir.

2.4.4.1. Boşheyecanlılık Aşaması

İlk aşama olan “Boşheyecanlılık” aşamasında insan, en ilkel halindedir. Ülken; Boşheyecanlılığı şu şekilde tanımlar; “[b]oşheyecanlılık, heyecanı doğuran dış uyartım olmadığı halde bu heyecan intibaksızlığına malik olma halidir.”²³⁶ İnsan bu aşamada henüz bilince ulaşmayı dahi hedefleyemeyecek haldedir. En küçük olaylara karşı bile aşırı tepkiler verme halindedir. Dolayısıyla yanlış davranışlarda bulunma meyili oldukça yüksektir. Bu tepkilerini kontrol edememe hali insanın isteyerek gerçekleştirdiğı bir durum değildir. Ülken’e göre insanın tepkilerini kontrol edemediğı bu evrede insan, çocukluktan veya ilkel bir düşünceye sahip olmasından kaynaklı bunu gerçekleştirmektedir.²³⁷ Ayrıca insanda meydana gelen bu evreler, toplumlarda da benzer şekilde kendini göstermektedir.

İnsanın tam hakiki kişiliğı ulaşma yolundaki ilk aşaması olan bu aşamada, duygular ön plandadır. Yani insan çevresindeki insanlarla duygusal bir bağ kurarak iletişimini oluşturmaktadır. Ancak ilk aşamada olduğu için yoğun duygusal tepkiler göstermektedir. Bu nedenle insan bu aşamada ahlaki eylem gerçekleştirse bile bunu ya korkudan ya da baskıdan gerçekleştirmiş olacaktır.²³⁸ Dolayısıyla ahlaki eylemi her ne kadar doğru olsa da temeli zorunluluk olduğundan dolayı ahlaki anlamda bir öneme sahip olmayacaktır.

²³⁵ Ülken, 2010, s.84.

²³⁶ Ülken, 1998, s.125.

²³⁷ Ülken, 1998, s.125.

²³⁸ Ülken, 1998, s.155.

2.4.4.2. Direniş Aşaması

İnsanın, “Boşheyecanlılık”tan çaba göstererek ilerlediği bu aşamada dürtüsel davranışlarının farkında olması söz konusudur. Ülken’e göre hakiki kişiliğe ulaşma yolundaki en önemli aşama “Direniş” aşamasıdır.²³⁹ Çünkü insan bu aşamada duygularının ağır bastığı bir haldedir, bunun farkındadır ve mensubu olduğu toplumda da genelde insanlar bu durumdadır. Ancak buna karşı bir tutum geliştirerek bu çevreden kendini uzaklaştıracak gücü bulabilmiştir.²⁴⁰ Buna bağlı olarak da “Direniş” aşamasındaki insan ilk aşamadaki hatalı ve acemiliklerle dolu davranışlarından uzak durma eğilimi göstermektedir. Ülken; “[i]nsanlığın ruhî gelişmesinde ikinci safhayı teşkil eden bu “durdurma” ve direnme devresinde, insanın manevî çevresine biz “yetkin değerler âlemi” diyoruz.”²⁴¹ şeklinde ifade etmektedir. Bu aşamada insanın ahlaki çalışmanın önceki bölümlerinde de ele alındığı üzere “Gurur” ve “Ümit Ahlakı” olmaktadır.

2.4.4.3. İhtiras Aşaması

İhtiras aşamasında insan artık hakiki kişilik mertebesine ulaşmış haldedir. İnsanın gelişim aşamasındaki uzun ve zorlu yolun sonudur. Bu mertebeye ulaşabilen insanlar kişilik halini almıştır. Ülken bu aşamayı şu şekilde ifade eder;

İnsanın, doğa içinde onu tamamlayan ikinci bir doğa halini almasından; yani eğilimleri ve kastlı fiillerinin doğaya çevrilmiş ve intibaklı bir süreç (process) halini almasından; çevrenin etkilerine karşı impulsif tepkiler yapacak veya ona intibak için impulse’erine set çekerek yapma direnişe geçecek yerde tersine, eğilimleri ve kastlarına tam bir gelişme vererek doğanın düzen ve ahengini onunla tamamlamasından ibaret olan insanlığın üçüncü devresi ile karşılaşıyoruz ki, bir çok toplumların henüz geçidinde bulunduğu ve şimdiki halde insanın ruh-beden bünyesinin en son şeklini bize vermekte olan bu safhaya kişilik (personnalité) devresi demek mümkündür.²⁴²

Yani insan “Direniş” aşamasından sonra bir direnme halinden uzaklaşarak, aksine ihtiraslarını kabul edip onu büsbütün geliştirme amacını güttüğünde bu aşamaya ulaşmış olacaktır. Hilmi Ziya Ülken’in ahlak anlayışında olması gereken de budur. Çünkü insan içten gelen duygularını, tutkularını bastırmadan, onu eğiterek yola

²³⁹ Ülken, 1998, s.156.

²⁴⁰ Ülken, 1998, s.156.

²⁴¹ Ülken, 1998, s.110.

²⁴² Ülken, 1998, s.111.

çıktığında gerçek ahlakı da benimsemiş olacaktır. İnsan bu mertebede doğayla uyumunu sağlamış olacaktır ve dolayısıyla bir dürtüsellik veya direnme gerekmeden davranışlarını düzenleyecektir. Bu sebeple insanın İhtiras aşamasına ulaşması çok önemlidir. İhtiras aşaması kişinin kendini ve çevresini anlamlandırmasını sağlayacaktır. Öyle ki, insan ihtiraslarını tamamen geliştirirse, “[t]asavvuru fiil haline getiren hürriyet olur. Tesir etme aşkı, parçayı bütünle, ferdi cemiyetle, insanı insanlıkla birleştiren en yüce fiil olur.”²⁴³

İnsanın kişilik aşamasına birey olarak ulaşması ne kadar önemliyse yaşadığı toplumun bir ferdi olarak kişilik mertebesine ulaşması o derece önemlidir. Çünkü insan toplumdan bağımsız değerlendirilemeyecek kadar sosyal bir varlıktır. Bu ikisinin farklı olarak ele alınması Ülken’e göre yanlıştır. İnsanın kişilik mertebesine ulaşma süreci ona göre ne toplumdan başlayıp bireye doğru ilerlemeli, ne de tam tersi olmalıdır.²⁴⁴ Kişilik konusu ile iki durumun uzlaşması gerekmektedir. Böylece insanın ne koşulda ulaştığından ziyade bu aşamaya ulaşıp ulaşmadığı önemli olacaktır. İnsanın kişiliğe ulaşması zor olmayacaktır. Mertebeleri aşmayı herkes başaramayacaktır belki, ancak bu mertebelerden geçmeyi isteyen insanlar için geçecekleri yol oldukça güzel bir yoldur. Çünkü zaten Ülken’e göre; “[i]nsan kişiliktir: Parçalanamaz, parça kabul edemez. Onu teşkil için, biz ruhla bedene hareket ve faaliyet verdik; ihtirasını, sevgisini insani hedeflere çevirdik; ona teklif ettiğimiz insani hedefler, iç hürlüğü, birbirini sevmeye ve kardeşliktir, içtimai adalettir. İyiliktir, güzelliiktir.”²⁴⁵

2.4.5. Aşk Ahlakına Ulaşmış İnsan Olarak Hakiki Adam

“Aşk Ahlakı”, yalnızca mertebeleri aşarak kendini en iyi haline ulaştırabilen insanların ahlakıdır. Bu nedenle “Aşk Ahlakı”nı benimseyen kişiler diğer insanlardan ayrılmaktadır. “Aşk Ahlakı”na ulaşabilen kişi, hakiki adamdır. Ülken’e göre; “hakikî adam bağımsız, özerk bir kişiliktir; o ancak, içinde kişiliklerin gelişmesine elverişli toplumlarda ve belirli şartlar içinde vücut bulabilir.”²⁴⁶ Hakiki adamın ortaya çıkmasının en önemli koşulu, onun yaşadığı toplum içerisinde bir özgürlüğe sahip olmasıdır. Hilmi Ziya’ya göre; “[h]ürriyet, tabiat ve cemiyet

²⁴³ Ülken, 2010, s.116.

²⁴⁴ Ülken, 2010, s.151.

²⁴⁵ Ülken, 2010, s.61.

²⁴⁶ Ülken, 1998, s.159.

kanunlarına zıt olmamak üzere, insanın vicdanından gelen bir sevgi ve sevecilik hareket etmesidir.”²⁴⁷ Özgür bir biçimde hareket eden insan, ahlakını da en doğru şekilde yaşama imkânı bulabilecektir.

Ülken’in düşüncesine göre, hakiki adam doğüstü yeteneklere sahip bir kimse değil, normal koşullarda gelişerek, çağdaş toplumlarda kendine yer bulabilen genel bir insan olmaktadır.²⁴⁸ Yani onun özel yetenekleri yoktur. O yalnızca kendine özgürlük, bağımsızlık sunabilen toplumlarda yetişmiş doğru kararlar verebilen bir kimsedir. Hakiki adam yaşadığı çevreye bağımlı olmadığı gibi, yaşadığı toplum da hakiki adama bağımlılık duymamaktadır. Bu ikisi arasında ‘karşılıklı bağıllık’ söz konusu olmaktadır.²⁴⁹ Nitekim hakiki adam, toplumun doğrularının ve gerçekliğinin boyunduruğu altında olan ve bu boyunduruk altında ezilen bir figür değildir. Ancak bu onun toplumdan kopuk ve uçlarda bir yaşam sürdüğü anlamına da gelmemektedir. Zira hakiki adam toplumun bir ferdi olarak var olur ancak şahsi varlığını da hür bir şekilde elinde bulundurur. Bu açıdan ele alındığında o hem toplumun önemli bir üyesi hem de kendi başına hür bir bireydir.

Ülken’e göre, sosyal hürriyet anlayışı yalnızca içerisinde çoğunlukla hakiki insanların bulunduğu bir toplumda varlığını oluşturabilecek bir anlayıştır.²⁵⁰ Buna bağlı olarak sosyal bir hürriyetin eksikliğini de yalnızca hakiki insanlar fark edecek ve bundan dolayı acı duyacaklardır. Bu eksikliğin farkına varmadan yaşamlarından memnun olan insanlar ise hakiki insanın tam karşısına konumlanan eksik kişiliklerdir.²⁵¹ Bu kişiler hürriyet özlemi çekmez ve yaşamış oldukları toplumdan oldukça memnundurlar. Bir başka ifadeyle, bilgi eksikliğinden kaynaklanan bir güce sahiptirler.²⁵² Bu nedenle de doğru olan bir yaşamın ne anlam ifade ettiğini bilmediklerinden, onu arzulamayacaklardır. Onların böyle olmasının temel nedeni ise ihtirasının ve “Aşk Ahlakı”na ulaşma arzularının bulunmaması ve kendilerinde bir eksiklik keşfetmemiş olmalarıdır.

²⁴⁷ Ülken, 2008, s.90.

²⁴⁸ Ülken, 1998, s.159.

²⁴⁹ Ülken, 1998, s.160.

²⁵⁰ Ülken, 1998, s.160.

²⁵¹ Ülken, 1998, s.161.

²⁵² George Orwell, 1984, Can Yayınları, İstanbul, 2013, s.28.

2.4.6. Aşk Ahlakının Oluş Sürecindeki Mertebeler

“Aşk Ahlakı”, kişinin ahlaki bir yaşam sürmesi için ve bunu yaparken de zorlanmadan eylemlerini rahatça gerçekleştirebileceği bir ahlak anlayışıdır. İnsana hem ihtiraslarını bastırması gerekmeyen hem de eylemlerini özgürce gerçekleştirebileceği bir alan sunan Ülken, bu aşamaya geçmeden önce belli bazı uğrak noktaların olduğunu belirtir. Mertebeler olarak adlandırdığı bu süreçte, insanın öncelikle içinde bir istek bir arzu olması gerekmektedir. İnsan, ihtirasını bastırmadan, özgürce eylemlerini gerçekleştirmeyi öncelikle çok yüksek bir arzuyla istemelidir. Ardından bu ahlak anlayışına ulaşmak için bazı zorluklara göğüs germelidir.

2.4.6.1. Halk Mertebesi

İnsanın “Aşk Ahlakı”na ulaşırken bulunduğu aşamalardan ilki Halk mertebesidir. Bir toplumda yer alan her birey öncelikle bu mertebede kendine yer bulmaktadır. Yani insanın “Aşk Ahlakı”na ulaşmak için girdiği yolun en başıdır. İnsan bu mertebede yukarıda da belirtildiği üzere en ilkel halindedir. Dolayısıyla bulunduğu toplumda neden bulunduğunun bile farkında değildir. Yalnızca yaşamına bu şekilde başladığından dolayı bir alışkanlık da söz konusu olmaktadır. Bu mertebede hâkim olan ahlak türü “Korku Ahlakı”dır. Yukarıda da detaylı olarak açıklanan bu ahlak türü yalnızca insanın en ilkel duygularından biri olan korkudan temellenmektedir ve dolayısıyla davranışlarının kontrolünü yalnızca eylemi gerçekleştirdikten sonra yaşayabilecekleri olumsuzluklar sağlamaktadır.

Halk mertebesi bir bakıma çocukluk mertebesidir de.²⁵³ Halk mertebesinde bulunan insanlar, mertebelerden en ilkeline tekabül ettiği için, Ülken’e göre bu mertebedeki insanlara karşı oldukça hoşgörülü ve dikkatli davranmak gerekmektedir.²⁵⁴ Bu insanlar genellikle eylemlerini korkudan gerçekleştirmektedir. Onlara doğru eylem yaptırılabilmesi için muhakkak ki bir korku unsuru devrede olmalıdır. Bu nedenle bu mertebede bir özgürlükten söz edilememektedir.

²⁵³ Ülken, 1998, s.68.

²⁵⁴ Ülken, 2010, s.141.

2.4.6.2. Vatandaş Mertebesi

İkinci mertebe olarak ortaya çıkan Vatandaş mertebesinde insan biraz daha bilince ulaşmış durumdadır. Bu mertebede insanlar davranışlarını korkudan ziyade daha az ilkel olan ümitten kaynaklı gerçekleştirmektedir. “Noksanlığın, yetmezliğin azabını duyarak daha güzel ve daha yüksek bir hayata susamış olan herkes bu mertebeye yükselmiştir.”²⁵⁵ O, hep daha güzel olana ulaşmayı ümit eder ve davranışlarını da bu doğrultuda gerçekleştirir. Yani Vatandaş mertebesinde bulunan insanların eylemlerinin temelinde, daha iyi bir yaşam arzusu bulunmaktadır. Yaşadıkları tüm zorlukları, ileride yaşayacakları güzel günler için ödenen bir bedel olarak görmektedirler.

Yukarıda da değinildiği üzere bu mertebede daima bilinmeyen bir geleceğe dair ümit söz konusudur. Bu sebeple “[v]atandaş ümit ile itaat eder. Takdir edilmek ve yükselmek ister. O, cemiyetinin kanunlarına daha çok hürriyetle bağlanmıştır.”²⁵⁶ Toplumun koymuş olduğu kuralları doğrudan kabullenmek yerine ulaşacağı özgürlüğün hayalini ümit etmesi onu ahlaklı olma konusunda daha motive etmiş olacaktır. Ülken’e göre, Vatandaş mertebesindeki insana karşı daima ümit verici olmak gerekmektedir.²⁵⁷ Bu sayede eylemlerini düzene koymasını konusunda yönlendirmek daha kolay olacaktır.

2.4.6.3. Vatansever Mertebesi

Üçüncü mertebe olan Vatansever mertebesinde insan eylemlerinde daha fazla farkındalık göstermektedir. Ülken’e göre; “[i]çinde gurur olan, benlik dâvasından geçmeyen ve kendi hürriyetini her şeyin üstünde gören herkes bu mertebeye ermiştir.”²⁵⁸ Bu mertebede hâkim olan ahlak anlayışı “Gurur Ahlakı”dır. Gururdan temellenen ahlak anlayışı ile insan, eylemlerini yalnızca daha gururlu hissetmek ve başkaları tarafından daha fazla saygı gören biri haline gelebilmeyi amaçlamaktadır. Vatansever, kendini vatanı içerisinde bir kahraman olarak görmeyi hedeflemektedir.

²⁵⁵ Ülken, 2010, s.142.

²⁵⁶ Ülken, 2010, s.142.

²⁵⁷ Ülken, 2010, s.143.

²⁵⁸ Ülken, 2010, s.144.

Bu nedenle gururdan temellenen bir ahlak anlayışıyla eylemlerini düzenler. Dolayısıyla onun için en önemli şey, yaşadığı toplum tarafından yüceltilmektir.

Vatansever mertebesindeki insan özgür olduğunu düşünür, ancak öylesine başkalarının düşünceleriyle hareket etmektedir ki aslında en tutsak olunan mertebedir.²⁵⁹ Ülken'e göre, bu mertebedeki insanlara karşı sabırlı olmak ve onları alkışlamak, gururunu okşayarak onun kalbine hâkim olmak gerekmektedir.²⁶⁰ Bu sayede Vatanseverin eylemlerini daha doğru şekilde gerçekleştirmesi ve ihtiraslarını dizginlemesi için ona yön verilmiş olacaktır.

2.4.6.4. İnsani Vatansever Mertebesi

Dördüncü ve son mertebe olan İnsani Vatansever mertebesinde insan en özgür halindedir. Ülken'e göre; “[i]nsanî vatanseverlik, kişiliğin sonucudur.”²⁶¹ Kişilik halini alabilen insan, İnsani Vatanseverdir. “İhtirası aşarak aşka ulaşan, varlığın oluşuna katılan ve kemâl için yola çıkan herkes bu mertebeye ermiştir.”²⁶² İhtirasını aşka çevirebilen her insan bu mertebeye ulaşmıştır. Bu mertebede insan, artık tamamıyla özgürdür. “Aşk ahlâkına erenlerin birbirine hitabı gönül diliyledir. Onlar kemâl ehlidir, ne vaaz ne nasihat ne de telkine ihtiyaçları vardır.”²⁶³

“Aşk Ahlakı”na ulaşan İnsani Vatanseverin dili sohbet dilidir ve bundan dolayıdır ki “Aşk Ahlakı”na ulaşan insanların birbirleri ile olan bağı oldukça kuvvetlidir. “Aşk Ahlakı” vesilesiyle oluşan toplum da özgürlüğe ulaşan, herhangi bir baskıdan bağımsız eylemlerini gerçekleştirebilen bir toplum olacaktır. Çünkü “[a]şk ahlâkına erenler ruhlarında hürriyet olanlardır. Dışlarındaki hiçbir kuvvete, hiçbir var olana, hiçbir kütleye muhtaç olmadan kendi başlarına bir şahsiyet olanlardır.”²⁶⁴ Bu kişiler, kişiliğini oluşturabilmiş ve dolayısıyla özgürce hareket edebilen insanlardır. Zorlu olan yolun sonunda ödüle ulaşarak, aşk ile eylemlerini gerçekleştirmektedirler. Dolayısıyla İnsani Vatansever mertebesine ulaşan herkes ahlaki anlamda gerçek tatmine ulaşabilecektir.

²⁵⁹ Ülken, 2010, s.144.

²⁶⁰ Ülken, 2010, s.144.

²⁶¹ Ülken, 1998, s.82.

²⁶² Ülken, 2010, s.144.

²⁶³ Ülken, 2010, s.145.

²⁶⁴ Ülken, 2010, s.145.

2.5. Aşk Ahlakında Toplum

Ahlak konu edildiğinde muhakkak bir toplumdan da söz edilmektedir. Çünkü ahlak birlikte yaşayan insanların ihtiyaç duyduğu yazılı olmayan kuralları oluşturur. Her ahlak anlayışında olduğu gibi “Aşk Ahlakı” da varlığını toplumsal olandan almaktadır. Dolayısıyla öncelikle bireyin toplumun pasif unsuru olarak başladığı serüvende, kendini ahlaki anlamda en iyi haline getirdiği bir sürecin neticesinde toplumda daha aktif bir rol alacaktır.

“Aşk Ahlakı”ndan temellenen toplumda ise “Aşk Ahlakı” mertebesine ulaşan insanlar bulunmaktadır. İnsani Vatanseverlerin yer aldığı bu toplum ahlaki anlamda oldukça ileri bir seviyededir. Çünkü “[i]nsani vatansever, kanunları aşk ahlâkıyla, birlik ve bütünlük bilgisiyle koyan ve insani mertebelere göre adaleti uygulayan demektir.”²⁶⁵ Bu nedenle “Aşk Ahlakı”ndan temellenen toplumlar da öncesinde kişilerin kişilik mertebesine ulaşmak için verdiği çabalar neticesinde geçmiş oldukları mertebelerden geçmektedir. Ülken’in de ifadeleriyle; “[h]er cemiyette küteler kendiliğinden mertebelere ayrılır: Halk, vatandaş, vatansever, insani vatansever, her türlü sosyal sınıfların perdesi altında her zaman birbirinden ayrılmıştır.”²⁶⁶ Aslında bireyler tek tek mertebeleri geçerken, toplum da benzer şekilde bazı dönüşüm ve değişimlere uğramaktadır.

2.5.1. Aşk Ahlakının Hâkim Olduğu Toplumun Hedefleri

Yukarıda da belirtildiği üzere “Aşk Ahlakı”na ulaşan toplumda bazı mertebelerden geçilmektedir. Bu toplumlar belli amaçlar doğrultusunda hareket etmektedir. Bu amaçlardan en önemlisi insanların birlikte özgürce ve eşit olarak yaşamasıdır. “Aşk Ahlakı”na ulaşmış, İnsani Vatansever mertebesinde bulunan insanların arasında kurmuş olduğu ilişki dostluk ilişkisi olmaktadır. Bu dostluk ilişkisi oldukça kıymetlidir çünkü bu ilişki biçiminde insan olabildiği en özgür halindedir. Kendisi ahlaki anlamda hep doğru davranışları sergileyecek olup, çevresindeki insanların da en doğru ahlaki eylemi gerçekleştireceğinden şüphe duymayacaktır. Hilmi Ziya’nın ifadeleriyle açıklanacak olursa; “[a]şk ahlâkına erişmiş insanlar

²⁶⁵ Ülken, 2010, s.172.

²⁶⁶ Ülken, 2010, s.260.

arasında dostluk kurunuz. Bütün insanları biricik hakiki ve hür cemiyet olan dostluk şûrâsına doğru götürünüz! Çünkü bizi hürliğe ve asıl eşitliğe götüren, dostluktan başka yol yoktur.”²⁶⁷ Bu anlamda “Aşk Ahlakı”nın hâkim olduğu toplumun en temel hedeflerinden biri özgürlük arzusudur.

2.5.1.1. Birlik

“Aşk Ahlakı”na ulaşmış olan toplumda ilk ve en önemli hedef birliktir ve Ülken’e göre; “[o]rada her şey birleşecek, çatışmalar ve kinler bir bütünün içinde kaybolacaktır.”²⁶⁸ Dolayısıyla bu toplumda anlaşmazlıklar olsa bile bu anlaşmazlıklar, çatışma haline gelmeyecektir. Bu toplumun en önemli özelliği ahlaki anlamda birbiriyle neredeyse aynı seviyede olan insanların birleşmesi dolayısıyla oluşmuş olmasıdır. Bu nedenle ahlaki anlamdaki bozukluklar çok az oluşacaktır. Bir insanın diğer insanlara karşı kin duymayıp, birlik olma bilinciyle hareket etmesi de toplumu daha iyi hale getirecektir. Toplumda çıkan anlaşmazlıklar veya birbirine zıt olan görüşler bir düşmanlığı değil, toplumun içerisinde olması gereken, topluma toplum olma özelliğini kazandıran tamamlayıcı unsur olarak görülmektedir.²⁶⁹ Bu nedenle bu toplumda bireyler fikirlerini özgürce belirtme hakkına sahiptir.

Birlik olma duygusu toplumdaki her bireyi birbirine yaklaştıracaktır. Çünkü “Aşk Ahlakı” toplumunda bireyler birbirlerine dostane bir biçimde yaklaşacaktır. “Birlik, milliyeti aşarak insanlığa ulaşmak; vatan sevgisinden insanlık idealine yükselmektir. İnsani ahlâkın esaslarına dayandığı için vatan sevgisi onun temelidir.”²⁷⁰ Temele vatan sevgisi koyulduğunda birlik olma arzusu da artacağından toplumun bu hedefi sağlanmış olacaktır. Ülken’in ifadeleriyle; “[b]irlik, insani vatanseverlik ve ortaklaşa fertçiliktir. Yani hakikatin ne yalnız insanlıkta ne de başlangıç olan vatanseverlikte olmayıp, ancak insani gayeye yükselmek isteyen vatan sevgisinde olduğunu kabul etmektir.”²⁷¹ Ona göre, insan ancak İnsani Vatansever olabildiğinde birlik olabilecektir.²⁷² Çünkü insan ancak İnsani Vatansever olabildiğinde hakikate

²⁶⁷ Ülken, 2010, s.195.

²⁶⁸ Ülken, 2010, s.128.

²⁶⁹ Ülken, 2010, s.128.

²⁷⁰ Ülken, 2010, s.129.

²⁷¹ Ülken, 2010, s.129.

²⁷² Ülken, 2010, s.129.

ulaşacaktır. Dolayısıyla birlik, “Aşk Ahlakı”na ulaşmış olan toplumda görülebilecek bir durumdur.

2.5.1.2. Kendine Yetme

İnsani Vatanseverlerden oluşan, “Aşk Ahlakı”na ulaşabilmiş toplumun bir diğer hedefi “(...) ‘kendine yetme’dir: Birlik halinde âlem yetkin olacak, yani hedefi sonsuz olacak ve orada bütün eksiklikler birbirlerini tamamlayacak. İyilik eşyaya hâkim olacaktır.”²⁷³ İnsan kendine yetebilecek duruma geldiği takdirde yetkinleşmiş olacaktır. Toplum içerisinde de birey olabilmeyi başaracaktır. İnsan yalnızca yaşadığı toplum içerisinde değil, birey olarak da değerli olmayı başarabilecektir. Kendine yetebildiği noktada sükunete de ulaşacaktır. Bu toplumun en önemli hedefi olan birlik halinde olması aslında topluma kendine yetebilmeyi de getirecektir. Çünkü bu toplum ahlaki anlamda en iyiye ulaşmıştır. Dolayısıyla ruhu huzurludur ve bu sebeple de bir sakinlik ve içe dönüş söz konusu olmaktadır. Ülken’e göre; “[t]am olmak, iyiliğin gerçekleşmesidir. Dıştan, tam olmayışlar ve kötülüklerle dolu gibi görünen âlemin, gerçekte iyilikten ibaret kalması demektir.”²⁷⁴ İnsanın tamlığa ulaşmasının en önemli yolu kendine yetebilecek duruma gelebilmesidir. Kendine yetebilen insanların oluşturduğu toplum da iyiliğe ulaşmış olacaktır.

2.5.1.3. Mertebeler

“Aşk Ahlakı”na ulaşmış olan toplumun bir diğer hedefi mertebelerdir. İnsanın bireysel anlamda geçmiş olduğu mertebelerden, mensubu olduğu toplum ile birlikte, toplumsal olarak da geçmiş olması gerekmektedir. Yukarıda detaylı bir biçimde anlatılan mertebelerin ahlak anlayışının aynısı toplum için de geçerli olmaktadır. Ülken’in ifadeleriyle;

Mertebeler, cemiyetten başlamak ve kişilikte bitirmektir. Vatandan başlamak ve insanlıkta sona eremektir. İçinde şahsiyet olmayan ve iç hürriyetine imkân vermeyen kütleden hareket ederek, hür insanların ve bağımsız kişilerin cemiyetine kadar yükselmektir. Bu uzun yolculukta dört büyük merhale aşmak, dört menzilde konak vermek gerektir: Bunların birincisi halk menzildir. İkincisi vatandaş menzildir, üçüncüsü vatansever menzildir ve dördüncüsü insani vatansever menzildir.

²⁷³ Ülken, 2010, s.128.

²⁷⁴ Ülken, 2010, s.133.

İnsanın İnsani Vatanseverliğe ulaşma serüveninde olduğu gibi, toplumun da benzer bir yolculuktan geçmesi gerekecektir. Böylece toplum da kendi amaçlarını gerçekleştirmiş olacaktır. Bu mertebelerden geçmek, toplum için bir zorluğa karşılık gelmeyecektir. Dolayısıyla bu mertebeleri aşma gücü aslında içten bir istekte yer almaktadır. Mertebelerin bir diğer önemi, Ülken tarafından; “[m]ertebeler bizi eşitlik hayalinden kurtarmış ve sınıf kavgası yolundan aşarak daha ileriye ulaşmak için çokluktan geçileceğini, daha iyiye varmak için noksanlıkta geçit verileceğini öğretmiştir.”²⁷⁵ şeklinde ifade edilmektedir.

Mertebeleri geçmeyi amaç edinmenin bir diğer önemi ise mertebeleri geçme yolunda insanların özgürce ve barış içinde yaşayacak olmasıdır.²⁷⁶ Mertebeleri geçmek bireysel anlamda ne ifade etmekteyse, aslında toplumsal anlamda da benzer bir durum söz konusu olacaktır. Nitekim Ülken’e göre; “[m]ertebeleri geçmek ise ancak irfan iledir ve irfan iç savaşıyladır. İrfan (ariflik) kazanmayan, basamakların en aşağısında tabiatın kör kuvveti gibi kalacak; hâkim olmadan hüküm olunmaya, emretmeden emrolunmaya mahkûm olacaktır.”²⁷⁷ Toplumdaki bireylerin ariflik düzeyine ulaşması ve bu irfan halini sürdürmesi sayesinde mertebelerden geçilecek ve bu sayede de hem birey hem toplum İnsani Vatanseverliğe yükselmiş olacaktır.

2.5.1.4. Adalet

Toplumun hedeflerinden bir diğeri de adalettir. Toplumun ahlaklı bir toplum olmasının en önemli koşulu adalet olmaktadır. Adil olamayan bir toplum en ahlaki görünen durumlarda bile ahlaklı sayılamayacaktır. Bu nedenle adalet, Hilmi Ziya Ülken için en önemli hedeflerden biri olmaktadır. “Adalet, her başa gücü yettiği kadar yük vermektir; kimseden, yapmasına imkân olmayan şeyi beklememektir.”²⁷⁸ Çünkü her insanın belli bir potansiyeli bulunmaktadır ve buna uygun olmayan bir görevlendirme, bireyi güçsüz ve aciz hissettirecektir. Bu nedenle adaletin en önemli görevlerinden biri, bir kimseye gücü ve potansiyeli doğrultusunda yönlendirme yapılmasıdır. Adalet, “(...) gerçeğin düzenine ve ruhun mertebelerine uygun hareket etmektir. İnsan bu hedefle birlikten yine çokluğa, kendine yetmekten eksikliğe inecek,

²⁷⁵ Ülken, 2010, s.139.

²⁷⁶ Ülken, 2010, s.140.

²⁷⁷ Ülken, 2010, s.140.

²⁷⁸ Ülken, 2010, s.148.

ideali sakat gerçeğe temasa getirecektir.”²⁷⁹ İnsan adaletle karşılaştığında aslında kendindeki eksiklerin de daha kolay farkına varacaktır. Bu eksikliği tamamlamayı ancak adaletli bir ortamda, içten bir duyguyla isteyebilecektir. “Ahlâkın esası, günün birinde insanları hakiki hürlüğe, hakiki eşitliğe ulaştırmak için, âdil olmaktır. Âdil olmak, insanları ahlâki mertebelere ayırmak, işleri ve vazifeleri bu mertebelere göre eşit olmayarak dağıtmaktır.”²⁸⁰

Adalet, herkesin hak ettiği ölçüde muameleyle karşılaşmasını sağlayan temel bir değerdir. Dolayısıyla toplumun huzur içinde birlikte yaşamasının temel taşıdır. Haksızlığın önlenmesi ve düzeltilmesi için çaba gösterilmesini sağlar. Bu sayede insanların haklarını koruyarak, eşit şekilde yaşamasını mümkün hale getirir. “Aşk Ahlakı”nı benimseyen toplumlarda, “[a]daleti uygulayanlar vazife duygusuyla âdil değildirler. Fakat insani ideale yönelen tesir etme aşkıyla âdildirler.”²⁸¹ Bu nedenle adaleti daha sağlıklı şekilde mümkün kılacaklardır. Adalet olgusu her toplumun ihtiyaçları ve yapısına göre değişiklik gösterebilmektedir. Ancak Ülken’in belirttiği toplumda, insanların görevlendirilmeleri üzerine daha ağırlık verildiği görülmektedir. Bu toplumda adaleti sağlayan insanların bir korkudan kaynaklı adil olmaları, zamanla korkularının eksik kaldığı noktalarda daha kötü davranışlar sergilemelerine yol açacağından doğru olmayacaktır. Bundan dolayı adaleti oluşturan ve sağlayan insanların bir korkudan değil, içten gelen bir duygu olan aşk ile sağlamaları daha uygun olacaktır.²⁸²

²⁷⁹ Ülken, 2010, s.128.

²⁸⁰ Ülken, 2010, s.153.

²⁸¹ Ülken, 2010, s.149.

²⁸² Ülken, 2010, s.149.

2.6. Aşk Ahlakında Siyaset

Siyaset, toplumun nasıl yönetileceğine, nasıl karar alacağına, hukukun nasıl sağlanacağına dair konuları içermektedir. Siyaset, toplumda adaleti sağlayabilecek en önemli kural koyucudur. Bu nedenle Hilmi Ziya Ülken'in "Aşk Ahlakı" tasavvurunda önemli bir yerde konumlanmaktadır. Nitekim öncelikle toplumların yöneticilerinin bir ahlaki sorumluluk duyması gerekmektedir. Eğer en başta yöneticiler ahlaki eylem sergilemezlerse, toplum da zamanla yoz bir hale bürünecektir.

Siyasetin en önemli amaçlarından biri adaleti ve düzeni sağlamaktır. Bunun yolu ahlaktan geçmektedir. Öyle ki Ülken siyaset konusuyla ilgili şu ifadelerde bulunmuştur; "[i]nsanlığı gökten yere indirmek güç iledir. Güç siyaset iledir. Siyaset ahlâk iledir. Ve ahlâk ruh ile, ruhun kudretiyledir."²⁸³ Siyasetin ahlaktan bağımsız şekilde var olması, toplumdaki bireylerin yaşamlarını güç bir hale getirecektir. Dolayısıyla toplumun ve yöneticilerin ahlaklı bir siyaseti benimsemesi toplumu çok daha iyi bir hale getirecektir. Toplumun daima bir amacı olmalıdır. Bu amaç doğrultusunda hareket eden bireyler hem ahlaki bir yaşam sürecektir hem de toplumu güçlendirecektir. "Aşk Ahlakı" toplumunun siyaseti, bireyleri kendi yetkinlikleri doğrultusunda görevlendirmeleri şeklinde olmalıdır. Topluma sürekli olarak ahlaki anlamda geliştirecek görevler verilmesi, bunun da sıklıkla güncellenmesi gerekmektedir. Ülken'e göre; "[r]uhun iktidarı olgunlaşıp taşmaya başladığı zaman ahlâk olur; ve ahlâkın kudreti kütleleri hükmü altına alıp cemiyetlere yeni hedefler verdiği zaman siyaset olur."²⁸⁴ "Aşk Ahlakı" toplumundaki siyasetçinin amacı toplumu kontrol altına almasının yanında, onları geliştirecek ve mertebeleri aşacak düzeye ulaştırmasıdır.

Siyasetin amacı hiçbir zaman insanları tamamen baskı altına alıp onları gerçekleştiremeyecekleri konularda görevlendirmek olmamalıdır. "Aşk Ahlakı"nın siyaseti hiçbir zaman korku, güç kaygısı gibi olumsuz duygularla telkin edilmemelidir. Öyle ki; "[g]erçek siyaset yalnız ahlâka ve hakiki ahlâk yalnız ruh ve beden kudretine dayanacaktır. Bu sebepten, siyasetin düsturu zafer değil, fakat aşktır."²⁸⁵ Ülken, nasıl

²⁸³ Ülken, 2010, s.98.

²⁸⁴ Ülken, 2010, s.258.

²⁸⁵ Ülken, 2010, s.259.

ki bireyin davranışlarında olması gereken en önemli şeyin, içten gelen duygu olan aşk ile temellenmesi gerektiğini savunuyorsa aynı şekilde siyasette de bunun geçerli olması gerektiğini savunmaktadır.

Ahlak başta birey olmak üzere toplumun eylemlerinin doğruluğunu, adil olmasını telkin eden bir olgudur. Siyasetin de benimsemiş olduğu ahlak anlayışı toplumun eylemlerini etkilemektedir. Özellikle siyasetçilerin ahlaki değerleri, toplumu yakından ilgilendiren bir durumdur. Siyasetçinin ahlaki değerindeki problem, toplumun adaleti, refahı, insan hakları gibi konular başta olmak üzere birçok konuda sorunlar yaratacaktır. Dolayısıyla ahlak ve siyaset arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. “Siyaset ile ahlak arasındaki ilişki tartışmalıdır. Ahlakın kaynağı ne olursa olsun, hegemonik ve söylemsel bir nitelik edinmiş modern iktidarı kullanan siyaset ile iç içedir ve siyasal eylemler diğer tüm eylemler gibi ahlak alanındadır.”²⁸⁶ Siyaset bu bağlamda ahlaktan ayrı düşünülemeyecektir.

Hilmi Ziya Ülken’in siyaset ve toplum tasavvurunda en önemli şey ahlaki olma halidir. Nitekim o, bunu şu sözlerle açıklamaktadır; “[h]akiki siyaset ahlâka, hakiki ahlâk ruhun mertebelerine dayanır. Ruhun mertebelerinden geçmek, psikolojik ve sosyal gelişme demektir.”²⁸⁷ Ülken’e göre hakiki siyaset temellerini ahlaktan almaktadır. Bu nedenle siyasetin hakikate ulaşması öncelikle ahlaki anlamda mertebelerden geçmekle mümkün olacaktır. Hakiki siyaset olarak kastedilen yalnızca ahlaktan temellenen ahlakın oluşturmuş olduğu siyasettir.²⁸⁸ Bunun dışındaki güçten temellenen ya da yeni fikirler üretilerek insanları etki altına almayı amaçlayan siyaset oldukça yanlış olacaktır. Siyasetin ahlaktan temellenmediği durumlarda siyasetçinin ahlaka uygun olmayan davranışları da insanları yanlış yönlendirecek ve olumsuz yönde etkileyecektir. Ülken buna birçok vaatte bulunulup, sonrasında bu vaatlerin hiçbirinin gerçekleştirilmemesi sonucunda insanların boş bir ümide kapılması ile örneklendirmektedir.²⁸⁹

Bir toplumda insanların çaba göstererek, gösterdikleri çaba doğrultusunda başarıya ulaşmaları ve bu başarı neticesinde de ödüllendirilmeleri, onlara karşı adil

²⁸⁶ Ünal Akyüz, “Siyaset ve Ahlak” *Yasama dergisi*, 2009, S.11, s.97.

²⁸⁷ Ülken, 2010, s.360.

²⁸⁸ Ülken, 2010, s.258.

²⁸⁹ Ülken, 2010, s.258.

olmayı sağlayacaktır. Hakiki siyasetin sağlaması gereken budur. Ülken'in ifadeleriyle; “[c]emiyetleri yerinden kımıldatıp insan kütlelerini büyük maksatlar ardından koşturan, eski medeniyetlerin enkazı üzerinde yeni insanlar doğuran ahlâkın iktidarı, ihtilâlsiz ve teşkilâtsiz, fakat hakiki siyasettir.”²⁹⁰ Yaşadığı coğrafyanın güncel durumundan etkilenmesi neticesinde şekillenen bu düşüncesi, onun hakiki siyaset anlayışında tamamen ahlakın hâkim olduğunu göstermektedir. Ona göre siyaset insanları ve dolayısıyla yaşamış oldukları toplumu bir şekilde harekete geçirecek güç ve nitelikte olmalıdır.

2.6.1. Aşk Ahlakı Açısından Ahlak-sız Siyasetin Yarattığı Ahlaki Hastalıklar

İnsan, Hilmi Ziya'ya göre kusursuz bir varlık değildir. Bu nedenle insanın olduğu yerde hatalarla veya eksikliklerle karşılaşmak mümkündür. Ancak yine de insan yaşamı boyunca eksiklerinden kurtulmak için mücadele içerisinde olmaktadır. Çünkü ona göre; “[i]nsan kusurlar içinde doğar, fakat nefsiyle mücadele ede ede üstün değerlere doğru yol alır.”²⁹¹ Bu üstün değerlere doğru aldığı yolda düştüğü bazı hatalar bulunmaktadır ki, Ülken bunu hastalık olarak adlandırmaktadır. Bu hastalıkların temellendiği nokta ahlaksız siyaset olmaktadır. “Ahlâksız siyaset vatan için değildir, insanlık için değildir. Hatta bir sınıfın ve bir zümrenin hukuku için değildir. O yalnız koltuk hırsını doyumak içindir.”²⁹² Dolayısıyla ahlaksız bir biçimde ortaya çıkan bir siyaset elbette yalnızca koltuk hırsı ve güç arzusuna dayanmaktadır. Ahlaksız bir siyaset, muhakkak hem toplumsal hem de siyasi anlamda ciddi sorunlara yol açabilecektir. Örneğin ahlaksız siyaset toplumsal bölünmelere, düşmanlığa teşvik, siyasetçilerin etik kuralları ihlalinin önünü açacaktır. Bu nedenle Ülken'e göre ahlaksız siyaset olmamalıdır. Ancak siysetsiz bir ahlaktan söz edilebilecektir ve Ülken'e göre bu yalnızca çocuklar için olacaktır. ²⁹³ Çocukların kaygısız ve safiyane duyguları neticesinde ahlaki davranma durumları gerçekleşebilecekken, çocuklar siyasetten oldukça uzak bir konuma yerleşmektedir.

²⁹⁰ Ülken, 2010, s.258.

²⁹¹ Ülken, 2010, s.201.

²⁹² Ülken, 2010, s.99.

²⁹³ Ülken, 2010, s.99.

Ahlakın eksik olduğu bir siyasi düzlem, o toplumda yaşayan bireyler için tehlike arz etmektedir. Çünkü ahlakın eksikliğinin mevcut olduğu bir noktada siyasetçiler arasında çıkar çatışması sonucu uyuşmazlık çıkması neticesinde siyasetçilerin toplum üzerindeki etkileri de azalabilecektir. Aynı zamanda bu çıkar çatışmaları yönetimdeki iş birliğini bozacak ve bunun neticesinde de kimse görevini doğru bir şekilde yerine getirmeyecektir. Bu da toplumdaki diğer bireylerin birbirine karşı olan saygı ve hoşgörülerini azaltacaktır. Bunun neden olduğu hem bireysel hem toplumsal noktada varlığını ortaya koyan ahlaki eksiklikler, Ülken'in ifadesiyle hastalıklar, mevcuttur.

2.6.2. İnsandaki Ahlaki Hastalıklar

İnsan, toplum içerisindeki rolü itibariyle bazı ahlaki sorumluluklara sahip olmaktadır. Ancak bu sorumluluklar her zaman herkes tarafından gerçekleştirilmemektedir. Ülken'e göre bunun temel sebebi insanda bulunan bazı ahlaki hastalıklardır. Bu hastalıkları şu şekilde kategorize etmektedir;

Ruhun yıkılışından doğan ahlâki belalar tembellik, sabırsızlık, ilgisizlik ve korkaklıktır. Ruhun saldırısından doğan ahlâki belalar dedikodu, yalan, kibir, kin ve zorbalıktır. Yarının neslini bu dertlerden kurtarmak, ona yalnız cüret ve ihtiras terbiyesini, aşk ahlâkını telkin etmek lâzımdır!²⁹⁴

Belirtilen bu ahlaki hastalıklar insanı ahlaktan uzaklaştırmakta ve insanın kendine ve gelişimine de zarar verecek durumdadır. Bu nedenle insanın bu hastalıklardan kurtulması ve kendini en iyi haline ulaştırabilmesi gerekmektedir.

2.6.2.1. Tembellik

Tembellik ahlaki olma yoluna girme gayesi olmayan insanın en temel hastalıklarından biridir. İnsan tembelliğe alıştığında, en basit işleri bile yapmayı reddedecektir. Çalışmak onlara ağır ve zor gelecektir. Yaşama dair herhangi bir hedefi olmayan insanların düştüğü bir hastalıktır. “Tembellik, bataklığın içinde sönen güneş gibi ruhun günden güne erimesi, büyük işler karşısında bütün şevkini ve ateşini kaybetmesidir.”²⁹⁵ Bu nedenle tembel insanlar başlarda mutlu olsalar bile yaşamlarının devamında mutsuzluğa mahkûm olacaklardır. Öyle ki tembellik önceleri insanı

²⁹⁴ Ülken, 2010, s.202.

²⁹⁵ Ülken, 2010, s.202.

hedefsiz, hayalsiz bırakacak ve sonra can sıkıntısına neden olacaktır.²⁹⁶ Bu nedenle insanın tembelliğe eğilimi olmaması gerekmektedir. Nitekim insan bir kere tembellik hastalığına yakalandıysa bundan kurtulması oldukça zor olacaktır. Ülken'in ifadeleriyle;

Tembellik, işten nefret etmektir. Yerinden kımıldamamak, yarını düşünmemek, ruhun daima kendini aşan kudretini söndürerek hayvanlar gibi yaşamaktır. (...) Tembellik, can sıkıntısından ölmektir; hayatını renksiz, şekilsiz ve zıyasız ölü bir külçe haline getirmektir. Hiçbir yerde zevk almamak, hiçbir şeyden neşe duymamaktır. Tembellik, kör kuvvetin ruhu alt etmesi, sırtına binip dizginlerini eline almasıdır.”²⁹⁷

Tembellik hastalığına alışma durumu insanı bataklığa sürükleyecektir ve bulaşıcı bir etkisi de bulunmaktadır. Bu nedenle Ülken, “[t]embellik, bir veba salgını gibi bulaşır. Ondan korununuz! Tembelin yanında oturmayın, onunla yol arkadaşı ve sohbet arkadaşı olmaktan kaçınınız(...)”²⁹⁸ diyerek insanları uyarmaktadır. Tembel insanların bu hastalıktan kurtulma süreci uzun ve zorlu olduğundan, tembel biriyle arkadaşlık edilmesi durumunda muhakkak bulaşıcılığı daha ağır basacaktır. Bu nedenle de insan bu hastalıktan kurtulmaya çalışırken, çevresindeki tembellik hastalığına yakalanmış insanlardan uzak durmalıdır. Çünkü tembellik, çalışan ve emek vermeyi amaçlayan insan için daha kolay görünecektir. Bir kere bile tembellik yaptığı anda buna tekrar alışma ihtimali oldukça yüksek olacaktır. Bu nedenle Ülken, bu gibi ahlaki hastalıkların muhakkak düzeltilmesi gerektiğini savunmaktadır.

2.6.2.2. Sabırsızlık

Sabırsızlık da tembelliğin ortaya çıkarmış olduğu bir hastalıktır. Emek vermek uzun ve zorlu bir süreçtir. Bu emeği verebilen insanlar muhakkak sonucu için sabır ve sükunla bekleyebilecektir. Ancak ömründe emek verme gayesi gütmeyen biri için gerçekleştirdiği eylemin, sonucu hemen ortaya çıkmalıdır. “Sabırsızlık, asla ulaşmamak, maksadına asla varamamak korkusuyla çırpınmaktır. İhtiras ve aşka büsbütün veda etmektir.”²⁹⁹ Oysa insan daima aşk ve ihtiraslarıyla hareket etmelidir. Sabırsızlık hastalığı, temelinde yatan tembellik duygusu nedeniyle daima endişe

²⁹⁶ Ülken, 2010, s.203.

²⁹⁷ Ülken, 2010, s.202.

²⁹⁸ Ülken, 2010, s.203.

²⁹⁹ Ülken, 2010, s.203.

içerisinde olmaya neden olacaktır. Çünkü, “[t]embellik içinde gevşeyen ruhu, enginlere açılmak ve daima daha çok istemek şöyle dursun, içindeki hayvanı doyurmaktan, yalnız hayvanı doyurmaktan başka bir şey düşünmemiştir. Yolun cilvesi, onu harap edecektir.”³⁰⁰ İnsan emek verirken, çabalarken ve amacına ulaşmanın hayalini kurarken mutluluk hissedebilecektir. “Halbuki her şey yoldadır ve hedefte hiçbir şey yoktur. Bütün iş yolun cilvesinde ve yolun kahrını, cefasını sevmektedir. Bu sevgiyi kaybeden, ihtirasa ve aşka veda etmiştir.”³⁰¹ Bu nedenle sabırsız insan, mutlu olmayı başaramayacaktır. Daima eksiklik hissedecek ve emek verdiğini düşünürken çok küçük bir eylem gerçekleştirmiş olacak, bunun da sonucuna hemen ulaşmak isteyecektir.

İnsan sabırsızlık hastalığına yakalandığında Ülken’e göre, hiçbir işi sonuna kadar götüremeyecektir ve buna bağlı olarak da başkasının hakkını gasp etmeyi kendine dert etmeyecektir.³⁰² Bu sebeple sabırsız insan, ahlaki anlamda herhangi bir amacı olmayan insandır. Ahlaki kaygıları olmayan bir insan her kötülüğü rahatlıkla yapabilecek derecede tehlikeli olmaktadır.

2.6.2.3. İlgisizlik

Ruhun yıkılışından doğmuş olan ahlaki hastalıklar genellikle birbirine bağlı olmaktadır. İlgisizlik de sabırsızlık gibi tembellikten temellenmektedir. Hilmi Ziya Ülken, ilgisizlikten, kayıtsızlık olarak söz etmektedir. Ona göre; “[k]ayıtsız, önünde kıyametler koparken kendi zevk ve hevesine esir olup yerinden kımıldamak istemeyendir.”³⁰³ Bunun da yine temel nedeni tembellikten kaynaklanmaktadır. Ülken aynı zamanda ilgisizlikten, yaşadığı dönemin de etkileriyle şu şekilde söz eder; “[v]atan düşman ayakları altında çiğnenirken, memleket ihtilâller içinde yanarken, halk açlığından tarlalarını bırakıp sokaklarda dilenirken, sefil hırslarının elinde ezilmiş olan benciliğinden başka hiçbir şeyi düşünmeyendir.”³⁰⁴ Bu nedenle ilgisizlik hastalığına yakalanan kişi için de tembellikle benzer olarak gelecek kaygısı veya amaç bulunmamaktadır. O sadece günübürlük bir yaşam sürerek mutsuz olmaya mahkum

³⁰⁰ Ülken, 2010, s.203.

³⁰¹ Ülken, 2010, s.204.

³⁰² Ülken, 2010, s.204.

³⁰³ Ülken, 2010, s.205.

³⁰⁴ Ülken, 2010, s.206.

olmaktadır. Yaşadığı hayat nedeniyle eleştiriye maruz kalacaktır ve bundan dolayı da büyük bir hüsrana duyacaktır.³⁰⁵ Ancak o, tamamen anlık hevesleriyle hareket ettiğinden, diğer ahlaki hastalıklar gibi bu hastalıktan kurtulmak da oldukça güç olacaktır.

2.6.2.4. Korkaklık

Ülken'in hastalık olarak belirttiği korkaklık, çocuksu bir duygu olan korkaklıktan farklıdır. İnsanın çocukluk döneminde hissettiği korkaklık duygusu masumane iken hastalık olarak belirttiği korkaklık, ruhun yıkılışından kaynaklanan bir hastalıktır. İnsan korkaklık hastalığına yakalandığında kendini aciz hissedecektir. Ülken'in ifadeleriyle;

Kalbinde iman olanlar, can kaygısına düştükleri zaman, kendilerini kötülerler; başlarını taştan taşa vurarak aşağı arzu ve hırslarını öldürmek isterler. Fakat kalbinde iman olmayan, ruhları bir zindan gibi kararanlar, büsbütün kuruntular ve vehimler içinde kalacak, sonunda kendi gölgelerinden bile korkup sineceklerdir.³⁰⁶

Korkaklık hastalığına yakalanmış olan insan, yaşamış olduğu herhangi bir zulüm karşısında mücadele etmek yerine korkup sonlarını bekleyeceklerdir. Yine Ülken'in ifadeleriyle; “[k]orkak, adi bir köpek gibi kuvvetin önünde boyun eğecek, zulme karşı yaltaklanacaktır.”³⁰⁷ Bu da onu daha aciz kılacaktır. Ölüm korkusu nedeniyle hareket edenler, bundan kaygılanmamalıdır. Çünkü bunca korkuyu hisseden bir beden çürümesi Ülken'e göre mukadderdir.³⁰⁸ Yaşarken de ölüm korkusu hissetmeye zaten gerek yoktur. Çünkü yaşarken hala korkaklık hastalığından kurtulma durumu söz konusu olabilecektir.

Ülken'in bu hastalıklara önerisi şu şekildedir; “[c]efaya katlanmadan mutluluğa ulaşamaz. Savaşınız! En büyük düzelişi kötülüklerin arasından çıkarınız. Noksan olunuz ki olgunluğa erişmek için cehdedesiniz!”³⁰⁹ İnsan bir şekilde bu hastalıklara yakalanabilmektedir. Ancak bu hastalıklardan kurtulmak yine insanın

³⁰⁵ Ülken, 2010, s.205.

³⁰⁶ Ülken, 2010, s.206.

³⁰⁷ Ülken, 2010, s.206.

³⁰⁸ Ülken, 2010, s.207.

³⁰⁹ Ülken, 2010, s.207.

kendi elindedir. Bunun için mücadele edildiği takdirde zaten insan başarıya ulaşamasa bile ahlaklı olma amacı içerisinde olacaktır.

2.6.2.5. Dedikodu

Ahlaki değerler, insanın özel hayatının gizliliğini de temin etmelidir. Ahlak yalnızca eyleme geçirilen davranışlarla değil, kimi zaman söylemde de yer alması gereken bir değerdir. Dedikodunun ahlaki olarak yanlış olmasının sebebi, insanın başkasına karşı duyduğu kötü niyet ve bir başkasının hatasından zevk alma veya bir başkasının hatalarına karşı hoşgöründen tamamen yoksun olarak hareket etmesinden ileri gelmektedir.³¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, dedikodunun da bir ahlaki hastalık olduğunu ifade etmektedir, buna bağlı olarak da alışılması kolay bir hastalık olduğunu belirtmektedir.³¹¹ Dedikodu da yine tembellikten temellenmektedir. Tembel kimse, bir başkasının çabaları sonucunda sağlamış olduğu başarılarının arkasından da konuşabilmektedir. Ayrıca tembel kimse dedikodu sayesinde yaşamış olduğu can sıkıntısını bir nebze olsun azaltabileceğine inanacaktır. “Dedikodu bir kazandır ki kaynayınca ondan yalan çıkar. Ve yalan bütün kötülüklerin anasıdır. Oraya hakikat tohumu atılır, oradan iftira çiçeği alınır.”³¹² Dedikodu yapan kimse söylemlerinde yalana başvuracaktır. Yalan ise kötülüklerin başında gelmektedir. “Dedikodu ne mâsum bir günahdır! Uzaktan, kavga gürültü etmeden, kimseyi incitmeden bütün âlemi sahnesinden geçirir.”³¹³ Dedikodunun bir diğer kötü özelliği ise bu ahlaki hastalığa yakalanan kişilerin, diğer insanların eksikliğini doğrudan muhatabına değil, bir başkasına söyleyerek kötü niyet beslemeleridir.

2.6.2.6. Yalan

Yalan, yukarıda da belirtildiği gibi Hilmi Ziya’ya göre kötülüklerin anasıdır. Çünkü bu hastalığa yakalanan kişi, doğruyu söylemeyi unutacak düzeye gelecektir. Yalan söyleyen kişi, kendini olmadığı biri gibi gösterecek ve bununla bir kazanç elde etmeye çalışacaktır. Ülken’e göre, “[y]alancı, tabiatın en güçsüz fakat en kuvvetli

³¹⁰ Westacott Emrys, “The Ethics of Gossiping”, *International Journal of Applied Philosophy*, V.14, No.1, s.79.

³¹¹ Ülken, 2010, s.210.

³¹² Ülken, 2010, s.210.

³¹³ Ülken, 2010, s.210.

yaratığıdır. Yalan, aczin kudret önündeki silâhıdır; noksanlığın olgunluk karşısındaki dayanağıdır. Âciz, yalanla eksikliğinin intikamını alır; tabiatın kendisinden esirgediği şeyi onunla tamamlar.”³¹⁴ Ancak yalan söyleyen kişi temelde, kendi tembelliğinden kaynaklanan bir çabasızlık sonucu ortaya çıkan eksikliği kapatmaya çalışmaktadır. Bu her zaman başarıya dayalı bir eksiklik olmasa bile genelde temelini yine tembellikten almaktadır. Bir yalancı zihninde sürekli birbirinden tamamen farklı iki düşünce düzenini barındırır. Bunlardan ilki kişinin gerçek olduğunu bildiği düşünce düzeni iken diğeri ise tamamen bir yalan üzerine kurulu olan ve yalan söylenen kişiye bir gerçekmiş gibi görünmesini amaçlayan hatalı düşünce sistemidir.³¹⁵

Yalan ahlaki açıdan çok önemli bir konumdur. Çünkü doğruluk ve dürüstlük, ahlakın en önemli temel taşlarındandır. Bu sağlanamadığında zaten diğer bütün eylemler ahlaki olsa dahi önemini kaybedecektir. Ülken’e göre; “[h]içbir bahane yalanı meşru kılmaz. Lâtime bu çirkin ejderin gülümsemesi, “kitabına uydurmak” onun sahte ve hileli hikmetidir. Yalan tabiatın zıddı, yalan her zaman birliğin düşmanıdır.”³¹⁶ Yalan, insanların birbirleri ile olan iletişimlerini bile bozacak bir durumdur. Bu nedenle ne olursa olsun yalandan uzak durulması gerekmektedir. Yalandan kaynaklanan ahlaki hastalık da alışkanlığa sebebiyet vermektedir ve kurtuluş oldukça emek isteyen bir süreçle sağlanabilecektir.

2.6.2.7. Kibir

Ahlaki hastalıklardan bir diğeri de Ülken’e göre kibirdir. İnsanın kibirli biri haline gelmesi onu ahlaki açıdan yanlış yönlendirmiş olacaktır. Kibir, insanın kendini diğer insanlardan üstün görmesi ile başlamaktadır. Kibirli bir kimse ahlaki davranışlar sergileyememektedir. Çünkü ahlak, empatiyi ve bir başkasına saygı duymayı da içerisinde barındırırken kibirli bir kimse bunların hiçbirini gerçekleştiremeyecektir. Hilmi Ziya Ülken’e göre, “[k]ibri olanlar, dünyayı kendilerinden ibaret farz eden, fakat hakikattete hiçbir şey olmayanlardır. Aslâ yaratmasını bilmeyen ve yeni bir şey meydana koymadan güçsüz olanlardır.”³¹⁷ Dolayısıyla kendisinde bir değeri var eden

³¹⁴ Ülken, 2010, s.211.

³¹⁵ Georg Simmel, “Moral Deficiencies as Determining Intellectual Functions”, *The International Journal of Ethics*, 1893, V.3, No:4, p.497.

³¹⁶ Ülken, 2010, s.211.

³¹⁷ Ülken, 2010, s.214.

kimse kibirli davranışlardan uzak duracaktır. “Aşk Ahlakı”na ulaşmak isteyen bir kimse kibirli olmamalıdır. Zira kibir, içerisinde ne aşkı ne de ihtirası barındıramayacaktır.³¹⁸ Kibirli bir kimsede empati duygusu var olmayacaktır. Bu nedenle de her zaman kendisinin bir adım önde olması gerektiğini savunacaktır. Hatta bir başkası ödüllendirildiğinde veya övüldüğünde buna tahammül edemeyecektir.³¹⁹

Ahlaki bir gelişim gösteremeyen kibirli bir kimse, ahlaki sorumluluklarını doğru bir şekilde yerine getiremeyecektir. Bu nedenle ahlaki gelişim göstermek isteyen bir kişi, kibirli olmaktan sakınmalıdır. Kibirli bir kimse,

(...) kendisine koltuk verenleri göklere çıkarıp, varını yoğunu onlara teslim edecek fakat bir kere gururunu kırmaya kalkanları asla affetmeyecek, onlara karşı bitmez tükenmez bir kin besleyecektir. Kin onun biricik silâhı ve güçsüzlüğünün öcünü alan biricik dostudur.³²⁰

Bu kişiler genellikle onları övgüyle karşılamayan, onlara kendilerini kötü hissettiren birileri olduğunda bu kişilere karşı kindar olmayı bir savunma mekanizması olarak geliştirmektedirler.

2.6.2.8. Kin

Kinin ortaya çıkmasının nedenlerinden en önemlisi öncelikle kibirdir. Kindar bir kimse genellikle geçmişte yaşadığı kötü tecrübeler sebebiyle olayları olumsuz açıdan değerlendirmektedir ve buna bağlı olarak da öfke ve düşmanlık duymaktadırlar. Bu başta kişinin kendisine kötü hissettirirken, zamanla çevresindeki insanları da mutsuz edecektir. Ülken’e göre; kibir ve gururdan temellenen kindarın ulaşacağı son durak zulüm olmaktadır.³²¹ Kindar bir kimse, er ya da geç zalim biri haline gelecektir. Zalim olduktan sonra da başta onun gururunu kıran insanlar olmak üzere diğer insanlar için de kinini öne sürerek hareket edecektir.³²²

Ahlaki açıdan gelişen bir kimse bağışlayıcı bir hal alacaktır. Ülken’e göre kindarın bu tavrından kurtulabilmesinin yolu affedici insanlarla karşılaşmasıdır. Ona göre, “[i]deali sonsuz olarak sevdiğiniz zaman, eşyada kötülük, eksiklik ve zaaf gördüğünüz, size kasteden kindara el uzatıp affettiğiniz zaman, onun kalbi

³¹⁸ Ülken, 2010, s.214.

³¹⁹ Ülken, 2010, s.215.

³²⁰ Ülken, 2010, s.216.

³²¹ Ülken, 2010, s.217.

³²² Ülken, 2010, s.217.

aydınlanacak, gözünden perde inecektir”³²³ kalbi aydınlanan kindar, öfkesinden ve düşmanlığından uzaklaşacak ve zamanla o da daha sağlıklı bir birey haline gelecektir. Bu da onu “Aşk Ahlakı”na yaklaştıracaktır.

2.6.2.9. Zorbalık ve Zulüm

Kin tutan, sürekli öfke ve düşmanlık halinde olan kindar kimse, bu halinden kurtulamadığı durumda bir zorbaya dönüşecektir. Ülken’e göre “[z]âlim yalnız benciliğini doyurmak için, zorbalığını âleme zorla kabul ettirmek için değil; fakat âlemi hiçe saydığı, kibrinden başka bir şeye inanmadığı için zulmedendir.”³²⁴ Bu kişiler kalbindeki karanlığın esareti olacaktır. Bu esaretten dolayı, zorbalık yapan kimse, karşısındaki insanlara karşı oldukça duyarsız şekilde gücünün el verdiği ölçüde olumsuz davranışlar sergileyecektir. Zorbalık yapan kimse, ahlakın adalet ve dürüstlük normlarını tehlikeye atacaktır. Bu iki önemli değeri önemsemeden yalnızca kendi doğrularından yola çıkacaktır. Önlenemediği takdirde zaman içerisinde zorbalık daha da kötü bir hal alacaktır. Ayrıca Ülken’e göre zalim olan kişi her zaman kendisi için zulmetmemektedir. Bir dava veya fikir için de zorbalık durumu ortaya çıkmaktadır.³²⁵ Bu durumda zorbalık yapan kişi, kendi fikirlerini diğer insanlara dayatmak suretiyle de olumsuz davranışlar sergileyecektir. Zulmün ve zorbalığın en tehlikelisi ise bunun bir amaç uğruna yapıldığına inanılmasıdır. Bu durumu Hilmi Ziya şu şekilde ifade etmektedir; “[i]nsani ahlâk gözünde her zaman ve her yerde yanılma olan şeyler vardır. Birçok örf için doğru sayılan öyle hareketler vardır ki, ruh için noksanlıktır. Ve insani ahlâk gözünde hakiki kusur sayılmalıdır.”³²⁶ Bu nedenle ahlaki eylem adı altında gerçekleştirilen davranışlar akıl süzgecinden geçirilmelidir. Çünkü herhangi bir sorgulama yapılmadan gerçekleştirilen eylemler, yanılsa götürecektir.

Yalnızca bireysel olarak değil, toplumsal olarak da zorbalık bir hastalıktır. Zira bir milletin yöneticilerinin halka zulmetmesi de ahlaki açıdan kabul göremeyecektir. Ülken’e göre; “[z]ulmeden milletler, tarihin sahnesinden büsbütün tart olunmuştur. Bir zamanlar kılıç kuvvetiyle yeryüzüne baş eğdiren kavimler, hâdiselerin çığı altında çil

³²³ Ülken, 2010, s.216.

³²⁴ Ülken, 2010, s.217.

³²⁵ Ülken, 2010, s.217.

³²⁶ Ülken, 2010, s.221.

yavrusu gibi dağılmış, o eski saltanatların yerinde yeller esmiştir.”³²⁷ Halkına zulmü hak gören milletler zaman içerisinde zayıflamaya ve çürümeye başlamıştır. Bir milletin yöneticilerinin halkı korkuyla dizginlemesi, halk bilinçlendiği anda etkisini yitirecektir. Bu nedenle milletlerin halka zulmetmesi yerine ahlaklı davranarak, vatanlarına ahlaklı insanlar yetiştirmesi gerekmektedir.³²⁸ Böylece toplum da sürekliliğini sağlayacak ve ahlaklı olacaktır.

2.6.3. Toplumdaki Ahlaki Hastalıklar

Yukarıda da ifade edildiği üzere, ahlaki hastalıklar yalnızca bireyde değil, toplumda da ortaya çıkmaktadır. Hilmi Ziya Ülken bunu eserinde, içtimai belalar olarak adlandırarak gruplara ayırmıştır. Temelini ruhun eksikliğinden ve ahlaki açıdan bunalımın ortaya çıkmasından alan bu içtimai belalar³²⁹, toplumun ahlaklı olmasının önündeki en büyük engeldir. Ülken bu engellerin aşılması gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir;

Devrin fikri her ne olursa olsun, kütle gözünde beğenilir veya beğenilmez sayılsın, daima cemiyet için bela olan; onu miskinliğin, sahte hayatın, zulüm ve tahakkümün elinde alçaltan öyle dertler vardır ki, her vatan ve her zaman için bunlara karşı koymak hakikat aşkının, insani vazifenin en mühim işi sayılmalıdır.³³⁰

İdeal bir toplumun ortaya çıkması için öncelikle içtimai belalar olarak adlandırılan toplumun ahlaki kusurlarının tespit edilerek bunlara çözüm üretilmesi gerekmektedir. Bu toplumsal sorunlardan dolayı ümitsizlik hissedilmesi yerine bu sorunlarla ilgilenilerek toplumu daha iyi bir yer haline getirmek gerekmektedir. Ülken’e göre, ruhun ve beden eksikliklerinden ortaya çıkan içtimai belalar, tembellikten doğan, yalandan doğan ve zulümden doğan belalardır.³³¹ Bu sorunlar, toplumun her kesiminde görülebilecek türden problemlerdir.

³²⁷ Ülken, 2010, s.218.

³²⁸ Ülken, 2010, s.218.

³²⁹ Ülken, 2010, s.221.

³³⁰ Ülken, 2010, s.221.

³³¹ Ülken, 2010, s.222.

2.6.3.1. Tembellikten Doğan Ahlaki Hastalıklar

Tembellikten doğan ahlaki hastalıkların ortak özellikleri, insanların çalışmadan ve emek vermeden, emek veren insanların düzeyine ulaşma arzularıdır. Tembellik nedeniyle ortaya çıkan bazı toplumsal davranışlar; dilenmek, fuhuş, kumar, piyango ve faizdir.³³² Hepsinin ortak özelliği çalışmadan bir kazanç elde etmektir. Hepsinin ortak olarak gerçekleştirdiği eylem insanın onurunu zedeleyecek türdendir. Hiçbir gerekçeyle bu hatalara düşülmemesi gerekmektedir. Çünkü bu toplumsal kusurlar, toplumu geliştirmekten ziyade daha da aşağı çekecektir. Toplumun yöneticileri tarafından bu hatalara düşenler denetlenmeli ve bu eylemlere kesinlikle izin verilmemelidir. Aksi durumda toplumdaki çalışan ve emek veren insanlar da bu hataya düşmeye meyilli olacaktır.

2.6.3.2. Yalandan Doğan Ahlaki Hastalıklar

Yalan, bir kişinin başta kendi hayatını, sonra ise yaşadığı toplumu kötülöklere süröklöyecektir. Yalandan doğan ahlaki hastalık, içerisinde bir aldatan bir de aldatılan barındırdığından, toplumsaldır.³³³ Yalanın farklı çeşitleri bulunmaktadır ve bu ahlaki hastalıklar toplumun İnsani Vatanseverlik mertebesine ulaşmasının önünde çok büyük bir engeldir. Bu nedenle bu ahlaki hastalıkların önüne geçmek için bu mertebeye ulaşmak isteyen her insan tarafından bilinip, uzak durulmalıdır. İnsanların bunu bilmesi için bu ahlaki hastalıkların detaylı bir incelemesi yapılmalıdır.

2.6.3.2.1. İmansız İlim

Hilmi Ziya Ülken'in, imansız ilim olarak adlandırdığı şey bilge olduğuna inanılan kişinin, kendisinin de inanmadığı ve uygulamadığı bilgileri bir başkasına doğruymuşçasına sunmasıdır. Bunu şu şekilde ifade etmektedir; “[a]slâ inanmadığı şeyleri telkin eden, vaaz ettiğı şeylerin daima aksini yapan, ilmi bir süs ve bir zekâ oyunu haline getirip hayatın düsturunu onunla ilgisiz bırakan insanın ilmi, varlığı yokluğundan çok daha kötü olan “imansız ilim”dir.”³³⁴ İmansız ilimle insanları yanlış yönlendirmek ahlaki açıdan oldukça yanlış olarak kabul edilmektedir. Çünkü kişinin

³³² Ülken, 2010, s.223-228.

³³³ Simmel, “Moral Deficiencies as Determining Intellectual Functions”, p.498.

³³⁴ Ülken, 2010, s.229.

kendisinin uygulamaya gerek bile duymadığı bir bilgiyi başkasına uygulatacak olması, çevresindeki diğer insanların yanlış yönlendirilmesine sebebiyet verecektir. İmansız ilim yapan bilginler, topluma zarar verecektir.³³⁵ Çünkü toplumdaki birçok birey bilge kabul edilen kişi tarafından kandırılmış olacaktır. Dolayısıyla toplumdaki birçok insan yanlış yönlendirilmeyle hareket edecektir. Ayrıca Ülken'e göre ilim yalnızca ahlaklı siyaset için olmaktadır ve imanla vuku bulmadığı taktirde hiçbir önemi de olmayacaktır.³³⁶ İlim önemlidir, ancak bunun ahlaka uygun gerçekleştirilmemesi kesinlikle değersiz ve önemsizdir.

2.6.3.2.2. Haksızlığı Hak Diye Göstermek

Ülken'in düşüncesinde yalandan doğan bir diğer ahlaki hastalık haksızlığı hak diye göstermektir. İmansız ilim ile benzer yönleri olan bu hastalık, yine toplumu düşüşe sürükleyecek kadar tehlike arz etmektedir. Haksızlığı hak diye göstermek, toplumun kandırılması vesilesiyle bir maddi kazanç elde edilmesi demektir.³³⁷ Gerçekliği gizleyip, gerçekliğin tam tersini gösteren kimse, güçlü bir ikna kabiliyetine sahip olduğundan toplum nezdinde önemli bir konumda yer almaktadır. Haksızlığı hak diye gösterenler bir başkasını zor durumda bırakırken hiçbir vicdani sorumluluk duymazken, sıra kendilerine geldiğinde o zaman hakkını savunmaya gayret edecektir.³³⁸ Bu nedenle bu ahlaki hastalık da toplum adına zarar verici ve yıpratıcı durumdadır.

2.6.3.2.3. Rüşvet

Bir diğer ahlaki hastalık olan rüşvet, toplumun hukukunu bozduğu için belki de yalandan doğan en zarar verici hastalıktır. Yolsuzluk yapan kişiler, cimrilik ve açgözlülüğü yaşamın özü olarak görme eğilimindedirler. Bununla birlikte bu kişilerde maddi başarıya atfedilen yüksek değer, onların manevi değerleri ihmal etmelerine yol açar, bu hırsları hayata bakış açılarını ve sosyal ilişkilerini şekillendirir.³³⁹ Ülken'in ifadeleriyle, “[k]anunun dar yollarından geçerek riya perdesi altında, cemiyeti tuzağa

³³⁵ Ülken, 2010, s.229.

³³⁶ Ülken, 2010, s.229.

³³⁷ Ülken, 2010, s.230.

³³⁸ Ülken, 2010, s.230.

³³⁹ Hartmut Kreikebaum, “Corruption as a Moral Issue”, *Social Responsibility Journal*, 2008, V. 4, No:1/2, p.85.

düşüren, dostluk adı altında hukuku altüst eden rüşvet, biliniz ki yalanın meydana getirdiği içtimai âfetler içinde en fecisidir.”³⁴⁰ Rüşvet kabul eden kimse, haksızlıkların en büyüğünü yapmaktadır. Çünkü zaten yapması gereken görevini, yeni bir çıkar elde ederek yapması, insanlar arasında ayırım yapması onun ahlaksızlığını daha da kötü bir seviyeye çıkaracaktır. Ayrıca rüşvet kabul eden insan, vatanını bile bir çıkar uğruna gözden çıkarabilecek düzeyde bir ahlaksızlık seviyesinde olacaktır.³⁴¹ Bu da toplumdaki ahlaki sorunların büyümesine sebebiyet verecektir.

2.6.3.3. Zulümden Doğan Ahlaki Hastalıklar

Yalandan ve tembellikten doğan toplumsal hastalıklar dışında kalan ve yine toplumu ahlaki sorunlara boğan bir diğer hastalıklar grubu ise zulümden doğan ahlaki hastalıklardır. Zulmü gerçekleştirenler, genellikle elinde zulüm edecek gücü bulunanlardır. Eğer zulmü gerçekleştirecek herhangi bir yetkinlikleri yok ise bu kesimdeki insanlar genellikle zulme uğrayacaklardır. Ruhunda kudret olmayan, ahlaki yoksunluk çeken ve insanlara zulmü hak görenler, topluma oldukça büyük zararlar vereceklerdir.³⁴² Ya tamamen ezilecekler ya da çevresinde kudretli olmayan insanları ezerek daha da yukarıya çıkmayı amaçlayacaklardır. Ülken’in ifadeleriyle; “[r]uhunda cüret ve medeni cesaret olmayanlar asla âdil olamazlar; ezmek ve ezilmek onların nasibidir.”³⁴³ Bu sebeple bu ahlaki hastalığa yakalananlar yine ahlaki anlamda noksanlıkları olanlardır.

2.6.3.3.1. İltimas

İltimas, adaleti herkes için sağlamak yerine, yalnızca seçilmiş bazı kişilere ayrıcalık verilmesinden doğan bir ahlaki hastalıktır. Bu zulmü gerçekleştirenler genellikle toplumun en adil olması gereken insanlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla iltimas fikriyle hareket eden insanlar masumane bir hisle fakat, farkında olmadan toplumu yozlaştıracak ve toplumun diğer fertlerinin adalete olan güvenini derinden yaralayacaklardır. “Hangi şekilde olursa olsun, ister çirkin hedefler için, ister temiz niyetlerle yapılsın, iltimas her zaman hakikate göz yummak, adaleti çiğnemektir; her

³⁴⁰ Ülken, 2010, s.231.

³⁴¹ Ülken, 2010, s.231.

³⁴² Ülken, 2010, s.223.

³⁴³ Ülken, 2010, s.223.

zaman zulümdür.”³⁴⁴ Nitekim iltimas fikri her durumda tehlikelidir. Bunu gerçekleştirebilecek gücü kendinde bulan insanlar eğer ahlaki doğrulara sahip değilse, muhakkak ki iltimasa meyil göstereceklerdir.

İnsanın iltimasa maruz kalması durumunda adalete güven duymaması toplum adına oldukça kötü bir durumdur. Çünkü toplumda iltimasa karşı gelecek bir yaptırımın olmadığı veya uygulanmadığı anlamına gelmektedir. İltiması gerçekleştiren insanların genel amacı, gururunun okşanması, belli bir kesim tarafından takdir edilmesi, diğer ahlaki hastalıklardan yani yalan, rüşvet ve korkudan kaynaklı olabilmektedir.³⁴⁵ Hilmi Ziya Ülken’in ifadeleriyle açıklanacak olursa;

Korku ve ümit ahlâkında kalanlar, ancak korktukları ve ümit ettikleri için iltimastan kaçacaklar; fakat daima Allah’tan, kanundan ve âmirden kendileri için iltimas bekleyeceklerdir. Gurur ahlâkında olanlar, kimsenin lütfuna ve iltimasına baş eğmeyecek, fakat kendilerine baş eğene, kibir ve gururlarını okşayana iltimas etmekten kurtulamayacaklardır.³⁴⁶

Ancak ahlakların en kuvvetlisi ve en doğrusu olan “Aşk Ahlakı”na ulaşmış kimse, iltimastan kaçınacak ve davranışlarını ahlaki doğrularına göre gerçekleştirecektir. Korku, Ümit ve “Gurur Ahlakı”nda olan kimseler henüz ahlaki yetkinliklerini tamamlamamış olduklarından, ahlaki hastalıklara yakalanmaları olağandır. Ancak insan ahlaki anlamda en iyiye ulaştığında herhangi bir ahlaki hastalık ona uğramayacaktır bile.

2.6.3.3.2. Sınıf Tahakkümü

Belli bir kesime yapılan baskı ve zorbalığı Hilmi Ziya, sınıf tahakkümü olarak adlandırmaktadır. Sınıf tahakkümü, belli bir kesimin kendilerini özgür olarak adlandırırken aslında özgürlüklerinin sahte olmasına sebebiyet vermektedir. Sınıf tahakkümüne uğrayan küçük topluluklar kendilerini özgür ve eşit sayarken onları bu yanılgıya düşürenler baskıların ve zorbalıkların en kötüsünü gerçekleştirmektedirler. Ülken sınıf tahakkümünü ikiye ayırmaktadır, bunlar servet tahakkümü ve ilim tahakkümüdür.³⁴⁷ Bu iki zorbalık türü de insanları zor durumda bırakmaktadır. Örneğin “[s]ervet tahakkümü, eski ruhban sınıfların, zedegân zümresinin ve hükümdarı kuşatan

³⁴⁴ Ülken, 2010, s.232.

³⁴⁵ Ülken, 2010, s.232.

³⁴⁶ Ülken, 2010, s.233.

³⁴⁷ Ülken, 2010, s.233.

“kurenâ” topluluğunun yerine geçmiş; kütleyi para kuvvetiyle elinde oyuncak ederek hürlük ve eşitlik adı altında halka zincir vurmuş olan yeni bir zulüm şeklidir.”³⁴⁸ Bu zulüm türü halkı yanıltarak onları baskı altına almaktadır. Dolayısıyla toplum için oldukça zararlı olmaktadır.

Ülken’e göre bu tahakkümlerin öncelikle toplum içinde ortaya çıkarılması ve tahakkümü gerçekleştiren kişileri bu davranışlarından dolayı cezalandırılması aracılığıyla engellenme çabası içerisine girilmelidir. Bu ahlaki hastalığın iyileşebilmesi için hem toplum olarak hem de bireysel anlamda “Aşk Ahlakı”na ulaşılması ve mertebeler cemiyetinin kurulması gerekmektedir.³⁴⁹ Aksi durumda hem bu ahlaki hastalıktan tam anlamıyla bir kurtuluş gerçekleşmeyecek hem de toplum zorbalık ve baskı aracılığıyla özgürlükten mahrum kalacaktır.

2.6.3.3. İlim Adına Zorbalık

Zulümden doğan ahlaki hastalıklardan sonuncusu olan bu zorbalık türünde, ilim sahibi insanların, halkın ihtiyaçlarını bilerek onlara ilmi parayla satmaktan temellenmektedir. Bu zorbalık türü oldukça tehlikelidir. Çünkü yine sadece belli bir kesimin bilime ulaşacağı, geri kalan insanların bilimden uzak kalacağı bir toplum oluşacaktır.

İlim tahakkümü, hakiki imandan doğan ilimle kütleye hâkim olmak, cemiyete yön vermek değildir; fakat, halkın kendi bilgisine muhtaç olduğunu bildiği için, onu pahalıya satmak, muhtacı ayağına düşürmek, çok ve daha çok kazanmak için cemiyetin hayatı ve sağlığıyla oynayarak ilim bezirgânlığı yapmaktır.³⁵⁰

İlim adına zorbalık yapan kişiler, genellikle kendi maddi ve manevi çıkarlarını toplumun refahının önüne koymaktadırlar. Hilmi Ziya Ülken özellikle sağlık alanında yapılan zorbalıktan yola çıkmaktadır. Çünkü bu zorbalık türündeki en sorunlu nokta, sağlık alanındaki bilimsel gelişmenin, yüklü kazançlar elde etmek için kullanılmasıdır. Bu halk sağlığını tehlikeye atacaktır. Dolayısıyla ilim sahibi insanların ahlaki eksiklikten dolayı gerçekleştirdikleri tahakkümleri nedeniyle toplumun sağlığı bozulacaktır. Ülken’e göre “[s]ağlık adamının hedefi, halkın hayatına bekçilik etmekten çıkarak kazanmak ve en çok kazanmak olunca, yoksulların hayatına suikast

³⁴⁸ Ülken, 2010, s.233.

³⁴⁹ Ülken, 2010, s.233.

³⁵⁰ Ülken, 2010, s.236.

edilmiş demektir.”³⁵¹ Özellikle Hilmi Ziya’nın yaşadığı döneme bakılacak olursa, halkın büyük bir kesimi zaten yoksulluk çekmektedir. Üstüne sağlık konusunda bir zorbalığa uğradıklarında durum daha da kötü bir hal alacaktır. Ona göre, ilim bir kazanca aracılık ettiği andan itibaren önemini kaybederek, halk için bir tehdit haline gelecektir.³⁵²

Hilmi Ziya Ülken’e göre bütün ahlaki hastalıklar birbiri ile bağlantı halindedir. Özellikle kazanç elde edilmesi amacıyla gerçekleştirilen eylemler halka en büyük zararı vermektedir. Hepsinin temelde ahlaki eksikten doğduğu açıkça görülmektedir. Dolayısıyla bu ahlaki eksikliklerin giderilmesi ve insanların huzur içinde yaşayacağı bir toplum tasavvuru oluşturulmalıdır. Ülken’in felsefesine göre toplumun sağlıklı hale gelebilmesi için birey ve toplum, mertebeleri aşarak “Aşk Ahlakı”na, İnsani Vatansever mertebesine ulaşmalıdır. Bunun yolu da şüphesiz mertebeler eğitiminden geçmektedir.

2.6.4. Ahlaki Hastalıkların Tedavisi İçin Mertebeler Devleti ve Mertebeler Eğitimi

Ahlaki hastalıkların nedeni genellikle insanların ahlaki bilgiye sahip olmamaları ve bunun için herhangi bir çaba göstermeyi gerekli görmemeleridir. Bu nedenle yukarıda belirtilen ahlaki hastalıklara yakalanan kişiler için bu ahlaki hastalıklar bir sorun teşkil etmeyecektir. Ancak Ülken’e göre toplumun ahlaklı olmayışı o toplumun gelişmesi ve ilerlemesinin karşısındaki en büyük engeldir. Bu nedenle ahlaki olarak gelişmiş olan kişilerin bir mertebeler devleti kurması gerekmektedir. Ancak bu kişilerin öncelikle kendi ahlaki gelişim sürecini tamamlamış olmaları gerekir. İnsanın ruhsal bir problemi yoksa, toplumsal engeller, özgürlük sorunu gibi problemler bulunmamaktaysa, insan kendini zihinsel ve ahlaki olarak düzeltebilecek düzeyde bir varlıktır.³⁵³ Çalışmanın önceki bölümlerinde de belirtildiği üzere bu ahlaki mertebeler; “Korku Ahlakı”, “Ümit Ahlakı”, “Gurur Ahlakı” ve son olarak da “Aşk Ahlakı”dır. “Her insanın hayatında bu dört dereceden geçilir. Herkes kendi çabasıyla bu dört mertebeyi aşip ruhun kurtuluşuna ulaşabilir. İşte biz, eğitimin

³⁵¹ Ülken, 2010, s.237.

³⁵² Ülken, 2010, s.237.

³⁵³ Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş I.*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.51.

kurduğu kendi kendisiyle savaş ve eksikliğine karşı çaba merdivenine “mertebeler” diyoruz.”³⁵⁴ Hilmi Ziya Ülken’in felsefesinde insanların en ahlaklı hallerine ulaşabilmeleri için, mertebeler olarak adlandırılan bu süreci geçmeleri gerekmektedir. Bu mertebeleri aşarak “Aşk Ahlakı”na ulaşan kişi aynı zamanda İnsani Vatanseverlik mertebesine ulaşmış olacaktır. Ülken’in ifadeleriyle,

İnsanlık, karşımızda olup bitmiş bir gerçek değil, insan çabalarının son hedefi, hasreti çekilen ideal “birlik”tir. Bu ideal “birliğe” “çokluk”tan, milletlerin gerçek çokluğundan gidilir. Millet denen gerçeğe ayağını basmayan için “birlik” ideali hayal olarak kalacaktır. İnsan için bütün dâvalar, cemiyet ve ruh için savaşlar bu gerçek üzerinde başlayacak, kuvvetle ona dayanarak ideale yükselecektir. Biz bu yükselişe “insani vatanseverlik” diyoruz.³⁵⁵

İnsani Vatanseverler tarafından kurulan mertebeler devleti ise tıpkı insanın “Aşk Ahlakı”na ulaşırken geçtiği evrelerden geçerek İnsani Vatanseverler devleti olacaktır. “Mertebeler devletinin gayesi, iş hürriyeti ve çaba yarışması ile insanları birbirini aşmaya ve üstün değerler için yükselmeye sevk etmektir.”³⁵⁶ Böyle bir amaç doğrultusunda ilerleyen bir devlet, vatandaşlarını sürekli olarak gelişmeleri için teşvik edecektir. Bu vesileyle hem bireyler ahlaklı hale gelecek hem de toplumun ahlakı sağlanmış olacaktır. İnsanlara gerçekleştiremeyecekleri görevler vermek yerine her insanın bulunduğu mevcut mertebeyi anlayarak, düzeyine uygun bir biçimde görevlendirme yapılmış olacaktır. Böylece birey hem görevini gerçekleştirebileceği için maddi manevi ahlakı tatmine ulaşacak hem de bir sonraki mertebeye geçmek uğruna elinden gelen çabayı gösterecektir.

Hilmi Ziya Ülken’e göre “[b]ir insan kendi cehitleriyle mertebeleri aşabileceği gibi, her nesil devlet eğitimiyle bütün mertebelerden geçebilir.”³⁵⁷ Dolayısıyla bu noktada eğitimin ne denli önemli olduğu görülmektedir. Mertebeler devletinin kendi yurttaşları için hazırlayacağı bir eğitim süreci, mertebeleri aşmayı, yalnızca bireylerin kendi çabalarına bırakmamış olacaktır. Pek tabii yalnızca mertebelerin gerektirdiği şekilde hareket etme çabası ile de insanlar ahlaklı hale gelemeyecektir. Nitekim mertebelerin aşılması yalnızca devletin vereceği bir eğitim ile değil, kişinin kendi içsel

³⁵⁴ Ülken, 2010, s.260.

³⁵⁵ Ülken, 2010, s.236.

³⁵⁶ Ülken, 2010, s.262.

³⁵⁷ Ülken, 2010, s.260.

eğitimini de sağlaması ile daha mümkün hale gelecektir.³⁵⁸ Bu nedenle toplumu ahlaklı kılabilecek olan, ne tamamen insanın bireysel çabasıyla gerçekleştirebileceği bir şeydir ne de sadece devletin vereceği eğitim sayesinde ahlaklı bireyler yetiştirerek sağlanacak bir durumdur. Dolayısıyla bu iki unsurun birlikte eyleme geçirilmesi insanların mertebeleri kolaylıkla aşmasına yardımcı olacaktır.

Eğitim, şüphesiz her birey, toplum ve devlet için muhakkak gerekli olan pratik bir alandır. Nitekim insan eğitim alan ve kültür yaratan bir varlıktır.³⁵⁹ Kendine dair kültürü ve kültürel bilinci oluşturan, bu oluşumları aktaran insan ise bütün bunları şüphesiz eğitimin rehberliğinde gerçekleştirmelidir. Nitekim her kültürün kendine özgü oluşum, gelişim, değişim ve aktarım pratikleri vardır ve eğitimin görevi ise bu pratiklerin mahiyetini belirlemektir.³⁶⁰ Dolayısıyla eğitim en temelde bireyin ve toplumun kültürlenme ve kültürel yaratım süreci ile ilgilidir.³⁶¹ Ülken'in felsefesinde de eğitimin öneminin sıklıkla vurgulandığı ve genel itibarıyla bireysel-toplumsal yönleri ile ele alındığı görülmektedir. Ona göre eğitimin en büyük hedefi özüne yabancılaşan ve yalnızlaşan insanı kurtarmak ve bütün insana dönmektir.³⁶² Bunun yanında eğitimin toplumsal işlevleri de düşünüldüğünde eğitime salt bireysel anlamlar yüklemek hatalı olacaktır. Ülken'e göre eğitimin temel misyonu, bireye dair olanla topluma dair olanı uzlaştırarak ortaya bütünlüklü bir yapı çıkarmaktır.³⁶³ Nitekim bireyin eğitimindeki temel unsur onu hem kendi başına yetebilen hem de toplumsal düzene uyumlu bir birey düzeyine ulaştırmaktır.³⁶⁴ Ahlak ise eğitimin özel bir konu alanı olarak hem toplumsal hem de bireysel bir biçimde kendisine eğitimde yer edinmektedir. Ülken'e göre eğitimin konusu olan ahlak, aşkın bir değerdir. "Aşkın değerler insanın kişi olarak başka insanlarla dünyada ve dünyadan ayrıldıktan sonrakilerle ilişkilerine aittir."³⁶⁵ İçerisinde ahlakı ve dini de barındıran bu aşkın değerler, bilme alanının değil inanma alanının bir konusudur ve duyuşsal ve duygusal bir mahiyette ortaya çıktıkları gibi aynı zamanda salt bireysel değil bir başkası ile ilgilidir. Bunun yanında Ülken kültürü ise içkin bir değer olarak nitelendirir ve onun

³⁵⁸ Ülken, 2010, s.261.

³⁵⁹ Ülken, 2013, s.159.

³⁶⁰ Ülken, 2013, s. 311.

³⁶¹ Ülken, 2013, s. 173.

³⁶² Ülken, 2013, s.152.

³⁶³ Ülken, 2013, s. 98.

³⁶⁴ Ülken, 2013, s. 116.

³⁶⁵ Ülken, 2013, s. 298.

insanın tabiatının bir ürünü olduğunu belirtir. Ona göre bu içkin değerler bilinç alanının bir konusudur ve bireyin henüz doğumundan itibaren kendisine eşlik ederler. Ancak felsefesinin genelini zıtlıkları uzlaştırma ve ortaya bütüncül bir yapı çıkarma amacı ile kurgulayan Ülken'e göre üçüncü bir değer alanı vardır ki bu değer alanı içerisinde hem aşkın değerleri hem de içkin değerleri barındırır ve bunların yapılarını kontrol eder. Ülken bu değer alanına ise normatif değerler adını verir. Ona göre "[n]ormatif değerler içkin ve aşkın bütün değer yaratışlarının değişiminde, karşılaşmasında, ifadesinde ölçü (êtalon) vazifesi görürler."³⁶⁶ Ülken'e göre eğitimin ahlaki boyutu bu üç değer alanını kapsayacak şekilde kişinin kültürü, bireyselliği ve toplumsallığı ile alakalıdır. Bir başka ifadeyle Ülken felsefesinde eğitime biçilmiş önemli amaçlardan biri de kişinin ve toplumun ahlaklılığı ile alakalıdır. Mertebeler devletinin hedeflediği eğitimin amacı da bu olmaktadır. İnsanı bireysel ve ahlaktan uzak yaşamından, toplumla bir arada dayanışma içerisinde ahlaklı bir yaşam süren kişi haline getirmektir. Bu eğitimi verecek olan kişilerin muhakkak "Aşk Ahlakı"na ulaşan insanlar olması gerekmektedir. Çünkü "aşk ahlâkına yükselenlerle toplu ve disiplinli bir mertebeler eğitimi vermek; kütleye ağır ağır şuur kazandırarak onları cehde, ihtirasa ve bir mertebeden üst mertebeye geçme bakımından yarışmaya hazırlamaktır."³⁶⁷ Bu sayede mertebeler devletinin fertleri, sürekli olarak gelişimi arzulayacaktır.

Hilmi Ziya Ülken'e göre; eğitimin ilk görevi insanları hayalcilikten kurtarmak, ikinci görevi eksikliklerin ve kötü olan durumların farkına varmak, üçüncü görevi kurtuluşu amaçlamak, dördüncü ve son görevi ise ruhun kudretinin ihtirasa ve aşkıta olduğunu görerek insanı buna ulaştırmaktır.³⁶⁸ Bir başka ifadeyle Ülken'e göre eğitim, özelden genele doğru işleyen sistematik bir süreçtir.³⁶⁹ Dolayısıyla eğitim ancak insanın bu dört aşamalı mertebeleri geçmesi vesilesiyle amacına ulaşmış olacaktır. İnsani Vatanseverlerin vereceği eğitim aracılığıyla "Aşk Ahlakı"na ulaşan insanlar, mertebeler devletinde kendilerine verilen görevi şevk ile yerine getireceklerdir. Ancak bu görevler yalnızca devletin kendi yararını değil kişinin bireysel yararını da sağlamış olacaktır.

³⁶⁶ Ülken, 2013, s. 299.

³⁶⁷ Ülken, 2010, s.262.

³⁶⁸ Ülken, 2010, s.260.

³⁶⁹ Ülken, 2013, s. 218.

Mertebeler devletin sisteminde bütün insanlar bulundukları mertebelere göre görevlendirilmektedir. Verilen bu görevler insanların kolaylıkla gerçekleştirebileceği düzeyde olacaktır. Çünkü önce insanın bulunduğu mertebe, ardından bu mertebedeki insanın gerçekleştirebileceği görevler belirlenecektir. Mertebeler devletin ferdi, bir görev olarak verilen bu işi yaparken maddi kazanç da sağlayacağından hem vatani için bir görevi yerine getirmiş olup hem de para kazanacağı bir işi gerçekleştirmiş olacaktır.³⁷⁰ Bir insana ne kadar kutsal olursa olsun gerçekleştiremeyeceği zorlukta bir görev verildiğinde, yapamayacağını anladığı anda çabalamayı da bırakacaktır. Nitekim bireye nasıl bilişsel olarak yüklenilmemeli ise aynı durum ahlaki ve manevi olarak da geçerlidir, zira gerilen irade birden tükenir.³⁷¹ Bu sebeple Ülken'in önermiş olduğu bu mertebeler devletin en önemli özelliği insanlara yapabilecekleri kadar görev vermektir.

Mertebelerin en alt basamağında, halk mertebesinde olan insanlar için oldukça basit ve az çaba gerektiren işler verilmelidir. Daha üst mertebelerdeki insanlara daha yoğun işler verilirken, İnsani Vatansevere en zor iş verilmelidir.³⁷² Bu sayede alt mertebedeki insanlar daha önemli işleri yapabilmek için bir üst mertebeye geçmeyi derinden arzulayacaktır. Mertebeler devleti, sürekli birbirini aşmayı amaçlayan ahlaklı insanlar yetiştirmiş olacaktır. “İhtiras ve cüret bakımından, hakikat ve iş sevgisinde, feragat ve fedayı nefis dâvasında en büyük hürriyetle yarışmaya girmek ve herkesi geçmek için en fazla cehit sarf etmek, sonunda insanı aşk ahlâkına götürecektir.”³⁷³ Bu sayede insan yalnızca kendi çabası ile değil, devletin de desteğini hissederek mertebeleri rahatlıkla aşacaktır. Mertebeler devletin fertleri, vatanına görevini yerine getirerek borcunu öderken, “[m]ertebeler devleti iş hürriyetiyle insanlığa, vazife disipliniyle vatana karşı borcunu ödeyecektir. Mertebeler devleti bir yandan hâkimiyeti (buyrukluğu) kuracak ve eşitliğe doğru götüren cemiyet eğitimi hazırlayacaktır.”³⁷⁴ Böylece hem toplum hem de birey, ahlaki mertebeleri geçmesi vesilesiyle “Aşk Ahlakı”na ulaşacaktır. Birey İnsani Vatansever olurken, devlet de İnsani Vatanseverler toplumu olacaktır.

³⁷⁰ Ülken, 2010, s.262.

³⁷¹ Ülken, 2013, s.78.

³⁷² Ülken, 2010, s.262.

³⁷³ Ülken, 2010, s.261.

³⁷⁴ Ülken, 2010, s.262.

SONUÇ

İnsan başkası ile iletişim kursun veya kurmasın yaşamını sürdürdüğü müddetçe hem kendisine karşı hem de bir başkasına karşı sorumluluklara sahip olan bir varlıktır. Ahlak, insanın hem bireysel hem toplumsal yaşamını etkisi altına alan bir yerde konumlanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulduğundan itibaren birçok yeniliklere imza atılmıştır. Düşünsel ve toplumsal anlamda da farklılıkların ortaya çıkması ile birlikte dönemin düşünürleri tarafından güncel konular problem edilmeye başlanmıştır. Hilmi Ziya Ülken, yaşadığı coğrafyada, mevcut ahlak anlayışındaki eksiklik ve yanlışları fark ederek yeni ve daha uygulanabilir bir ahlak anlayışı ortaya çıkarmıştır. “Aşk Ahlakı”, insanları yaşadıkları yeni devletin temel misyonunda da yer aldığı gibi özgürleştirebilecek bir anlayıştır. Dolayısıyla Ülken, insanların bu ahlak anlayışını benimsemeleriyle birlikte hem uygulanabilir hem de uygulamaya alındığından itibaren sürdürülebilir bir şekilde kurgulamıştır.

“Aşk Ahlakı”na ulaşmak zor ve emek isteyen bir süreçtir. Hilmi Ziya Ülken, bir insanın gerçekten içten bir duyguyla istemesi ile birlikte bu süreci rahatlıkla tamamlayabileceğini savunmaktadır. İnsan, temelde dört mertebeden geçilerek nihai olan İnsani Vatanseverlik mertebesinde, “Aşk Ahlakı”na ulaşabilmektedir. İlk mertebe olan Halk mertebesinde henüz insan ilkel duygularının etkisi altında kalarak ahlaki eylemlerini gerçekleştirmektedir. Bu mertebedeysen insan yalnızca en temel duygusu olan korku ile ahlaki eylem gerçekleştirebilecek düzeydedir. İkinci mertebe olan Vatandaş mertebesinde insanlar genellikle daha güzel bir gelecek arzusu ve ümidi ile eylemlerini gerçekleştirecektir. Dolayısıyla bu mertebede ümit ile ahlaki eylemler gerçekleştirilmektedir. Üçüncü mertebe olan Vatansever mertebesinde insan, vatanına yaraşır bir biçimde eylem gerçekleştirerek, bundan gurur duymayı ve çevresindeki insanların da onun bu eylemini taktir etmesini amaçlamaktadır. Bu mertebe ile gurur amaç konumundadır ve bir vatansever, eylemlerini gurur duygusunu hissedebilmek arzusuyla gerçekleştirmektedir. Tüm bu mertebelerin temel sorunu, insanın eylemlerini gerçekleştirirken, bir duygunun getirdiği olumsuz histen kaçınma güdüsü veya bir duyguyu amaçlamasıdır. Ancak İnsani Vatansever eylemlerini yalnızca içten gelen bir duyguyla yani aşk ve ihtiras ile yapmaktadır. İnsan arzu ve ihtiraslarını büsbütün artırabildiği noktada “Aşk Ahlakı”na ulaşacaktır. Bu mertebede herhangi bir korku veya amaçtan kaynaklı bir hisle ahlaki eylem gerçekleştirilmeyecektir.

Dolayısıyla insan arzu ve tutkularını bastırmayacak, aksine daha da artırarak eyleme geçecektir. İnsani Vatansever eylemlerini gerçekleştirirken tamamen özgür hissedecek ve bu nedenle de ahlaki eylem gerçekleştirmekten hiçbir zaman imtina etmeyecektir.

“Aşk Ahlakı”na ulaşan insanların birlikte yaşaması neticesiyle İnsani Vatanseverler toplumu oluşacaktır. Bireyden başlayan bu süreçte toplum da ahlaklı hale gelecektir. Bu mertebeye ulaşmak isteyen insan bunu kendisi de yapabilecektir. Ancak ahlaklı bir toplumda insanların daha hızlı bir biçimde bu mertebeye ulaşabilmesi için eğitim de gerekmektedir. Hilmi Ziya Ülken’in, *Aşk Ahlakı* adlı eseri aslında insanın ulaşabileceği son mertebe olan İnsani Vatanseverlik mertebesine ulaşması için önemli bir kılavuzdur. Bu eserinde insanın bireysel anlamda ahlaki olma durumuna erişmesinin önündeki engeller ve bu engellerden kaçınması için neler yapması gerektiği yer almaktadır. Hatta yalnızca bireyin değil, toplumun da ahlaki bir toplum olmasına engel durumlar ahlaki hastalıklar olarak ele alınmaktadır.

Hilmi Ziya Ülken’in felsefesinde ön plana çıkan en önemli nokta, onun genellikle iki zıt sayılabilecek görüşü uzlaştırma çabasıdır. Etkisi altında bulunduğu dönemlerde hem toplumcu hem bireyci ahlakı derinlemesine okumuş ve dönem dönem bu iki görüşten etkilenmiştir. Ülken’in özgün ahlak anlayışı olan “Aşk Ahlakı”nda bu iki unsur uzlaştırılarak, eklektik bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Yani insanın yalnızca bireysel yaşamında ahlaki olması yetmediği gibi, toplumun ahlaki bazı kuralları gerçekleştirmeyi zorunlu kılması da bireyi ahlaklı hale getirmeye yetmeyecektir. Birey, ahlaklı olmalıdır. Toplum da ahlaklı bireylerin bir arada yaşayarak oluşturduğu bir kurum olmalıdır. Başka bir ifadeyle “Aşk Ahlakı” ne tamamen bireyden temellenmektedir ne de yalnızca toplumda var olması gereken bir ahlak konumundadır. Bu ikisi “Aşk Ahlakı” anlayışında birlikte yer almaktadır ve Ülken’e göre insan yalnızca bu şekilde eylemlerini zorunluluktan değil, kendi istemesi sonucunda gerçekleştirecektir. Bu sayede insan ahlaki eylemlerinde özgür olduğundan, bu ahlaki olma durumunun da sürekli hale gelmesi daha mümkün olacaktır. Öte yandan Ülken’in ortaya koymuş olduğu bu ahlak anlayışının, diğer ahlak anlayışlarından ayrılmasının en temel sebebi, herhangi bir duygu, metafiziksel unsur ve amaçlardan bağımsız olarak düşünülmüş olmasıdır. Bütün bu sebeplerden dolayı, bireyin bu ahlak anlayışını kabul edip yaşamına uygulaması daha kolay olacaktır.

Cumhuriyet Dönemi filozofu olan Hilmi Ziya Ülken'in ahlak anlayışının, dönemin hâkim düşünce yapısını da yansıttığı görülmektedir. Nitekim Cumhuriyet ile birlikte düşünce düzeninde ortaya çıkan sekülerleşme ve rasyonelleşme tasavvuru “Aşk Ahlakı”nın da metafizikten ve diğer akıl dışı unsurlardan arındırılmış yapısı ile benzeşmektedir. Maneviyatı ve akıllı uyumlu hale getirme çabası düşünüldüğünde “Aşk Ahlakı”nın Cumhuriyet fikri ile de uyumlu olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı* adlı eserinde insanın ahlaki anlamda en iyiye ve en doğruya ulaşabilmesi için uygulaması gereken bazı kuralları ele almaktadır. Cumhuriyet dönemine uygun olacak şekilde kurgulanmış bu ahlak fikri insanların özgürleştirilmesi adına da önem arz etmektedir. Dolayısıyla çalışmanın konusu olan bu eserin, sonraki ahlak anlayışlarını da etkileyecek olması önemlidir. Çünkü Cumhuriyet döneminde pratik anlamda ahlaki sorunlar neticesiyle ortaya çıkan bu eser, ahlak konusunda bir manifesto niteliği de taşımaktadır. Sonuç itibarıyla, bu çalışmada Hilmi Ziya Ülken'in özgün ve ahlaki eylemlerinde insanı daha özgür kılacak bir ahlak anlayışı sunmasının önemine değinilmiştir ve bu ahlak anlayışı hem sistematik bir biçimde ele alınmış hem de mertebelerden geçilebilmesi için gerekli koşullar incelenmiştir. Yine Cumhuriyet döneminin en önemli unsuru olan eğitimin toplumsal yönüne eğilme refleksinin Hilmi Ziya Ülken'de de benzer şekilde cereyan ettiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

Akarsu, Bedia, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1979.

Aktan, C. Can, “Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş”, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 2009, C.1, S.1, s.38-59.

Akyüz, Ünal, “Siyaset ve Ahlak” Yasama Dergisi, 2009, S.11, s.93-129.

Alkan, Cevat, “Eğitimci Ziya Gökalp” Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1987, C. 20, S.1, s.232-244.

Alver, Köksal, “Anadoluculuk ve Hilmi Ziya Ülken”, AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C.3, S.1, s.133-138.

Atasoy, Tuğba, “Hilmi Ziya Ülken’in Aşk Ahlakı Bağlamında Etik ve Değer Kavramlarının Değerlendirilmesi” Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2020.

Bayraktar, Bayram, “Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey” Tarih Araştırmaları Dergisi, 1996, C.18, S.29, s.51-61.

Bayraktar, Levent, “Bir Düşünce Ekolü Olarak Anadoluculuk”, Felsefe Dünyası, 2009, S.49, s.69-80.

Berkes, Niyazi, Türk Düşününde Batı Sorunu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.

Bulut, Yücel, “Aşk Ahlakı’ndan Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi’ne: Türk Sosyolojisi’nde Hilmi Ziya Ülken”, Istanbul Journal of Sociological Studies, 2012, S.46, s.119-151.

Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Say Yayınları, İstanbul, 2019.

Durkheim, Emile, Ahlak Eğitimi, Say Yayınları, İstanbul, 2016.

Emrys, Westacott, “The Ethics of Gossiping”, International Journal of Applied Philosophy, V.14, No.1, s.65-90.

Erdem, Hüsametdin, İlkçağ Felsefesi Tarihi, HÜ-ER Yayınları, Konya, 2011.

Fırat, N. Sena, “İnsan-Değer İlişkisi Ekseninde Hilmi Ziya Ülken’in Özgün Yönü”, Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi, 2018, S. 3, s.55-63.

<https://sozluk.gov.tr/> (15.01.2023)

İlgaroğlu, Muhammet Caner, “Verili Bir Değer Duygusu Olarak Adalet” Felsefe Dünyası, 2021, S.74 s.118-135.

İlhan Tunç, Aynur, “Hilmi Ziya Ülken’in Düşüncesinde Ahlâk Problemi”, Symposium Proceedings, 2019, s.58-72.

Karakuş, Rahmi, Felsefe Serüvenimiz, Aktif Düşünce Yayıncılık, Ankara, 2015.

Kiriş Yılmaz, Nurten, “Hilmi Ziya Ülken’in Ahlak Görüşü: Aşk Ahlakı”, Electronic Turkish Studies, 2018, C.13, S.26, 811-827.

Kreikebaum, Hartmut, “Corruption as a Moral Issue”, Social Responsibility Journal, 2008, V. 4, No:1/2, s.82-88.

Lewis, Bernard, Modern Türkiye’nin Doğuşu, çev.(Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2018.

Mengüşoğlu, Takiyettin, İnsan Felsefesi, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2021.

Mevlâna Celâleddin Rûmî/Belhî, Mesnevi, çev. Veled Çelebi İzbudak, Doğan Kitap, İstanbul, 2015.

Orwell, George, 1984, Can Yayınları, İstanbul, 2013.

Özlem, Doğan, Etik-Ahlak Felsefesi, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

Özyurt, Cevat, “Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu”, Değerler Eğitimi Dergisi, 2007, C.5, S.13, 95-120.

Ruse, Michael, Wilson, Edward O., “Moral Philosophy as Aplied Science”, Cambridge University Press, 1986, V.61, No:246, s.173-192.

Sabahattin, Prens, Görüşlerim, çev. Ahmet Zeki İzgöer, Buruc Yayınları, İstanbul, 1999.

Sabahattin, Prens, Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?, çev. Muzaffer Sencer, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.

Sanay, Eyyüp, Hilmi Ziya Üken, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986.

Sarp, Mustafa, “Hilmi Ziya Ülken’de İnsan Olma Mertebesi: Aşk Ahlakı”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2023, C.13, S.2, 463-483.

Simmel, Georg, “Moral Deficiencies as Determining Intellectual Functions”, The International Journall of Ethics, 1893, V.3, No:4, s.490-507.

Şen, Hasan, “Prens Sabahattin versus Ziya Gökalp”, VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 2013, 299-313.

Tunç, M. Betül, “Hilmi Ziya Ülken’de Aşk Ahlakı ve Onun Diğer Ahlak Nazariyelerine Yönelttiği Eleştiriler”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2009.

- Ülken, H. Ziya, “Değerler ve İnanma Problemi Hakkında Bazı Notlar” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1960, C. 7 S. 1-4, 21-32.
- Ülken, H. Ziya, Genel Felsefe Dersleri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.
- Ülken, H. Ziya, İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998.
- Ülken, H. Ziya, Ziya Gökalp, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Ülken, H. Ziya, Felsefeye Giriş I., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ülken, H. Ziya Felsefeye Giriş II., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ülken, H. Ziya, Millet ve Tarih Şuuru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ülken, H. Ziya, Aşk Ahlakı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ülken, H. Ziya, Eğitim Felsefesi, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.
- Ülken, H. Ziya, Ahlâk, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016.
- Ülken, H. Ziya, Bilgi ve Değer, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016.
- Velleman, J. David, “Love as a Moral Emotion”, Chicago Journals, 1999, V.109, No:2, s.338-374.
- Vergili, Ayhan, Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Kitabı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2016.
- Vural, Mehmet, Hilmi Ziya Ülken’in Varlık Felsefesi, Beyaz Kule Yayınları, Ankara, 2009.
- Vural, Mehmet, Hilmi Ziya Ülken, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2019.
- Vural, Mehmet, Tanzimat’tan Günümüze Türkiye’de Felsefe, Elis Yayınları, Ankara, 2018.
- Mehmet Vural, “Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye’de felsefe çalışmalarına katkıları.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2011, S.17, 521-537.
- Yakıt, İsmail, “Mevlana’da Mutluluk Ahlakı”, Felsefe Arkivi, 2013, S. 29, 29-73.
- Yücel, H. Âli, İyi Vatandaş İyi İnsan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Betül KARAKUYU

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi/ Felsefe Bölümü

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi

1. İNGİLİZCE

İş Deneyimi

1. MEB'e Bağlı Özel Okul/ Felsefe Grubu Öğretmenliği

2.....

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar

1.....

2.....